

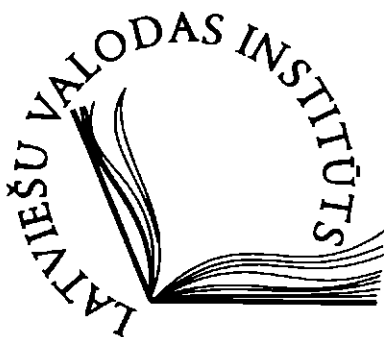
LINGUISTICA

LETTICA

A series of approximately 15 horizontal white lines of varying thicknesses, extending across the width of the page below the title 'LETTICA'.

2003

LINGUISTICA ILETTICA

LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

2003

RĪGA

11

Dibinātājs
LU Latviešu valodas institūts
Reģistrācijas apliecība Nr. 000311118

Redakcijas kolēģija
Laimute BALODE, Ojārs BUŠS, Ina DRUVIETE,
Ilga JANSONE, Jānis VALDMANIS, Andrejs BANKAVS,
Agris TIMUŠKA, Andrejs VEISBERGS, Baiba KANGERE,
Aksels HOLVUTS

Numura redaktors
Ojārs BUŠS

Redakcijas adrese
Akadēmijas lauk. 1, 902. ist., Rīgā, LV-1050
Tālr. 7227696, fakss 7227696, el. pasts latv@lza.lv

Mākslinieks Juris Riņķis

ISSN 1407 – 1932

© LU Latviešu valodas institūts, 2003

SATURA RĀDĪTĀJS

Brigita BUŠMANE Leksēma <i>sula(s)</i> latviešu valodā	4
Benita LAUMANE <i>Smalks lietus, smidzināt</i>	19
Silvija PAPAURĒLYTĒ Konceptualiosios liūdesio metaforos lietuvių ir rusų kalbose	50
Anitra TĪSIŅA <i>Sarkanais</i> Gundegas Repšes romānā "Sarkans"	66
Ojārs BUŠS Komparatīvs ar noteikto galotni vai superlatīvs	77
Irena KRUOPIENĒ Lietuvių kalbos veiksmazodžio apofoninių šakņu semantiniai ryšiai (psicholingvistinis tyrimas)	83
Regīna KVAŠĪTE Salikteņi: to semantika, struktūra un funkcijas lietišķajos tekstos	90
Evija LIPARTE <i>apkārt</i> un <i>riņķī</i> kopā ar verbiem lokālās nozīmēs	110
Maigone BEITIŅA Nominālo teikumu sinonīmija G. Manceļa, E. Glika, A. Bīlenšteina tulkotajās Bībeles grāmatās	129
Audronē BITINIENĒ Latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų sakinio ilgis	142
Sarmite LAGZDIŅA Palīgteikums kā vienkārša teikuma struktūras komponents	157
Ieva ZAUBERGA Tulkojumu veicinātās žanrisko un stilistisko stereotipu pārmaiņas latviešu valodā	167
HRONIKA	
Eiropas valodnieku kongresā (<i>O. Ozoliņa</i>)	184
Romānisti tiekas Oslo (<i>A. Bankavs</i>)	185
ICOS 21. Iespaudu drumslas (<i>L. Balode, O. Bušs</i>)	186
"Vārds un tā pētīšanas aspekti" Liepājā (<i>B. Laumane, I. Ozola</i>)	193
Plašs pētījums anglicistikā (<i>A. Bankavs</i>)	200
ZIŅAS PAR AUTORĪEM	201

Brigita BUŠMANE

Leksēma *sula(s)* latviešu valodā

Vārds *sula* pieder pie mantotās leksikas. Tas saistāms ar vārdiem *sulāt*, *sūlāt* 'atdalīt mitrumu', lietuviešu *suloti*, *sulā* 'sula, kas pavasarī tek no kokiem', *sūltys* 'sula(s)', prūšu *sulo* 'rūgušpiens', senindiešu *sūrā* 'reibīgs dzēriens', senaugšvācu *sou*, senīru *suth* 'sula', senangļu *sol*, norvēģu *saula* 'dubļi, dūņas' u. c. Tā pamatā ir indoeiropiešu **seu-* **sū-* 'sula, mitrums, sulu spiest; sūkt' (sk. ME III 1119, LEW 940, LEV II 323).

Vārds *sula(s)* latviešu valodā ir polisēmisks. Salīdzinot tā semantisko struktūru literārajā valodā un izloksnēs, var konstatēt vairākas atšķirības, kā arī gūt liecības par vārda semantikas attīstību. Leksēmas *sula(s)* polisēmiskumu atklāj jau senākās vārdnīcas, arī tautasdziesmas.

"Latviešu literārās valodas vārdnīcā" vārdam *sula* ir reģistrētas divas nozīmes, no tām pirmā ir '**dažādu vielu ūdens šķīdums, ko satur augi, to daļas; šāds šķīdums kā pārtikas produkts**' LLVV VII₂ 275. Šī nozīme izplatīta arī izloksnēs, piemēram, Ērgemē (*es ābuošu sulu nūodzeru kādu glāzi, bet tomātu sulu es nevaru usskatītiēs* ĒIV III 456), Kalupē (*nu uōbuflu s'p'id'ōm sulu* KIV II 452), Birzgalē (*kām āces slimas, tām ielāiž struteņu sulu ācēs* Apv.), Dricēnos (*sulu sp'iz nu dz'ērv'in'em, jūonūgōm, m'ēln'eicām, uōb'el'im* LPA), Dundagā (*rudiņ spiē:d no sustriņūōgam 'jāņogām' sū:ls* Apv.), Grobiņā (*rūkc kā puplakša sula* Apv.), Nīcā (*sarīvē savāritas biētes, piēliēk ķēmeles un uōgu sulu pārlei*), Sīnolē (*sviēstenes [sēnes] ir lielas, ka laūž, ta tak dzaītana sula k'ā sviēsc* Apv.).

Nozīme '**dažādu vielu ūdens šķīdums, ko satur augi, to daļas**' ietverta Ērgemē fiksētajā vārdkopā *sulā spiēst* 'izmantot sulas iegūšanai (augļus, dārzenus)' ĒIV III 456.

Nozīmes nianse '**augu, to daļu izvilkums, novārijums**' reģistrēta, piemēram, Kalupē (*s'ēipūlu sulā ār darie* 'krāsoja' *drieb'is' i dz'eju* KIV II 452), Ainažos (*izvār ap:iņš uņ su'l liēk pe al' visam* [alus daudzumam] *viēn spaīn ap:iņsu'l klā* LU). Savukārt Nīcā vārdam *sula* konstatēta nozīmes nianse '**nektārs**'

(*nuō šitā [āboliņa] vař dabūt tuō nektaru, tuō sulu bites. nuō sařkanā ābulina – tuř i dziļš – nevař dabūt tuō sulu*).

Kā liecina minētie piemēri, nozīmes konkretizēšanai (ja to neatklāj konteksts) kā literārajā valodā, tā izloksnēs parasti tiek lietoti salikti nosaukumi ar substantīvu *sula* neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā un konkrēta auga nosaukumu atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā. Tautasdziesmās biežāk apdziedāšanās dziesmās ir sastopama, piemēram, vārdkopa *sēņu sula*, kuras viens no semantikas elementiem ir 'kaut kas mazvērtīgs, negaršīgs': *Labi mani pamieloja Mazajā ciemiņā: Deva man sēņu sulu Ar sudraba karotīti* Gaujienā LD 32785, 2, *Tādi vien sanākuši Mūs' māsiņas vedejiņi: Sila peku lauzejīni, Sēņu sulas strēbajiņi* Mēdzulā LD 21077, 4, *Tai sacīja tys Juonīts, Ka jis olu nadzerūt; Ka jam dūtu, to jis dzartu Treju godu sieņu sulu* Kārsavā Tdz. 56295, 1. Vārdkopa *sēņu sula* minēta kā tautasdziesmā, kas pierakstīta Sinolē LD 26407 v, tā arī salīdzinājumā: *tuoš 'tusnī k^oā Lūša [uzvārds] guos, sēņu sulas piedzâruse* SISV 67.

Retāk tautasdziesmās sastopamas sinonīmas vārdkopas ar konkrētas sēnes vai auga apzīmējumu atkarīgajā komponentā, piemēram, *bēku sula Tei (Tai? B. B.) sacēja tei Moneite, Nadzer ola namaduota; Ka jei (jai? B. B.) dūtu, to jei dzartu Treju godu baku sulu* Kārsavā Tdz. 56295 v, *kliju sula Līzumniešus cauri gāju, Lāga puīša neatradu, Tādi vien preti nāca Kā tie ziemas siveniņi. Rudzu rogu paēduši, Kliju sulu padzēruši* Gaujienā LD 20276 v, *auzu sula Šaidi, taidi muscapani Nadzer myusu olūteņa; Sātā dzjāra auzu sulu Ar vysomi sānolom* Preiļos Tdz. 56293.

Viena no senākajām vārda *sula(s)* nozīmēm, kas veidojusies semantikas konkretizācijas rezultātā un kam atbilstmes rodamas lietuviešu valodā, ir 'šķidrums, kas cirkulē koku stumbrā, zaros' – sal. liet. *sulā* '(koka) sula' LLV 1995, 481, 'pavasarij iš medzių (ppr. beržų ir klevų) leidžiamos sultys' LKŽ XIV 132, 133. Vārds *sula(s)* ar šo nozīmi ir izplatīts izloksnēs, piemēram, Grobiņā (*paūsari, ka zeme vaļā, ta bērziēm sulas tečina. brišas sulas neų labas, viņas krīt us krūtēm* Apv.), Rencēnos (*ka*

saldākas sulas, ta ęsuōt ziemā stiprāk zeme salusi Apv.), Svētcie mā (suls laiž pa apriļ mēnes. vis pīr m a j a m n ā k s u l i kļavam, tam i saldāki ka bērzam Apv.), Valmierā (bērzu un kļavu asinis sauc sulas Apv.).

Vārds *sula(s)* ar nozīmi 'šķidrums, kas cirkulē koku stumbrā, zaros' sastopams tautasdziesmās, piemēram, *Visi putni kāzas dzēra Pavasara laicināi; Pavasari sulas tek, Nevajaga alutina Dunalkā LD 2694, Pavasar, ne ruden, Kalpam ņemt līgaviņu: Pavasar sulu mucas, Meža cūkas siveniņi Cesvainē LD 15624.*

"Latviešu literārās valodas vārdnīcā" vārds *sula* ar šo nozīmi ir ietverts vārdkopā (*ie*)*urbt sulas* 'urbjot (ie)veidot kokā (parasti bērzā) caurumu sulu tecināšanai', kas dota pie vispārinātās nozīmes 'dažādu vielu ūdens šķidrums, ko satur augi, to daļas; šāds šķidrums kā pārtikas produkts' LLVV VII₂ 275. Konkretizētā nozīme 'šķidrums, kas cirkulē koku stumbrā, zaros' LLVV VII₂ 275 nav atsevišķi izdalīta, bet izlokšņu vārdnīcās, piemēram, ĒIV III 456, KIV II 452, tā ir minēta. Vārdkopa '(ie)*urbt sulas, arī sulu*' sastopama arī izloksnēs, piemēram, Mežotnē (*kļavās ar uřba sulas, ļuōti gařsīgas Apv.*), Sinolē (*sulu ūrbe vacākuōs bāřzuōs, gludākuōs Apv.*).

Bieži izloksnēs, tāpat kā literārajā valodā, tiek lietoti salikti nosaukumi ar koka apzīmējumu atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā, piemēram, *bērzu sulas Dundagā (bēřz sū:ls epild vērplęs un eskāban. no sulam iznāk vas:ar laps dzērans Apv.), Ozolainē (jāu apreļi vār tacynuōt' bāřzu sulys Apv.), bēřzsulas Nīcā (bēřssuľ's laps dzēriēns, ka slāpst), Svētcie m ā (bēřsuls var glabat ar, viņam i tāc plēu virsa, ka nuōstājas Apv.), kļavsulas Vainižos (šad tad uřb kļavas ar un tęcina su:ls – kļausuľs VIV II 375).*

Arī tautasdziesmās vārds *sula(s)* ar nozīmi 'šķidrums, kas cirkulē koku stumbrā, zaros' pa lielākajai daļai sastopams vārdkopās, piemēram, Gaujienā pierakstītā tautasdziesmā: *Nu ir laiks kalpiņam Pavasari kāzas dzert: Nu ir saldas bērza sulas, Skaistas kārkla stabulites LD 15623, 1.*

Saliktais nosaukums ar koka – bērza – apzīmējumu pirmajā daļā reģistrēts vārdnīcās kopš 17. gs., piemēram, *Bārzas=Sulla* Lang. 292, *bērzu sulla* Stend. 1789 II 303, *bērzu sula* Ulm. 1872, 286. ME III 1119 vārdkopa *bērzu sulas* dota no Valmieras un Gulbenes. Ulmaņa vārdnīcā minēts arī tikai vārds *sula* ar skaidrojumu 'eine sich absondernde Flüssigkeit, wie Saft von Bäumen' Ulm. 1872, 286.

Samērā bieži tautasdziesmās minēta vārdkopa *apšu sula* – tā parasti novēlēta vīramātei un sastopama kontekstā, kas raksturo ko rūgtu vai arī cilvēku ar kādām negatīvām īpašībām, piemēram, *Es to savu vīra māti Apšu sulu sribināju; Pate prieka nevarēju, Kad ta sprāga sprinģedama* Pļaviņās LD 23276, 1; *Mana jauna līgaviņa Medutiņa saldumiņu; Pēc palika dzīvojoit Apšu sulas rūktumiņu* Slokā LD 22767, v.

Ar nozīmi 'ļoti rūgts, sūrs, uzturā nelietojams' tiek lietots salīdzinājums *kā apšu sula*, piemēram, Sinolē ([mežābols] *tik rūkc k'ā apšu sula* SISV 226), kur fiksēta arī tautasdziesma ar vārdkopa *apšu sula*, kā arī Džūkstē.

Suntāžos pierakstītā tautasdziesmā ar līdzīgu nozīmi kā vārdkopa *apšu sula* minēta vārdkopa *krūklū sula*: *Veca mana vīra māte, Aiz vecuma nenomira. Izvāriju krūklū sulu, Tad nosprāga sprinģedama* LD 23276, 8.

Raksturīgi, ka P. Šmita sakārtotajos "Latviešu tautas ticējumos" par sulām minētie ticējumi saistās tikai ar koku resp. bērzu sulām LTT III 1743.

Ar šo nozīmi acīmredzot ir saistīti arī toponīmi, piemēram, mājvārds *sulas* reģistrēts Lašos DI IV₁ 172, Sēmē DI IV₁ 253, Vārmē DI IV₁ 222, Zaļeniekos DI IV₁ 207, Zaubē (Jaunpilī) DI IV₁ 50, Zūrās DI IV₁ 268, "sulēni" Svitenē DI IV₁ 157, *suliņi* Sējā DI IV₁ 68, *sulubērzi* Tirzā DI IV₁ 94, *suļmucas* Vānē DI IV₁ 239, upes nosaukums *sulu* upe – Gaujas baseinā DI IV₁ 123, meža nosaukums "bērzsulas nārsts" un pļavas nosaukums "bērzsulas" pļ. Džūkstē DI IV₁ 194, 195.

Vārda *sula(s)* nozīme 'šķidrums, kas cirkulē koku stumbrā, zaros' ir pamatā aprīļa senākajam nosaukumam, kas minēts 17.–19. gs. rakstu avotos, piemēram, *Sullo=Mānes* Lang. 292, *sullu*

mēness Stend. 1789 II 303, *sulu mēnesis* Etn. z. II 82. Nosaukums *sulu mēnesis* minēts arī ME III 1119.

Aprīļa nosaukums *sulu mēnesis* 20. gs. otrajā pusē vēl reģistrēts izloksnēs, piemēram, Pālē, Valmierā (*aprilis – sulu mēnesis* Apv.), *suļmēnesis*² Vainižos (*aprīlis i suļmēness. tad tēcina bērsuļs* VIV II 375). Latviešu literārajā valodā un izloksnēs sastopama arī vārdkopa *sulu laiks* 'laiks pavasarī, kad koku stumbrā, zaros cirkulē sulas', piemēram, Rencēnos (*sulu laiks, ka sulas tēcina* Apv.). Lībiskajās izloksnēs, piemēram, Vainižos, fiksēts salikteņnosaukums *sullāiķs*² (*nuōplēts liēp vāi kļa:u mi:z pavasari sullāiķa, iskaļteļ uñ lik uz juñt* Apv.).

J. Janševska romānā "Mežvidus ļaudis" ir konstatēts aprīļa nosaukums *sultekis*, kas aizgūts no lietuviešu *sūtekis* (EH II 602) – *sūtekis* 'sulos tekējimo laikas', 'balandžio mėnuo', 'gegužės mėnuo' LKŽ XIV 141.

Otrā vārda *sula* nozīme, kas reģistrēta LLVV VII₂ 275, ir 'cilvēka vai dzīvnieku orgānu izstrādāts šķidrums, kas satur fermentus un (parasti) ir saistīts ar gremošanas procesu'. Medicīnas terminoloģijā ir sastopami vārdkoptermini *kuņģa sula*, *aizkuņģa dziedzera sula*, *zarnu sula* Rudzītis 554. Šī nozīme reģistrēta arī mūsdienu izloksnēs, piemēram, *kuņķa sula* Lugažos Apv.

Kā nozīmes nianse LLVV VII₂ 275 ir minēta pārnestā nozīme 'asinis; arī limfa'. Nozīme 'limfa' konstatēta arī izloksnēs, piemēram, Biržos (20. gs. 20. gadu beigās) ([no ievainojuma] *soucoās toāda koā sula* Apv.), Sinolē (*ka iēs tūlzna pušu, ta sula vīn tecēs* Apv.).

Semantiskas nianse sastopamas senākajās vārdnīcās. Tā Stendera vārdnīcā Stend. 1789 II 303, atsaucoties uz Langes vārdnīcu, minēts atvasinājums *pasulliņa* 'das serum im Blute'. Savukārt EH II 177 vārds *pasuliņa* 'Serum im Blute' dots ar atsauci uz Stendera vārdnīcu. Ulmaņa vārdnīcā Ulm. 1872, 286 fiksēts vārdkopnosaukums *asins sula* 'Blutwasser (das serum)' no šī avota tas pārņemts arī ME III 1119.

Kalupē ar nozīmi 'šķidrums, kas atdalās no asinīm', tas ir, 'serums', ir reģistrēts variants *ašņa sula* (*mynotys p'icys, d'es'm'it'*

i ašn'is' sac'it'ei kúpâ, i šk'eistums p'iļn'eig'i acadola, rúnâs ašna sula KIV I 114).

Piebilstams, ka 20. gs. 70. gados Vainižos vārds *sula* minēts ar nozīmi 'urīns', taču plašāku ziņu par tā lietojumu nav.

Jāatzīst, ka nav skaidra vārdkopas *Skreijama Sullā* nozīme – tā fiksēta Langija vārdnīcā ar skaidrojumu 'fliegend Safft oder Suppe' Lang. 292, kā arī vārdkopas *vēdžera sula* nozīme – tā minēta ME III 1119.

Pārējās vārda *sula(s)* nozīmes reģistrētas izloksnēs, dažas minētas senākajās vārdnīcās.

Izloksnēs ir sastopamas vispārinātās nozīmes 'šķidrums', 'mitrums; slapjums', piemēram, Birzgalē (*miklu sâliek us pânââm, lèi tà sula nenûotek krâsnê* Apv.), Džūkstē (*pa vîrsu sakreceis, bet apakšâ tâda suliņa vèl palikûse* Apv.) – sal. 'ein kleines Quantum einer Flüssigkeit' Džūkstē EH II 602, Mežotnē (*kvasu mēs taišijsam nuô maizîtes. isspiēž tuô suliņu uî biēzumus adduô luôpiēm* Apv.), Pālē (*saimeks samekles kul. bet vai ta nevilkses kâd sul tur [cauri] Apv.*), Tilžā (*tûr'èis sal'èi iz s'it'ena [ar ūdeni sajauktos ieskābušos auzu miltus] ûn âr rûkôm p'isp'itš, lâi nûtak sula* Apv.).

Vispārinātās nozīmes 'šķidrums', 'mitrums; slapjums' var izsecināt no dažu senāko vārdnīcu dotumiem. Piemēram, K. Fīrekers 17. gs. ir reģistrējis vārdkopu *Sullu laisis* ar nozīmi 'Teller lecker' Fūr. Conc. II 170 ('šķītvju laiža'), kā arī salikteni *Sull-laisis* ar pārnestu nozīmi 'ein Schmarotzer' Fūr. I 142 ('liekēdis, parazitš'), *Sull-Laisis* 'ein Schmarotzer. Lecken. [sc. Lecker?]' Fūr. II 197. Taču atsevišķā šķīrkli vārdu *sula* K. Fīrekers nav devis. Vārds *sullaizis* savukārt nav reģistrēts K. Mīlenbaha vārdnīcā un tās papildinājumos, un tas nav fiksēts literārajā valodā, kā arī nav ziņu par tā lietojumu izloksnēs.

Pēc K. Elversa vārdnīcas materiāliem (Elv. 225) spriežot, vedas domāt, ka vārds *sula (sulle)* lietots kā sinonīms vārdam *slapjums*, jo līdzās vācu *safft* minēts *Sulle, Slapjums*.

EH II 602 vārds *sula* ar nozīmi 'jede Flüssigkeit' dots no Salacas (*kad maize ir, tad kâdu sulu piestrēbj klât*).

Semantikas konkretizācijas rezultātā ir veidojusies nozīme 'veļas mazgājamais ūdens', piemēram, Jeros (*ta drēbs mazgāj trīsas sulas. mērcama sul nāk pa seŋ* Apv.), Mazsalacā (jāiemērc šuotele a tamī sulā Apv.).

Vispārinātā nozīme 'šķidrums' atklājas ar vārdu *sula* darinātajos vircas saliktajos nosaukumos, kas veido nelielu areālu ap Piebalgu, Smiltēni, piemēram, *sūdu sula* Drustos, Raunā, Taurenē u. c., *sūdu² sula* Lizumā, Sinolē (*kūtiē ir sas'ājsēs sūdu sula; sūdu sulu smēlēm lāukā ūn laistijām d'ārzā ūn tupuļu vogās; zirgu sūdu sula j'ā-isspiēž ūn j'ālej virs, ka nūoplukušas k'ājas* Apv.), *sūdsula* Jaunpiebalgā, Vecpiebalgā un Veļkos, *sūdsula²* Jumurdā (sk. LVDA 128. karti un komentāru).

Ar vispārinātajām nozīmēm 'šķidrums', 'mitrums; slapjums' saistāms frazeoloģisms (*iz*)*spiest pēdējo* (retāk *visu*) *sulu* (arī *zupu* ar vienkāršrunas stilistisko nokrāsu) 'likt strādāt tik daudz, ka zūd (visi) spēki; izkalpināt tā, ka zūd (visi) spēki', kas reģistrēts LLVV VII₂ 275 ar norādi, ka tam piemīt sarunvalodas stilistiskā nokrāsa.

Relatīvi sena ir izloksnēs reģistrētā vārda *sula(s)* (arī *suliņas, sulīnas*) nozīme 'sūkalas' (sal. prūšu *sulo* 'rūgušpiens', osetīnu *sulu* '(piena) suliņas' LEV II 323). Tā izplatīta Vidzemē un Augšzemē, piemēram, Jeros (*skābam piēnam a, ka viņ izmaīs savēlķas suls* Apv.), Sinolē (*uz ūotra spāņģiša izg'āze* [sarūguša piena spaini], *komār nūosulājās pa v'āku istak sulas, biezūms paliek tai pošā spāņģiē* Apv.), Rencēnos ([biezpienu] *liek kulīnē ūn pakār, lai nūotekās. sulīn's ieduō luōpām* Apv.), Vecpiebalgā (*āgrāk sulīnās sākrājā vērpeļuōs ūn tā, kā nēce svēki, tā cepe nūo tām plēceni* Apv.), Naukšēnos (*puōdinā sildija* [biezpienu], *kulites iēkša. tās sūc^a pa sulinām. tās nes^a cūkam* Apv.), arī Latgalē, piemēram, Nautrēnos (*čār'n'āi b'ejā tap'eņa, pa tū nūlaid'ā suļys. suļys dūt cūkōm, s'eņoik mazī'i jāuc'ā sulois* Apv.), Zvirgzdenē (*acs'il'd'ieju p'īnu, v'īnys suļys i patyka* Apv.), un Augšzemē, piemēram, Dignājā (*b'izup'īnu kā'rs'eļ vō'jp'īnā,*

komēr sa-ū pykā ūn sulas acadola Apv.). No šī areāla vārds *sulas* (*suliņas*) 'sūkalas' minēts arī vārdnīcās, piemēram, *sulas* un *suliņas* no Valmieras ME III 1119, *suliņas* no Vecpiebalgas un Vestienas EH II 602, *sulas* un *sulīnas* no Ērgemes (*pasmēlīs akāl sulas nuō* [biezpienu sildot] *ūn liēs viŗsū izmaļtuō piēnu; sulīnas jàu, ka ritīgi nūorūdzis i piēnc*) ĒIV III 456, 457.

Retāk vārdus *sula(s)*, *suliņa(s)* sūkalu apzīmēšanai sastop Zemgalē, piemēram, Bauskā (*sūkalas saūca paŗ suliņām aŗ. citi lika suliņas klāt maīzei* Apv.), Lejasiecavā (*ka sīlda biēspiēnu, tās suliņas uzleļ viŗsū tām biētēm, lai tādās skābenākas* Apv.), Zantē (*biēspiēns gataūs, kad saraūjās kuōpā, addalās nuō suliņām. suliņas paliēk zaļģanas* Apv.). Vietumis tie reģistrēti arī Kurzemē, piemēram, Nīcā (*sulinātais piēns – tas i tāt, ka uz drānu liēk uņ sulina, tuō rūģušuō piēnu liēk teċināt. sulas paliēk – addalās sulas*).

18. un 19. gs. vārdnīcās ar nozīmi 'sūkalas' fiksētas vienskaitļa formas, piemēram, *sulliņa*, *pasulliņa* Stend. 1789 II 303, *suliņa*, *pasuliņa* Ulm. 1872, 286.

Deminutīva daudzskaitļa forma *suliņas* 'sūkalas' ir minēta LLVV VII₂ 276.

20. gs. otrajā pusē Latgalē – Ozolainē – reģistrēts prefiksāls atvasinājums *pasules*.

Vārda *sulas* 'sūkalas' areālā, taču ievērojami šaurākā apvidū, tas ir, galvenokārt Dienvidaustrumvidzemē un dažviet Ziemeļrietumvidzemē, vārds *sulas* sastopams arī ar nozīmi 'pauņņas', piemēram, Jeros (*sviēksc nešķiras nuō no sulam sīlta laīka. ta pieleļ āūkst ūden klā, lai nuōšķiras* Apv.), Mārcienā (*jā biēss, lops krējums, ta vi:s ni-kādu sulu o:paškā nebij* Apv.), Naukšēnos (*saiēt liēla sviēsta, negāja nuōsti nuo tām sulām* [sviests] Apv.).

Lai diferencētu abu produktu nosaukumus, šajās izloksnēs dažkārt tiek lietoti salikti nosaukumi ar substantīvu *sulas* (*suliņas*, *sulīnas*) neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā, ko precizē substantīvs vai adjektīvs atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā, piemēram, sūkalu nosaukumi (sk. LVDAm 555):

zilās sulas Lizumā, Lubejā, *zilās sulīnas* Palsmanē, Rankā, Vecpiebalgā (*kā guo'vèi tesmeñc iekaist, tā jērīvē ā zilām su'līnām ūn Rīgās ziēpēm* Apv.), *zilās suliņas* Sarkanos, *zilās suleņas* Rudzētos, *zaļās sulas* Ļaudonā, *zaļās suliņas* Lubānā, Odzienā, *klajas sulas* Lazdonā ME II 210, Jaungulbenē, *plikās suliņas* Virānē, un paniņu nosaukumi (sk. LVDAm 552): *sviesta sulas* Rankā EH II 602, *sviēksta² sulas* Ipiķos, Naukšēnos, *sviēksta² sulīnas* Jeros (*ka sviēkst sulins un karaš, ta i sezdens vakars* Apv.), *sviēsta sulas* vai *sviēsta suliņas* Dienvidaustrumvidzemē, *paniju sulas* Lubānā, *panejsulus* Barkavā, *ķērnēs suliņas* Medņos.

Plašāk ir reģistrēti salikti sūkalu nosaukumi ar substantīva *piens* locījuma resp. celma formu atkarīgajā komponentā resp. pirmajā daļā, piemēram, *piēna sulas* Mazsalacā (*piēna sulas jāduō cūkām* Apv.), Nīcā (*māf salēf² sarūguš² piēn² drušļakā, lai nuōtēk sulas. tuōrēiz teica – piēna sulas*), Svētcieņā (*piēn sulas vajagat mut mazgat, ta ēsat balc mut* Apv.), *piena² sula(s)* Dignājā ([*maizi*] *jāucūt l'ik klō't p'īna su:las* Apv.), Kalupē (*ka p'īna sulu dalāi p'i cūku m'eik'l'is', tot cūkys gaļa m'eiksta* KIV II 452), *piēna suliņas* Limbažos, *piēna sulīnas* Ērgemē (*ja kařstums, ta a etiķūdeni ūn skābām piēna sulīnām [vajag] mazgāt tuo desminu* ĒIV III 457), *piēnsulas* Jeros (*piēnsuls liēk maizei klā, ka jāū, ta izrūkst lab maiz* Apv.), *biezpiena² suliņas* Dignājā (*b'isp'īna sul'iņas okòl l'ika ko:tlā ūn kar's'ēja* Apv.).

Vārdkopnosaukumi ar substantīvu *sula(s)* neatkarīgajā komponentā un substantīva *piens* locījuma formu atkarīgajā komponentā ar nozīmi 'sūkalas (Molken)' minēti arī senākajās vārdnīcās, piemēram, *peena sullas* Stend. 1789 II 303, *peenu sula* Ulm. 1872, 286.

Kā vārds *sulas* (vai atvasinājums ar sakni *sul-*), tā arī vārdkopa *piena sulas* sastopama tautasdziesmās, piemēram, *Mana balta māmuliņa Mani balši audzināja: Pienu ēdu, pienu dzēru, Suliņās mazgajos* Cesvainē LD 2929, *Vīna poša māmeņai, Vysa loba gribātuojā: Pīnu ēzu, pīnu dzēru, Suleņuos mozgovūs*

Preiļos Tdz. 37723, *Siera, piena ganiņam, Piena sulas arajam, Kam apara papuviti Melnajām velenām* Saukā LD 32457.

Piebilstams, ka izloksnēs ir reģistrētas dažas vārdkopas ar vārdu *sulas* neatkarīgajā komponentā, kas apzīmē citus piena produktus, piemēram, *siera sulas* 'šķidrums, kas atdalās, gatavojot sieru' Vainižos (*aī karīpeļim ūn siēr suliṁ* [barojot cūkas], *tād blešis* 'kalsni, novājējuši dzīvnieki' *viēn bi* Apv.). Vārdkopa *siera sula* minēta Gaujienā pierakstītā tautasdziesmā: *Siera, piena ganiņam, Arājam siera sulu! Kam tas manas raibas govis Velēnām nomētāj[a]* Tdz. 53426.

Par izloksnēs vērojamo tendenci diferencēt retāk sastopamas reālijas resp. to nosaukumus liecina Rankā reģistrētais vārdkopnosaukums *zilās sulīnas* tas apzīmē šķidrumu, kas nostājas virspusē, sildot sūkalas (sk. arī EH II 602); apakšā nogulsņējušo balto šķidrumu sauc *padibenes*.

Samērā jauns ir Ērgemē reģistrētais vārdkopnosaukums *sulu bullis*, ko ar humoristisku nokrāsu lieto autocisternas, ar ko ved sūkalas, apzīmēšanai ĒIV III 456.

Atsevišķu grupu veido leksēmas *sula nozīmes, kas saistās ar ēdieniem resp. produktiem, kas gatavoti parasti no asinīm, subproduktiem, gaļas un piedevām*. Plašāks ēdiena *sula* apraksts 19. gs. beigās pierakstīts Blīdenē: *sula pagatavojama no lopu iekšām, kājām, galvas un mugurkaula, ko savāra mīkstus un kam pieliek klāt asinīs iemīcītus putraimus. Šo maisījumu vāra, kamēr paliek labi biezs. Kad gatavs, tas izskatās sarkans* Etn. z. I 57, ME III 1119.

Rietumzemgalē – Blīdenes, Džūkstes, Zaļenieku apkārtnē – ēdiens gatavots pēc cūkas nokaušanas, parasti šķidrumā, kurā vārīta svaiga gaļa (mugurkauls) vai putraimu desas, iemaisot ar asinīm sajauktus putraimus vai miltus. Tas savārits pabiezis, ēsts pie kartupeļiem, maizes. Ēdiens gatavots vairākām ēdienreizēm, pirms lietošanas tas sildīts.

Līdzās nosaukumam *sula* izloksnēs, piemēram, Zaļeniekos, reģistrēta deminutīva forma *suliņa* (*māte teīca: vai ta suliņu nivārīs? suliņu vārija aī gaļu ūn putraīmiēm, tādu pašķidru,*

iēkšā iēkūla miltus Apv.) – sal. *suliņa* 'ein Gericht aus Grütze und Fleisch in Wasser' ME III 1119.

Biezāk šā ēdiena apzīmēšanai lietoti salikti nosaukumi ar vārdu *sula* (*suliņa*) neatkarīgajā komponentā resp. otrajā daļā, piemēram, *asins sula* Blīdenē, Zebrenē, *asinu suliņa* Zaļeniekos (*ūdeņā iēlēi asinis un piēsijā kviēšu miltus. tā i asinu suliņa* Apv.), *meļlā sula* (līdzās *asiņu putra*) Bukaišos VME 1981, 1706, *meļlā sula* Bērzē, Blīdenē, Džūkstē (*ka vārīja meļluo sulu, asinis a rīksti iskūla un iēbēra putraimus, lai viņi sabriest mīkstāki, ta lēja katlā. ka sāka vārīties, ta ūskūla rupjus kviēšu vai miēžu miltus. ka pavārījās, ta smēla traūkuos iēkšā bļūodā iēlika meļluo sulu, dešas un gaļu ūzlika viřsū, ta lika uz galda. meļluo sulu pasildīja grāpīti, tā bi kā pavaļks cauru ziemu bi meļlā sula. ka nebi meļlās sulas, nesamanīji, kuō piēest piē rācēņiem* Apv.), Jēkabniekos, Līvberzē, Penkulē, Vircavā, Zaļeniekos, Zebrenē, *meļsuliņa* Ciecērē VME 3089, 164, *miltu suliņa* Džūkstē (*jāisvāra miltu suliņa piē rācēņiem* Apv.).

K. Mīlenbaha vārdnīcā ME III 1119 ir ietverti daži materiāli no "Dienas Lapas" etnogrāfiskā pielikuma (bez norādes uz izplatību): *meļnā sula* 'ein Gericht aus Schweineblut und Grütze' (Etn. z. I 41), *suliņa* 'ein dünnflüssiger, fetter Mehlbrei' (Etn. z. I 42). Ar skaidrojumu 'no cūku asinīm un putraimēm savārīta putra, ko ēd pie kartupeļiem' nosaukums *meļnā sula* minēts "Latviešu konversācijas vārdnīcā" LKV XI 20486. slejā.

Izloksnēs palaikam vārdu *sul(in)a* lieto arī ar vispārinātu nozīmi '**zupa, vira**', piemēram, Lejasiecavā ([izvārītās kartupeļu klimpas] *izņēm nuō tuō vārītuō sulu* Apv.), Sinolē (*munā laikā [plaušas] l'ā pot sagraizija un sav'arīja suliņā tagad saka zupā. suliņā izv'arīja teļa gaļu un dalēja pienu. Ziemassvātku rītā, ka [gaļa] izv'arīta, l'āpot sāusu griēze. es nazinu, kūr tūo sulu like* Apv.), Mazsalacā (*mazā zupinā kartinus vārīja. ta ka tiē kartupeļi mīksti, ta pielēja tuō tumīti. nuō toukim, ka tuō gaļu nuōcēpināja, bija tādi sāļumi. ta souca mazā sulinā kartupeļi* Apv.).

Nozīme '**galerta gaļas novārījums**' konstatēta, piemēram, Rencēnos (*aknu gaļu vār taisīt. tiek samalta, lēi sulu 'galerta gaļas novārījumu' klā, lēi bjuōdīnās, lāi sarik. vāiga jāu, lāi rik Apv.*).

Domājams, ar gaļas ēdienu saistītā (bet nekonkretizētā) nozīmē vārds *sula* sastopams vairākās tautasdziesmās, piemēram, *Nu lustigi, mani bērni, Jēcis ņēma līgaviņu; Bērniem sula, bērniem gaļa. Jēcim jauna līgaviņa* Alojā un Salacā LD 2901, *Pļāunīt, munas pļuovejiņas, Kaušu uozi vokorā! Meitem (Meitom? B. B.) gaļa, puišim sula, Buobom uoža pupaniņa* Višķos Tdz. 50195, 4.

Ar (gaļas) ēdienu saistītas vispārinātas nozīmes ir minētas senākajās vārdnīcās, piemēram, *Sulla* 'Brühe od. Suppe' Manc. 42, *Sulla* 'eine Brühe, Safft' Lang. 292, *sula* 'Saft, Brühe, Suppe' Stend. 1789 II 303. Vārdkopnosaukums *gaļas sula* 'Fleischbrühe' reģistrēts Ulmaņa vārdnīcā Ulm. 1872, 286.

Vispārināta nozīme 'samērā šķidrš ēdiens' vārdam *sul(in)a* sastopama arī izloksnēs, piemēram, Džūkstē (sk. EH II 602), kur līdzās tiek lietoti vairāki vārdkopnosaukumi ar konkrētu nozīmi.

Kā secinājis K. Karulis, vārds *sula* ar nozīmi 'zupa' lietots līdz pat 19. gs. beigām (par to liecina, piemēram, 19. gs. kulinārijas literatūra). Aizguvums *zupa* (no vācu *Suppe*, kas savukārt no franču *soupe*) latviešu valodā ienācis līdz 17. gs., bet biežāk sastopams tikai 19. gs. LEV II 568.

Vārdu *sula* un *zupa* sinonīmisks lietojums un reizē to polisēmiskums atklājas arī, piemēram, J. Kurmina vārdnīcā, kur tie minēti vairākkārt līdzās poļu un latīņu nosaukumiem: *Sok. Succus. Sula, zupa* Kurmins 201; *Podlewa czarna. Jus nigrum. Sula, zupa, iuka mohna* Kurmins 147; *Polewka. Jus, jusculum. Sula, zuppa* Kurmins 152.

Arī izlokšņu dotumi rosina domāt, ka vārda *sula* semantika līdz 19. gs. beigām ir bijusi plašāka un atsevišķas tā nozīmes ir pārņēmis vārds *zupa*. Tā, piemēram, Ērgemē vārdam *zupa* bez primārās nozīmes 'vārīts šķidrš ēdiens; vira' reģistrētas vēl nozīmes 'novārījums; izvilkums', 'veļas mazgājamais ūdens', 'sula', arī 'sviedri'; izloksnē tiek lietots arī vārdkopnosaukums

sūdu zupa 'virca' ĒIV III 774, Vainižos 'sula', 'vejas mazgājamais ūdens; sārms', 'sviedri' VIV II 552.

Ar vārītu ēdienu gatavošanu resp. ar tiem saistītajos nosaukumos sakņojas frazeoloģisms *vārīties savā sulā*, 'darboties, neievērojot citus cilvēkus, apstākļus, situāciju', kas minēts LLVV VIII 312 ar norādi, ka tam piemīt sarunvalodas stilistiskā nokrāsa. Tas fiksēts, piemēram, arī Sinolē (*lāi viņi v'ārās poši sovā sulā* [tas ir, savā starpā ķīlidojas]! Apv.).

Pagaidām tikai Kalupē vārds *suleņa* reģistrēts ar nozīmi 'šķidri tauki' (*ka tuklu gal'i iscap vai ka tāuks izlaīdyndi, tot rūnās sul'eņa*) KIV II 452.

Vārda *sula* polisēmiskums atklājas arī senākajā kulinārijas literatūrā, piemēram, 1883. gadā izdotajā "Baltijas pavāru grāmatā", kur tas lietots vairākās nozīmēs un kur konkrēto nozīmi atklāj vai nu vāciskais skaidrojums, vai dotais sinonīms, vai arī konteksts: *citroņu=zafte (sula)*; *kaulu=sula*, arī *kaulu=zupa (buļona)*; *āboļu sula ar kunkuļiem* 'Obstsuppe mit Klümpchen'; *šķidrā putrā jeb sulā vāra* [nūdeles]; *kārpe* 'karpā' *sabiezušā sulā jeb studīnā*; [zoss cepetīm] *zosti jeb mērci var sataisīt no tās pašas zošu sulas*.

Tātad vārda *sula(s)* semantikas salīdzinājums latviešu literārajā valodā un izloksnēs liecina, ka plašāks semantisks sazarojums vērojams izloksnēs. Literārajā valodā dominē nozīmes, kas saistās ar norisēm dabā (augu un dzīvu būtņu augšanas resp. dzīvības procesiem) un ir relatīvi senākas. Izloksnēs (pa lielākajai daļai ar konkretizāciju un semantisku pārnese) ir veidojušās nozīmes, kas attiecas uz cilvēka saimniecisko darbību un saistītas ar konkrētiem šķidrumiem, produktiem, ēdieniem.

Literatūra, avoti, to saīsinājumi

Apv. – LU Latviešu valodas institūta izlokšņu leksikas kartotēka.

DI – *Endzelīns J.* Darbu izlase. R., 1971–1982. 1.–4. sēj.

EH – *Endzelīns J. Hauzenberga E.* Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai. R., 1934–1946. 1.–2. sēj.

ĒIV – *Kagainē E. Raģe S.* Ērģemes izloksnes vārdnīca. R., 1977–1983. 1.–3. sēj.

Elv. – *Liber memorialis Letticus, oder Lettisches Wörter-Buch* von Caspar Elvers. R., 1748.

Etn. z. Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem. "Dienas Lapas" pielikums. R., 1891–1894. 1.–4.

Für. I – *Fennell T. G. Fürecker's dictionary: the first manuscript.* R., 1997.

Für. II – *Fennell T. G. Fürecker's dictionary: the second manuscript.* R., 1998.

Für. Conc. II – *Fennell T. G. Fürecker's dictionary: a Concordance.* R., 2000. II.

KIV – *Reķēna A. Kalupes izloksnes vārdnīca.* R., 1998. 1.–2. sēj.

Kurmins – *Słownik polsko-łacincko-łotewski, ułożony i napisany przez xiędza J. Kurmina.* Wilno, 1858.

Lang. – *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviskivāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku.* Pēc manuskripta fotokopijas izd. E. Blese. R. 1936.

LD – *Barons K., Visendorfs H. Latvju dainas.* Jelgavā; Petrogradā, 1894–1915. 1.–6. sēj.

LEV – *Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* R., 1992. 1.–2. sēj.

LEW *Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch.* Göttingen, 1955–1965.

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca.* R., 1927–1940. 1.–21. sēj.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas.* Vilnius, 1956–2002. T. 1–20.

LLV – *Balkevičs J., Balode L., Bojāte A. Subatnieks V. Lietuvišu-latviešu vārdnīca.* R.: Zinātne, 1995.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca.* R., 1972–1996. 1.–8. sēj.

LPA *Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentu diplomdarbu (bakalaura darbu) materiāli.*

LTT – *Latviešu tautas ticējumi. Sakrājis un sakārtojis P. Šmits.* R., 1940–1941. 1.–4. sēj.

LU – *Latvijas (Valsts) Universitātes Filoloģijas fakultātes studentu diplomdarbu materiāli.*

LVDA – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika.* R.: Zinātne, 1999.

LVDAm – *Latviešu valodas dialektu atlanta kartotēkas materiāli – atbildes uz "Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmas" jautājumiem.*

Manc. – *Mancelius G. Lettus, das ist Wortbuch Samt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache.* R., 1638.

ME *Milenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. R., 1923–1932. 1.–4. sēj.

Rudzītis – *Rudzītis K.* Terminologia medica. R., 1977. 2. sēj.

SISV *Putniņa M. Timuška A.* Sinoles izloknes salīdzinājumu vārdnīca. R., 2001.

Stend. 1789 – *Stender G. F.* Lettisches Lexicon. Mitau, 1789. T. 1. 2.

Tdz. Tautas dziesmas. P. Šmita redakcijā. R., 1936–1939. 1.–4. sēj.

Ulm. 1872 – *Ulmann C.* Lettisch-deutsches Wörterbuch. R., 1872. T. 1.

VIV – *Ādamsons E., Kagaine E.* Vainižu izloknes vārdnīca. R., 2000. 1.–2. sēj.

VME Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas arhīva materiāli.

The Lexeme *sula(s)* in Latvian

Summary

The word *sula* belongs to the inherited vocabulary (cf. *sulāt, sūlāt* 'to excrete humidity', Lithuanian *sulóti* 'id.', *sulā* 'sap dripping from trees in spring', *sūlrys* 'juice(s)', Old Prussian *sulo* 'curdled milk', Old Indian *sūrā* 'strong drink' etc.; see ME III 1119, LEW 940, LEV II 323).

The word *sula(s)* is polysemantic in Latvian. In the dictionary LLVV VI₂ 275, two meanings have been fixed for the word *sula*: 'water solution of different substances contained by plants or their parts; this kind of solution as a food-stuff' and 'liquid produced by human or animal organs, containing ferments and (usually) conjoint to digestion processes', as well as the meaning shade 'blood; lymph'.

A comparison between materials of the oldest dictionaries and folk-songs as well as dialect data, and the semantics of the word *sula(s)* in Standard Latvian testifies to the development of its semantic structure, a development mostly based on meaning concretization or semantic transfer.

Beside the meanings of the word *sula(s)* represented in Standard Latvian, many more meanings resp. meaning shades have been attested in regional sub-dialects. They concern human economic activities and are related to particular liquids, products, dishes (e. g. 'laundering water', 'whey', 'dish or product usually made of blood, subproduct, meat and species', 'soup, broth').

Benita LAUMANE***Smalks lietus, smidzināt***

Latviešu literārajā valodā jēdzienam 'lietus, kas list sīkām lāsēm' un darbības apzīmējumam 'līt sīkām lāsēm' sastop vairākus nosaukumus, bet visbiežāk lietotie ir *smalks lietus* un *smidzināt* (LVV 1995, 417, LLVV VII₂, 47); hidrometeoroloģijā ieviests termins *smidzinošs lietus*, arī *smidzenis* (sal. kr. *моросящий дождь, морось* HTV 164, 271).

Latviešu rakstu avotos un izloksnēs ar nozīmi 'smalks lietus' un 'smidzināt (par lietu)' reģistrēts pāri par 120 nosaukumu (šai skaitā ietverti arī vārdu fonētiskie un morfoloģiskie varianti). Salīdzinājumam var minēt, ka, piemēram, poļu valodā smalka lietus apzīmēšanai arī konstatēts ievērojams skaits leksēmu – ap 110 nosaukumu (Kup. 25).

Lai plašā vārdu grupa būtu pārskatāma, vienas saknes vārdi aplūkoti ciešā saistībā un kārtoti pēc motivējošām pazīmēm.

Latviešu leksikogrāfiskajos avotos aprakstošais nosaukums *smalks lietus* nostiprinās samērā vēlu – galvenokārt kopš 19. gs.: sal. *smalks lietutiņš* ('Staubregen' U 1880, 669), taču dainās tas bieži pieminēts dažādu ciklu dziesmās. Piemēram:

<i>Smalkais lietniņš i nolija</i>	<i>Sila priede smagi krāca,</i>
<i>Pēc pārkoņa gaudumiņa;</i>	<i>Smalka lietus pielijuse;</i>
<i>Dziediet, meitas, lustejiet</i>	<i>Tas nebija smalkais lietus, –</i>
<i>Uz araja gājumiņu.</i>	<i>Tās sērdenes asaras.</i>

Krustpili BW 644.

Džūkstē BW 4248.

<i>Kam, lietniņi, smalks noliji,</i>	<i>Ei, Pērkon, vecais tēvs,</i>
<i>Kam rasiņu padarīji?</i>	<i>Ko tās tavas meitas dara?</i>
<i>Kam, tautieti, slav' izlaidi,</i>	<i>Manas meitas pakaļ gāja,</i>
<i>Kad nedrīksti bildināt?</i>	<i>Smalku lietu sijādamas.</i>

Svitenē BW 8510, 2 v.

Meirānos BW 33699.

Dainās populārs ir motīvs par sila priedi, kas smalka lietus pielijusi; šīs dziesmas varianti pierakstīti visos Latvijas novados: Vidzemē, piem., Inčukalnā (*grūti pūta sila priede, smalka lietus pielijuse* BW 5116), Viskāļos (*grūti pūta sila priede, smalka lietus pielijusi; gauži raud vecas meitas, kam nav sava arājiņa*. BW 13040), Latgalē, piem., Sakstagalā, Varakānos (BW 5116,

4), arī Zemgalē, piem., Naudītē (*smagi šņāca sila priede, smalka lietus pielijuse* BW 15840, 18 v) un Kurzemē, piem., Kursišos (*smagi krāca sila priede, smalka lietus pielijuse; gauži raud tautu meita, bez arāja palikuse.* BW 12342; sk. arī BW 15840, 17 v), Priekulē (BW 5116, 6), Rendā, Saldū (BW 15840, 13), Sasmakā (*smagi šņāca sila priede, smalka lietus pielijuse: smagi pūta veci puiši pēc jaunām meitiņām.* BW 13115), Talsos (*smalki pūta sila priede, smalku lietu gaidīdama* BW 3028), Valtaiķos (BW 5117).

Blakus latv. adj. *smalks* (sal. liet. *smūlkus*) izloksnēs, piem., Bārtā, Dunikā, Kalētos, Priekulē sastop formas ar *c* – adj. *smalcs*, adv. *smalci* (ME III 951, EH II 533). Šo adjektīva formu lietūs nosaukumā fiksējis arī J. Langijs: *smalcs lietus* (sal. *smalcs sāls* un *smalts lietus* Lj. 1685, 138, 229).

Izloksnēs ar nozīmi 'smalks' sastop arī adj. *smajš*, piem., Lutriņos, Saldū u. c. (ME III 953, EH II 534; par cilmi LEV II 238, šķ. *smalks*); šo nozīmi ietver nosaukums *smajš lietus* (*uznāk smajš, mīlīgs pārkuoņa lietus* LP V 136, ME II 507).

Ar nozīmi 'smidzināt (par lietu)' dainās sastopamas vārdkopas *smalki lit* un *sīki lit*, piem., *smalki lija zelta lietus tai zaļā birztalā* Ezerē (BW 34313); *sīki lija zelta lietus aiz zaļās birztelītes* Ezerē (BW 34313, 1), sal. *sīks lietus, sīks lietutiņš* (LLVV VII₂ 47, no rakstu avota).

Deminutīvforma *lietutiņš* resp. *lietiņš, lietīns* u. c. kopā ar adjektīvu (*smalks, sīks*) vai bez tā smalka lietūs apzīmēšanai sastopama gan dainās (sal., piem., *lietiņš nāca miglodams, kur palika villainīte?* BW 14258 Lielvārdē, Krustpilī), gan arī izloksnēs, piem., Ērgemē (*tāc smalcīc liētīc smidzina* ĒIV II 231), Matkulē (*bij tik lietutiņš, ne'kuō jau nelija*), Skrundā (LPA). Ar deminutīvformām veidoti arī aprakstošie nosaukumi, piem., *sīklietiņš* Aizputē, *sīklietutiņš* Skrundā, *viegls lietutiņš* Vaiņodē (LPA).

18. gs. rakstu avotā sastopams sufiksāli atvasināts nosaukums *smalkana* ('feiner Staubregen' St. 1789 I 278, ar atsauci uz J. Langi); 'feiner Regen' St. II 476), kas ir sekundāra adjektīva substantivējums.

No adjektīva *smalks* atvasinātais verbs *smalcināt* ('dalīt smalkās daļās' LLVV VII₂ 34) tiek attiecināts arī uz lietu, – nozīme 'smidzināt (par lietu)' fiksēta 19. gs. avotos, piem., K. Ulmaņa vārdnīcā (U 1872, 267; sk. arī ME III 951).

Tā kā latviešu valodā adjektīvus atvasina gan ar piedēkli *-an-*, gan ar piedēkli *-gan-* (sal. *sarks* – *sarkans*, *zils* – *zilgans*), tad blakus pamatformai *smalks* ir izveidojušies atvasinājumi *smalkans* un *smalgans* (sk. ME III 952, LEV II 239) ar atbilstošiem verbiem: sal. *smalغانāt* 'smidzināt' Tērvetē (U 1872, 267; *kad sāka smalغانāt lietutiņš* ME III 951), *smaldzināt* 't. p.' Bauskā (ar *-l-*), Džūkstē (*lietus smaldzina*), Taurenē un Varakļānos (ME II 951).

Ar minēto nozīmi vārds *smaldzināt* sastopams arī 17.–19. gs. rakstu avotos ('staub regnen' F I 220, sal. kaut lietus gan smaldzināja, bet uz pus-nakti sniega vētra cēlās .." LA 1828, 48; U 1872, 267).

Nedrošs ir variants **smalzināt* (sal. *lietus smalzina* 'es staub-regnet' F II 422), taču apšaubītais variants *smalsināt* ("was aber nicht so richtig ist" U 1872, 267) atzīmēts Lubānā (*uz rudeni lietus smalsina* EH II 533).

Kopīgas cilmes ar jau minētajiem ir vēl daži nosaukumi – vārdi ar *smel-*. Substantīvi ar *smel-* reģistrēti sporādiski: vārds **smeldzis* 'smalks lietus' minēts no literāra darba (EH II 535).

Atbilstošās verbu formas norāda uz iespējamo izplatību Vidzemē un Zemgalē: sal. *smeldzināt* 'smidzināt (par lietu)' Drabešos (Āraišos 'besprengen' ME III 956), Džūkstē ('staubregnen' ME, ar *-l-*), Lizumā, Vestienā (ME); *smelغانāt* 't. p.' Naudītē (*lietus, krusa smelغانā* ME III 957).

Radniecīgi ir arī lietus nosaukumi ar *smil-* vārda saknē (fiksēti sporādiski): sal. *smildzenis* 'smalks lietus' Jaunpiebalgā un *smildziens* 't. p.' Dundagā (*mazs smildzieniņš smildzina* ME III 962).

Daudz plašāk tiek lietots atbilstošais verbs: vārds *smildzināt* 'smidzināt (par lietu)' atzīts par literāru (*smildzināja sīks lietiņš* LLVV VII₂ 50); sastopams dainās, kā arī izloksnēs – galvenokārt Kurzemē un Vidzemē: *smildzināt* (sēliskajās izl. ar kāpj. int.),

piem., Alūksnē, Ārlavā (*lietiš lija, smildzināja, laukā laidu kumeliņu* BW 14812, 1), Biržos, Cesvainē, Dundagā, Dzelzavā, Galgauskā, Gulbenē, Jaunpiebalgā, Jūrkalnē (*liēts tik bišķiņ smīldziņ* Apv.), Kandavā, Kazdangā, Meirānos, Nīcā (*tik lēni sāk smīldzināt, gan iēvilksiēs liēlāks liēl's.* Apv.), Nīgrandē, Saikavā, Skrīveros, Stāmerienē, Vandzenē, Vestienā, Ziemupē, ar *-il-* Dunikā, Dzirciemā, Īslīcē, Rendā, Stendē (ME III 962), arī Sventājā (*liētus smīldzin* LPA).

Priedēkļu verbi: *iesmīldzināt* 'iesmidzināt' Matkulē (ME II 68), *nuosmīldzināt* Stendē (*tig n'osmīldzina* 'es regnete nur (ein wenig) fein' M. St. 1958, 71), *sasmīldzināt* 'ilgāku laiku smalki līt' Saikavā (ME III 739).

Vārds *smīldzināt* (par lietu) sastopams arī 19. gs. rakstu avotos (U 1872, 268).

Cilmes ziņā *smīldzināt*, kam reģistrēta arī nozīme 'smalcināt', piem., Bērzaunē (EH II 537), saistīts ar *smalغانāt* (ME III 962, LEV II 243).

Nosaukumam *smīlķna* 'smalks lietus' Kurzemes dienvidos Papē (EH II 538) blakus ir arī sekundārs verbs *smīlķsnāt* 'smidzināt' Papē (EH II 538).

Substantīvu *smīlķna* motivējošais verbs pamatformā atrodams lietuviešu valodā: sal. liet. apv. *smīlķti* 'smidzināt (par lietu)' Žagarē (par liet. *smīlķti* nozīmēm, piem., 'kūpēt, gruzdēt, plēnēt' sk. LKŽ XIII 180, 181).

Vārda *smīlķna* cilmi skaidrojais K. Karulis, atvedinot to no iespējamā adj. **smīlķs* 'smalks' (sk. LEV II 244, šķ. *smīltis*).

Nosaukumi ar *smīdz-* (*smīdz-*) / *smīg-* (*smīg-*)

Literārās valodas vārdnīcā minēts nosaukums *smīdze* 'smalks lietus' ar norādi, ka tas reti lietots (LLVV VII₂ 47); par tā izplatību izloksnēs ziņu nav.

Plašāk sastopami dažādi atvasinājumi: sal. *smīdzenis* ('nokrišņi ļoti sīku pilienu veidā' LLVV VII₂ 47; hidrom. t. *smīdzenis* – морось HTV 271); reģistrēts Dundagā (*smīdzens* Apv.), Mangaļos, Salacā (EH II 537), Vitrupē (*kad smīdzens* –

dūmakains laiks, krast nevar iššķirt Apv.); *smidzeklis* 't. p.' Bērzē (*tāc smidzeklis jau viēn iļ LPA*), Kursišos, Lībagos, Piltenē, Rendā, Saldū, Slampē, Talsos, Zlėkās (LPA); *smidzinātājs* Bārtā, Dundagā (*visal jeb smidzantēs, smidzēns* Apv.), Krotē (LPA).

Izplatību papildina un precizē verbi: sal. *smidzēt* 'smalki līt' Bauskā (ME III 961) un *smidzināt* 'līt sīkām lāsēm (par lietu)' (LLVV VII₂ 47), kas izloksnēs reģistrēts ļoti plaši visā Latvijā, piem., Barkavā (*a pīrmeņ leic tikai smydzynuōja*), Burtņiekos, Dunalkā, Dunikā, Durbē, Drustos, Ēdolē, Ērgemē, Jaunpilī, Kalupē, Liepājā, Medzē, Nīcā, Nirzā, Pērkonē, Raunā, Rucavā, Rudbāržos, Saikavā, Saldū, Skrundā, Skultē (*smidzīn viš diēn^u; vařbūt rīt laiks mainīsies*), Smiltēnē, Straupē, Tadaikšos, Tilzā, Vaiņodē, Valtaiķos, Zebrenē, arī Sventājā (Lietuvā; sk. EH II 537, ĒIV III 396, ME III 961, TIA 76, VLIR III 171, LPA).

Reģistrēti arī prefiksālie verbi: *iesmidzēties* 'iesmidzināties' Cesvainē, Gulbenē, Laidzē, Lizumā (*šuurit lietus reizes divas iesmidzējās, bet pat rasas netika*), Vandzenē, Viļānos (EH I 543), *iesmidzināties* ('ein wenig regnen') Trikātā, Valmierā, Zaube (*lietus drusku iesmidzinājās* ME II 68), *nuosmidzināt* Lizumā (*lietiņš nuosmidzināja*), Valmierā (ME II 854), *pasmidzināt* Raunā u. c. (ME III 103).

Fonētiskais variants *šmidzināt* 'smidzināt' pierakstīts Īvandē (FBR VI 52), Jaunpiebalgā (*lietus šmidzina*), Rankā (EH II 649), Taurenē (ME IV 84); arī *sašmidzināt* 'krietni uzlīt' Taurenē (*tad nu lietus sašmidzināja gan! visas vagas pilnas ar ūdeni*. EH II 454); šiem nosaukumiem varētu būt arī onomatopoētiska cilmē (par to sk. tālāk).

Nosaukums *smidzināt*, arī *smūdzināt* fiksēts 19. gs. rakstu avotos ('sanft regnen, staubregnen' U 1872, 268, EH II 539).

Cilmes ziņā minētie verbi nedroši saistīti ar *smidzis*, *smīgaļa* (sk. ME III 961).

K. Karulis hipotētiski norāda uz adj. **smigs* 'sīks, mazs' un zudušo verbu **smigt* 'kļūt sīkam, mazam', no kā atvasināts *smidzināt* 'līt, rasiņāt' (sk. LEV II 242), sal. arī liet. apv. *smigēnti* 'smalki līt' (Ignalinas raj. u. c. LKŽ XIII 168). Taču šajā gadījumā iespējams ir arī vārda nozīmju pārnēsums: sal. apv.

smigt 'badīt, durt, skrāpēt' Dunikā (EH II 537; liet. *smigti*, *smiņga*, sk. LKŽ XIII 169), *smidzināt* 'sist, cirst, vicināt ar pātagu u. tml.' Rūjienā, Valmierā, Varakļānos u. c. (ME III 961). Līdzīgs pārnesums vērojams poļu valodā: sal. poļu *strzyć*, kašubu *stric* (pag. 3. p. *strig*) 'griezt, cirst', arī 'stipri līt' (Sychta V 186), kam blakus ir vairāki atvasinājumi: sal. *strégóvka* 'stipra lietus gāze', *strížava* 'ilgstošs lietus' (Sychta V 187).

Ar sakni *smig-* / *smīg-* (velāru patskaņu priekšā) ir vairāki sporādiski reģistrēti nosaukumi: *smigucis* 'smalks lietus' Nīcā (atminuôs, ka *kāzu diēnas rītā bij tāds smigucis* LPA), Tīzā (ME III 961), *smigulis* 't. p.' Duntē (Apv.).

Literārās valodas vārdnīcā dotie *smīgala*, arī *smīgaļa* 'smalks lietus' un *smīgalāt* 'smidzināt' (LLVV VII₂ 49, ar norādi *reti*) sastopami Kurzemes dienvidos: sal. *smīgala* Liepājā (LPA), Nīcā (ME III 967; *tāda smīgala viē tik pašskrēja, ne kāc liēls liēls nebi*. Apv.), *smīgaļa* Nīcā (ME).

Sal. *smīgalas* 'sīkas lietus lāses' Kursīšos (LPA).

Arī atbilstošās verbu formas izloksnēs reģistrētas pareti: *smīgelēt* 'smalki līt' Ķieģeļos (EH II 537), *nuosmīgelēt* 'nosmidzināt (par lietu)' Saldū (EH II 88), *smīgūt* Kursīšos, Vaiņodē (*lietus smīgā* LPA), *smīgalāt*, *smīgaļāt* Nīcā (ME III 967; *pievakarē sāka smīgaļāt, nu līst rīstīgi – kā čaūkst*. Apv.).

Apzīmējums *smīkņātājs* 'smalks lietus' reģistrēts tikai Mērsragā (LPA).

Tā pamatā verbs *smīkņāt* 'smidzināt (par lietu)', kas sporādiski atzīmēts Kurzemē, piem., Liepājā (*sāk tā lēnītiņām smīkņāt, ne īsti līst, ne migla*), Mērsragā, Pāvilostā (LPA).

Plašāk sastopams vārds *smīņāt* 'smidzināt', kas fiksēts galvenokārt Kurzemes dienvidos, piem., Aucē, Bunkā, Ēdolē, Kursīšos, Skrundā, Vaiņodē (*tagad kārtīgi nelīst, tikai smīņā. vakar arī smīņāja visu dienu*), Valtaiķos (LPA).

Cilmes ziņā tie saistāmi ar iepriekš minētiem verbiem *smīgāt*, *smīgaļāt* 'smidzināt (par lietu)', tādējādi *smīkņāt* un *smīņāt* laikam radušies fonētiski no **smīgnāt* resp. **smīgnēt* 'smalki līt'.

Interesanti, ka vairākām leksēmām izveidojies nozīmju 'smaidīt; smīnēt' un 'smidzināt (par lietu)' savstarpējs sakars, turklāt tas nav okacionāls, bet vērojams vairākkārt: sal. *smīkņāt*

(niev.) 'smīnēt' (LLVV VII₂ 50), *smīgaļāi* 't. p.' Aizupē (ME III 967). Blakus verbiem *smīgelēt* un *smīgāt* 'smalki līt' reģistrēti *smīgnēt* 'smaidīt' Bērzgalē ('lächeln' EH II 537), *smīknēt* 't. p.' Viļakā (EH) un *smīgnēt* 't. p.' Aknīstē, Neretā (EH II 539). Par šīm paralēlēm liecina jau 17. gs. rakstu avotos minētais vārds *smidzināt* ar nozīmi 'smīdināt' ('lachend machen' Lj. 1685, 270). Šķiet, ka šāds nozīmju sakars radies nevis semantiskā attīstībā, bet verbu sakņu homonīmijas dēļ: sal. baltu **smei-* / **smig-* 'smiet; smīnēt' (sk. LEV II 242 šķ. *smiet*) un **smeig-* / **smig-*, latv. **smigt* 'badīt, durēt' (arī 'kļūt sīkam', sk. LEV II 242 šķ. *smidzināt*).

Vārds *smīla* 'smalks (silts) lietus' sastopams Kurzemē un Zemgalē: piem., Kuldīgā, Naudītē (ME III 967), arī Dunalkā, Liepājā, Medzē, Nīcā, Vaiņodē (LPA); *smīlenis* 't. p.' Līvberzē (LPA).

Verbs *smīlāt* 'smidzināt (par lietu)' atzīts par literāru (LLVV VII₂ 50); reģistrēts galvenokārt Kurzemes un Zemgales izloksnēs: piem., Īvandē, Kazdangā, Kuldīgā, Nīcā, Tāšos (ME III 967), Dunikā (EH II 539), arī Aizputē, Basos (*ārā bišķ smīlā*), Dunalkā, Durbē, Kalvenē, Liepājā (*lietus smīlā*), Medzē, Pērkonē, Rendā, Saldū, Skrundā, Šķībē, Tadaikos (*kad sāk smīlāt, tad tas uz ilg laīk* LPA), Turlavā, Ulmalē, Vaiņodē (*varētu tā kārtīgi uzlīt, bet smīlā viēn* LPA) un Kuršu kāpās (Kur. W 72).

Reģistrēti vēl citi varianti: *pārsmlāt* ('überspritzen' EH II 211, no rakstu avota), *smīlāt* 'smidzināt (par lietu)' Dunalkā, Kalvenē (*liētutiņš smīlā*), Purmsātos (LPA) un *smīlināt* 't. p.' Vecpilī (*lietus smīlina* LPA).

Nosaukumi minēti arī 19. gs. rakstu avotos (sal. v. Staubregen – *smalks liētutiņš, smīle; es fällt staubregnen – smīlā, liņā* U 1880, 669).

Vārda *smīla* cilme nav īsti skaidra, laikam saistāms skaņumijā ar **smal(k)s* vai *smails*.

Cilmes ziņā neskaidrs ir arī Kurzemes ziemeļrietumos reģistrētais nosaukums *vīsla* 'smalks lietus' Dundagā (*kas tas par lietu! ir tikai vīsla* ME IV 643), Piltenē, Puzē (*vīslē tād māz vīslīn*

Apv.), Ugālē (dem. *vīslīņ*), Vārvē; *vīslene* 't. p.' Užavā (*tād vīslēn bi trīs diēns* LPA).

Saliktenis *vīšliētiņš* Usmā (*vīšliētiš ir smalks ka migl* LPA) laikam ir ar saīsinātu dsk. ģenitīvu pirmajā daļā: sal. *vīslē* ('Staubregen' U 1872, 339, ME).

Par izplatību liecina arī *vīsla* 'herabregnender Nebel' Ventspils apvidū (ME); arī adj. *vīslains* 'nebelicht und regnicht' (U 1872, 339).

Šajā pašā areālā sastopami atbilstoši verbi: sal. *vīslāt*, *vīslināt* 'smidzināt (par lietu)' Dundagā (ME), *vīsluot* 't. p.' Ārlavā, Puzē ('fein regnen, staubregnen' U 1872, 339), Dundagā (*sāk jau vīsluot; šuorīt visu rītu vīslina* ME), Piltenē, Ventspilī (EH II 793), Zlūkās (ME), kam līdzās arī variants *vīksnuot* Vārvē (ME IV 636).

Par vārda *vīsla* tālāku cilmi nav vienota uzskata: J. Endzelīns norāda uz literatūrā minēto etimoloģiju saistījumā ar ide. **ueis-* 'plūst, tecēt' (ME IV 643; sal. senisl. *veisa* 'dūņas, dubļi', norv. apv. *veise* 'dubļi, purvājs' utt., par ģermāņu formām sk. arī Kluge 898 šķ. *Wiese*). L. Ketunens pieļāva latv. apv. *vīslāt* varbūtēju aizgūšanu no līb. *vīšlō* 'fein regnen' vai no vācu *fiiseln* (Ket. 495), bet S. Suhonens līb. *vī'slō* un *vī'ssōl* ('feiner Nebelregen' Sīkragā Ket. 495) atzīst par aizguvumiem no latviešu valodas (Suh. 240).

Ir virkne nosaukumu, kas radušies ar pārneseņu; tos var iedalīt atbilstošās pārneseņu grupās, tādējādi ir iespējams konstatēt tipiskākos un produktīvākos pārneseņus smalka lietus apzīmēšanai.

'migla; rasa' → 'smalks lietus'

Ar vārda nozīmes pārneseņu smalka lietus apzīmēšanai lieto arī vārdu *migla*, *migliņa*, piem., Ādažos (*migliņa list* LPA), Bērzaunē (*migliņa birst* LPA), Ērgemē (*tāda miglīna nūonāk* ĒIV II 315), Piltenē, Skaistkalnē, Tilžā (TIA 76).

Sastopami arī aprakstoši nosaukumi: *miglas lietus* Liepājā un *miglaslietus* Bārtā (LPA).

Biežāk pamanīts atbilstošo verbu formu lietojums: *miglūt* 'smidzināt (par lietu)' (parasti 3. pers.; ar norādi *reti* LLVV V

213) sastop dainās un izloksnēs, piem., Ērgļos, Ērgemē (*miglā liētus visu laīku* ĒIV II 315), Ezerē (*nelij, lietus, nemiglā.* BW 28462 v), Kalētos (*visu rītu miglāja smāks liētus* LPA), Kauguros (ELA), Raunā (VLIR III 171), Saldū (EH I 812), Vecatē (*miglā sīkas lāsītes* Apv.).

Par literāru ir atzīta verba forma *miglot* 'smidzināt (par lietu)' (LLVV V 214), tā plaši sastopama arī dainās un izloksnēs: sal. *migluot*, piem., Kalsnavā (*šķītu lietu nuolijuot, nule nāca migluodams* BW 15745, 6), Lubānā (BW 15745, 7), Medzē, Meņģelē (*lietiņš nāca mighuodams par lieluo rudzu lauku* BW 26777), Tilžā (TIV 76), Vaiņodē (LPA), Vecatē (*jaū nuō rīta migluō. migluōs visu diēnu* Apv.), Ventspilī (*ja jūr migluō vai vizuō, būs vētr* Staldzenē), Ziemupē.

Priedēkļu verbi: *nuomiglāt* Saldū (*būtu nuomiglājis un kļuvis jauks!* EH II 68), *nuomigluot* 't. p.' Jeros (EH II 68).

Reģistrētas arī vēl citas formas: sal. *miglināt* Rankā (*liets miglēna* EH I 812).

Verbs *mīglāt* 'smidzināt' līdz šim atzīmēts tikai Stendē (EH I 820; sal. arī *naglāt* 'nageln' M, St. 1958, 18; izloksnē arī adj. *miglains* EH I 812; sal. arī liet. *migliuoti*). Ar garu saknes patskani lietvārda forma reģistrēta lietuviešu izloksnēs: sal. liet. apv. *mýglis* 'migla; smāks lietus' Rietumlietuvā (*šīandien toks mýglis – nei lytus, nei pagada, pурсloja teip po biški.* Gargždi Klaipeđas raj. LKŽ VIII 166).

Sporādiski reģistrētais *mīlgāt* 'liņāt; smidzināt' Kārķos (*liētus jāu sāk mīlgāt. tā mān māte sacīja. tas i tāt mas: liētus* Apv.), iespējams, radies ar metatēzi no *miglāt* 't. p.' vai arī izveidojies fonētiski no vārda **smilgāt* (sk. *smildzināt*).

Nozīmju pārnēsumi 'migla; miglot' → 'smāks lietus; smidzināt' ir parasti arī citās valodās: sal., piem., liet. *miglā* 'migla; smāks lietus', apv. *migliūs* 'smāks lietus' (Pluņģes raj. u. c.), *miglēnti* 'miglot (būt miglai); smāki līt; liņāt' (*nelyja, tik tep miglēna* Vilkavišķu raj.), *migliuoti, pamiglóti* (*užejo debeselis, pamiglójo* LKŽ VIII 164, 166, 167); sal. arī poļu *mgła* 'migla', izloksnēs retumis arī 'smāks lietus', *mglic* 'smidzināt'

(Kup. 30, 31). Tās pašas cilmes poļu apv. (kašubu) *mglëca* 'smalks lietus' (Sychta III 83).

Vārds *rasa* ar pārnesto nozīmi 'smalks, sīks lietus' ir literārs (LLVV VI₂ 538); tā lietojums līdz ar dem. *rasīņa* plaši sastopams folklorā un izloksnēs, piem., Ērgemē (*tāda rasīņa uznāca, un tas i viss, nāu ne kāk lietus* ĒIV III 182), Jeros (*uznāk kāda lietus rasīņa* EH II 354), Rudbāržos (*kam tu liji, lietutiņ, kam rasiņu rasiņāji?* BW 8510, ME III 478); sal. *rasaslietus* 't. p.' Bārtā (LPA).

Minami arī daži atvasinājumi: *rasuols* 'smalks lietus' Smiltēnē (*rasuols lēni smidzina* ME III 479; piedēkļa sakarā sal. apv. *viesuolis* 'viesulis'), sal. arī *rasinātājs* 't. p.' (ME III 478, no rakstu avota), Lībagos (LPA) u. c.

Smalka lietus apzīmēšanai vārds *rasa* norādīts jau 18. un 19. gs. vārdnīcās (sal. *rasa* 'Thau, it. feiner Regen' St. 1789 I 218, II 476; 'Staubregen' St. II 557, U 1872, 220).

Pārnesums 'rasa' → 'smalks lietus', sastopams arī citās valodās: sal. liet. *rasà*, dem. *raselė* pām. noz. 'lietus' (LKŽ XI 183), liet. apv. *rasālas* (Kuršēni Šauļu raj. LKŽ XI 184), kr. dial. *росинец* 'мельчайший дождь, морось' (Даль IV 104), poļu *rosa* (pām. noz.) 'smalks lietus', dem. *roseczka, rosik* (Kup. 29).

Līdzās literārajam vārdam *rasot* 'līt sīkām, smalkām lāsēm (par lietu); rasiņāt' (LLVV VI₂ 541; *rasuot* ME III 479) minamas vēl citas formas: *rasēt* ('thauen, staubregnen' U 1872, 220), *rasūt* 't. p.', piem. Dunikā (EH II 354). Plašāk gan lieto atvasinājumu *rasināt* (parasti 3. pers.) 'līt sīkām, smalkām lāsēm (par lietu)' (LLVV VI₂ 540; *lietus rasina* LVV 1995, 417), to sastop gan folklorā, gan mūsdienu izloksnēs, piem., Bārtā (*līst' līdamis, lietutiņi, kam rasiņu rasiņāji?* BW 8667), Ēdolē (*lietus līt nemācēja, rasiņāt rasiņāja* ME III 478), Dzelzavā (BW 23802), Ērgemē (ĒIV III 182), Kalupē (KIV II 287), Kazdangā (*kam tu liji, lietutiņi, kam rasiņu rasiņāji?* BW 8510), Laucienē (BW 8510), Lubānā (BW 23802), Nītaurē (*lietiņš lija, rasiņāja* BW 26777), Raunā (VLIR III 171), Rudbāržos (BW 8510), Vecpiebalgā (BW 23802 v), Vecpilī (BW 8667), arī Dunalkā, Kursīšos, Lībagos, Liepājā, Piltenē, Sakā, Skrundā, Zebrenē (LPA).

Minētā nozīme verbam *rasināt* rakstu avotos atzīmēta jau kopš 17. gs. (sal. *taču norasinoja gan labi 'er war dennoch ein feiner Tau-Regen'* F I 204, II 307; *rasināt* 'fein regnen, staub regnen' St. 1789 I 218; es regnet sanft – *rasina* St. II 477; U 1872, 220).

Arī lietuviešu valodā atbilstošajiem vārdiem ir līdzīgas nozīmes: sal. liet. *rasoti* 'veidoties rasai, krist rasai; kļūt mitram, slapjam; liņāt, miglot u. tml.' (LKŽ XI 189), *rasēti* 'miglot; liņāt', *rasinēti* 'liņāt', *rāsinti* 'nedaudz līt' (LKŽ XI 186, 187).

'birt, birdināt; (ļaut) krist; sijāt' → 'smidzināt'

18. gs. rakstu avotos minēts vārds *birda* ar nozīmi 'smalks lietus (arī smalks sniegs)' ('Staubregen oder ganz feiner Schnee' St. 1789 I 23, ar atsauci uz Langi; K. Ulmaņa vārdnīcā šo vārdu attiecina vispirms uz sniegu: sal. *birda* 'feiner Schnee; Staubregen' U 1872, 31).

Par vārda *birda* 'smalks lietus' izplatību izloksnēs ziņu nav, taču netieši uz Vidzemes areālu norāda citi tās pašas cilmes vārdi, piem.: *birdaža* 'tāds laiks, kad birdina' Liezerē (*laiks tāds birdaža vien ir* ME I 297), Vestienā (EH I 220, par sniegu), *birdeklis* 'laiks, kad snieg sīkām pārslām' Vestienā (EH I 220). Vidzemē reģistrēts arī adv. *birduoši*: *sniegs nuosnieg birduoši* Liepkalnē ('streuend, rieselnd' EH I 220; K. Karulis norāda arī uz iespējamo adj. **birds* 'birstošs, birdens', sk. LEV I 122, šķ. *bērt*).

Ar līdzīgām nozīmēm rakstu avotos atzīmētas arī verbu formas: *birdināt* 'smalki līt, snigt' ('staubregnen, ganz fein schneyen' L., St. 1789 I 23; 'fein Flocken, Tropfen fallen lassen (Schnee, Regen)' U 1872, 31; *lietutiņš, sniegs sāk birdināt; lietus, sniegs birdina* ME I 297), *birdelēt* 'krist sīkām lāsēm, pārslām (par lietu, sniegu)' (U 1872, 31; ME I 297).

Mūsdienu literārajā valodā verbu *birdināt* ar nozīmi 'līt vai snigt' lieto reti (sal. *birdināt* 'mazliet (parasti bez vēja) līt vai snigt' LLVV II 93, parasti 3. pers.; *reti*).

Uz saistījumu ar verbu *birt* 'krist nepārtrauktā plūsmā (*krusa birst, milti birst, sniegs birst* u. tml. LLVV II 94; sal. *birdināt* 'panākt vai ļaut, ka birst (ilgstoši vai vairākkārt); kaisīt' LLVV II 93) vai apv. *birēt* 'birt' Bauskas raj. (*kur ganiņi*

ganījuši, tur ziediņi birējuši BW 29528, 1; ME I 297) un nozīmju pāresumu norāda arī vārds *birēns* 'lietus' Saldū (*šuo dien gaidiet birēnu! Saule nebūs.* EH I 220).

Pāresums *birt* 'bērt; krist' → 'līt; snigt' reģistrēts galvenokārt Vidzemē, piem., Bērzaunē (*migliņa birst* 'smalks lietus smidzina' LPA), Ļaudonā (*kad smalks sniegs birst, būs auksts laiks.* LTT III 1708), sal. *birt kā nuô maīsa* 'spēcīgi snigt' Vainižos (VIV I 88).

Šāds pāresums nav rets, tas sastopams arī citās valodās: sal., piem., liet. apv. *birēnti* 'smalki birt, bārstīt; smalki līt, liņāt; ilgstoši snigt' (Raseiņu un Vilkavišķu raj. LKŽ I 841); poļu apv. *sypać* 'birt, bērt; snigt', *śnieg sypie* (Kup. 93), plašāk poļu valodā sastop tās pašas cilmes verbu *suć* (3. pers. *suje*) 'bērt' (rakstu avotos kopš 15. gs., Brückner 524), arī 'smalki līt' (Kup. 28), vēl citus piemērus sk. tālāk pie *sipināt*.

Vārds *sipināt* 'smidzināt' līdz šim reģistrēts sporādiski Vidzemē: Druvienā, Galgauskā un Salacā (*lietiņš lēnām kā sipināt sipina* ME III 842). Cilmes ziņā tas sastatīts ar serbu *sipiti* 't. p.' (ME III 842).

Piebilstams, ka latviešu valodā vārdam *sipināt* blakus nozīmei 'smidzināt' sastopama arī nozīme 'birdināt', turklāt tā reģistrēta pat biežāk: sal. *sipināt* 'birdināt' Ērgļos, Galgauskā ('fein streuen' ME III 843), 'lēnam bērt, birdināt' Vecgulbenē (arī *sipināties* 'karg bestreuen' EH II 487); *nuosipināt* 'apbārstīt, apkaisīt' Druvienā, Praulienā (EH II 84).

Šķiet, ka no nozīmes 'bērt, birdināt (graudus)' semantiskā attīstībā izveidojusies nozīme '(berot, krītot) dobji skanēt'; to balsta arī vārda lietojums: sal. *sipēt* 'fallend schallen' Varakļānos (*labība sip; graudi bira sipēdami* ME III 842), sal. arī *sipēties* Cesvainē (*ja bij rudzi, sipējās, ja pelavas, putējās* BW 25853, 5).

Vārdu izplatību papildina varianti ar *ī* saknē: sal. *nuosipēt* 'dobji noskanēt' (?) Cesvainē, Sarkaņos (*meta rudzus, ka graudi vien nuosipēja* EH II 85), Patkulē (BW 25853, 4), *sipēties* 't. p.' Krustpilī (*ja bij rudzi, sipējās, ja pelavas, putējās* BW 25853, 5), Līksnā (BW 25853, 2), Lubānā (*ja būs rudzi, tad sipēsies* BW 25853, 1 v). Semantiskos procesus ietekmējusi arī onomatopoēze: sal. *sīpenēt* 'sīkt' Saikavā (sk. ME III 855).

Vārdu *sipēt*, *sipināt*, *sīpēt* cilmes sakarā būtiski atzīmēt, ka fonētiski un semantiski līdzīgas leksēmas sastopamas arī kaimiņu slāvu valodās; tās radušās ar pārnesešu 'bērt, birdināt (graudus, miltus u. tml.); liet (šķidrumu)' → 'snigt; (smalki) līt'. Sal., piem., kr. apv. (ziemeļrietumu dial.) *сыпать* 'liet (šķidrumu)' (Даль III 375); bkr. dial. *сыпаць* arī 'līt (smidzināt)' (sal. *морось зырядзіла на цельный озеръ – сыплиць і сыплиць* Кр. сл. 265), poļu apv. *sypać* (3. p. *sypie*) 'snigt' (reti lietots, Kup. 93); tās pašas cilmes arī poļu *siąpić* 'smalki līt', arī *siępić* 't.p.', *siępa*, *siępa*, *siępa* 'smalks lietus' (sk. Brückner 524, Kup. 28). Tādējādi līdzās kr. *сыпать*, poļu *sypać*, slovēņu *sipati* utt. (sk. ЭСРЯ II 818) arī latviešu izloksnēs ir sastopams verbs *sipēt* (*sipēt*, *sipināt*) 'bērt; smidzināt'.

Svarīgi norādīt, ka ar nozīmi 'bērt, birt' baltu valodās rekonstruēta radniecīga (ar patskaņu miju) sakne **sup-*: sal. latv. apv. *supatas* 'nobarā; vecas lietas' Kurzemē, Zemgalē, pr. *suppis* 'uzbērumš' (sk. ME III 1124, DI IV₂ 319; plašāk par kopīgo baltu-slāvu sakni (**seup-/saup-/*) **sup-* 'bērt' un nozīmju attīstību sk. LEV II 366, šķ. *šūpot*; PKEŽ III 231, šķ. *passupres*; PKEŽ IV 167, šķ. *suge*).

Leksēmu *sipēt*, *sipēt*, *sipināt* izplatība Vidzemē un Latgalē norāda uz arhaismu vai iespējamo aizgūšanu (krievu *ы* aizgūvumos tiek aizstāts ar *i* vai *ī*, sk. LVVF 164). Aizgūvuma gadījumā kaimiņu slāvu valodas ir ticamāks avots, lai gan līdzīgas nozīmes verbs sastopams arī igauņu valodā: sal. ig. *siputama* 'besprengen, bestreuen, ausstreuen' (Wied. 1047), kas laikam ir onomatopoētiskas cilmes (par ig. *siputama* etimoloģiju sk. Māg. IX 2810; igauņu valodā ar nozīmi 'bērt, bārstīt' ir arī vēl citi vārdi – *puistama*, *raputama*).

Nosaukums *sietinš* 'smalks lietus' līdz šim reģistrēts tikai Alsungā (*sietinš līņā* LPA). Tas radies ar nozīmes pārnesešu: sal. *siets*, dem. *sietinš* 'rīks, kuru izmanto, lai atdalītu (kā) mazākās daļiņas no lielākajām vai šķidrumu no cietajām daļiņām' (LLVV VII, 419).

Šāds pārnesešs smalka lietus nosaukumu darināšanai latviešu valodā ir ļoti rets, taču nav uzlūkojams par okazionalismu, – tas

sakņojas latviešu frazeoloģijā: sal. *sijāt kā caur sietu* (parasti 3. p.) 'smidzināt (lietum), snigt sīkām pārslām' (LFV II 340).

Smalka lietus apzīmēšanai fiksēts arī nosaukums *sijātājs* Alsungā un Līvberzē (LPA). Tam pamatā ir plaši lietotais verbs *sijāt* ('ar sietu dalīt mazākās un lielākās daļiņās') ar pārn. nozīmi 'smidzināt (par lietu); krist mazām pārslām, graudiem (par sniegu, krusu)' (LLVV VII, 425; sal. *lietus sijā* LVV 1995, 417). Šāds lietojums atzīmēts arī izloksnēs, piem., Birzgalē (*smalks lietus sijā kā ar astru sietu* EH II 485), Ērgemē (ĒIV III 345), Praulienā (Apv.), Saldū (EH), Tilžā (TIA 76), arī Aizputē, Alsungā (*lietiņš sijā*), Dunalkā, Durbē, Jaunpilī, Purmsātos, Straupē, Užavā (*šodēn sija vis: diēn*), Ventspilī, Zebrenē (LPA).

Dainās motīvs par lietus sijāšanu reprezentēts mitoloģisko dziesmu ciklā un pārstāv galvenokārt sēliskās izloksnes, sal.:

*Pērkonīši pieci brāļi,
Ko ta jūsu māsa dara?
– Mūsu māse sietus pina,
Smalki lieti jāsijā.*

Sarkaņos BW 33708 v.

*Pērkonīši pieci brāļi,
Ko ta jūsu māte dara?
– Mūsu māte sietus pina,
Smalki lieti jāsijā.*

Krustpilī BW 33708.

*Ei, Pērkon, vecais tēvs,
Ko tās tavas meitas dara?
– Manas meitas pakaļ gāja,
Smalku lietu sijādamas.*

Meirānos BW 33699.

Dziesmas varianti pierakstīti arī Cesvainē, Līvānos (.. *māsa pin smalku sietu, smalku lietu jāsijā* BW 33708, 1), Madonā, Patkulē un Vietalvā (BW 33708 v).

Par frazeoloģisma *sijāt kā caur sietu* 'smidzināt, līt' relatīvo senumu liecina analogas konstrukcijas lietuviešu un krievu valodā (sk. R. Eckert BF XI (1) 15, 16); sal.: liet. *sijoti* 'sijāt; bārstīt; arī smalki līt, snigt' (LKŽ XII 539),

liet. *Lietus lyja!* . *sijojo kaip pro sietą visą dieną.*

Lietus sijojo kaip su rėčiu. (Panevėžė LKŽ XII 539);

kr. *дождик поливает, ситцем подсеивает* (Даль IV 189).

Semantiskas paralēles ar kaimiņu slāvu valodām vērojamas arī smalka lietus un tā darbības nosaukumos: sal. kr. apv. *ситний дождь, ситник, ситовник, ситуха* u. c. (sk. Даль IV 189), sal. kr. *сито* 'siets', kr. *сеять* 'sēt; sijāt; (pārn. noz.) smidzināt' (*муча сеяла мелкий дождик – по тākоņa sijāja smalks lietutiņš* KLV II 624); sporādiski ir poļu apv. *siejka, siejocha, siejak, siewnik, siewak* 'smalks lietus', kam pamatā verbs *siać* 'sēt; sijāt; smalki līt' (Kup. 27, 28, 31).

Pārnesuma 'sijāt' → 'smidzināt (par lietu)' pamatā ir verba *sijāt* (liet. *sijóti* 't. p.', kr. *сеять* utt.) saknes senākā nozīme 'jaut krist' (plašāk par *sijāt* etimoloģiju sk. LEV II 179).

'ātri) kustēt; mirgūlot (spīdēt); pīrbēt' → 'smidzināt'

Vārds *dirbņa* 'smalks lietus' sporādiski reģistrēts Zemgalē Naudītē ('feiner Regen': *kas nu sienam vainas: mazs dirbņa uzdirbinājis* ME I 469; par substantīviem ar *-ņa* no vārdiem latviešu valodā sk. Lgr. 290).

Arī verba forma norāda uz izplatību Zemgalē: sal. *dirbināt* 'smidzināt (par lietu)' Dobelē ('fein regnen'): *lietutiņis dirbināja dienasvidus saulītē* (BW 4109, ME I 469), Naudītē (sal. *uzdirbināt* ME I 469, šk. *dirbņa* I).

Plašāk vārds *dirbināt* reģistrēts ar nozīmēm 'trīcēt, drebēt; iet, skriet sīkiem soļiem' Vidzemē un Latgalē, piem., Alūksnē, Piebalgā, Vestienā (ME I 469), Lubānā (EH I 321), sal. arī *dirbēt* 'trīcēt, drebēt' Bērzgalē (EH I 321) un *dirbt* 'ātri skriet; iet sīkiem soļiem' Druvienā, Krustpilī (ME I 469); substantīvi *dirbas* 'drebuļi' Dzelzavā, Bērzgalē (ME, EH), *dirbņa* 't. p.' Alūksnē un *dirbuļi* Engurē (ME).

Iespējams, ka vārda *dirbināt* nozīme 'smalki līt' radusies semantiskā attīstībā no nozīmes 'trīcēt, drebēt' (balto verba sakni *dirb-* 'drebēt' atspoguļo arī pr. vsk. ak. *dirbisnan* 'drebēšana, drebuļi'; par prūšu vārda formu un cilmi ir dažādi uzskati, sk. DĪ IV₂ 199, EH I 321, Топоров 1975, 347, PKEŽ I 205, 206) resp. 'ātri kustēt'.

Pielaujot metatēzi, minētos vārdus *dirbņa* un *dirbināt* vedas saistīt ar liet. *dribti* 'krist; birt; tecēt; (stipri) snigt (par slapju sniegu)', sal. *uždribti* 'šļapiai, smarkiai užsnigti' LKŽ II 700, 703).

Nosaukums *marga* 'smalks lietus' reģistrēts sporādiski Vidzemē un Latgalē: piem., Bērzaunē, Drabešos, Drustos, Galgauskā, Jaunpiebalgā, Lizumā (*maza mardziņa lietus*), Lubānā, Varakļānos, Zaubē (sk. *mařga* 'feiner Regen' ME II 563, EH I 783).

Variants *meřga* 't. p.' Naukšēnos, Rūjienā (*nekāda lišana nebija, tik tāda merga* RN 203), Sējā (sk. *meřga* 'sanfter Regen' ME II 602, EH I 801) atspoguļo Vidzemes izlokšnēm raksturīgo *ę*, kas radies no *a* blakus *r* skaņai (sk. Latv. dial. 72, VLIR VI 119); sal. arī adj. *mergains* 'nebelig' Umurgā (U 1872, 157).

Verba *margot* (-uot) 'smidzināt (par lietu)' lietojums atzīmēts plašāk, tas sastopams literārajā valodā (LLVV V 93) un izlokšnēs: sal. *marguot* '(lēni) smalki līt' Jaunpiebalgā, Sinolē (ME II 564), Vecatē (*lēnc liētinc mařguō* Apv.) u. c.

Izlokšnēs, kur *a* vietā ir *ę* blakus *r* skaņai, reģistrēts *meřgāt*, piem., Limbažos, *meřguot* Jaunpiebalgā (*nelīst krietni, bet meřguo* ME II 602), Naukšēnos, Sējā (EH), Turaidā (ar -*ęř*- ME), Valmieras apkaimē (Apv.), *meřguot* Jeros (*ritig nelīst, bet meřgo* Apv.), Rūjienā (*jau no paša rīta mergo* RN 203), Vainižos (*liēts akaļ sāk meřgot, nebūs ne kāc siēnlaīks* VIV I 518); sal. *meřdzināt* Naukšēnos ('fein regen' EH I 801), *merguoties* (lietus *merguojas* ME II 602, no rakstu avota).

Priedēkļu verbi: *apmařguot* 'leicht beregen' Varakļānos (*līts apmarguo sienu* EH I 100), *nuomarguot* (*nuomarguojis smalks lietutiņš* ME II 816), *piemarguot* Cesvainē, Gulbenē, Lejasciemā (*lietiņš piemarguojis (pierasinājis) zāli* EH II 260), *uzmarguot* (lietus (*drusku*) *uzmarguoja* ME IV 355).

Dažos dainu tekstos nozīmes 'mirdzēt, mīrgot; ņīrbēt' un 'smalki līt' grūti nošķirt: sal. *līst, lietiņ, margodams, margo manas vilhānītes* .. Rendā (BW 4582); *lij, lietiņ, margodams,*

mazgā manas villainītes Kandavā (BW 4582, 2 v); *līst, lietīn, margodamis, mazgā manas villainītes* .. Litenē (BW 4583).

Minētie vārdi sastopami jau 18. gs. rakstu avotos (sal. *mārga* 'Staubregen', *mārguot* 'staubregnen' St. 1789 I 150, ar atsauci uz Langi; sal. *merga* 'ein sanfter Regen', *merguot* 'sanft regnen' U 1872, 157, 158).

Cilmes ziņā latv. *marga* (*mārga*), *mērga* 'smalks lietus' tālāk tiek saistīti ar *mirdzēt, mirdzināt* 'smalki līt' un radniecīgiem vārdiem slāvu valodās, piem., čehu *mrholiti*, kr. *морочить* 't. p.', *морoxa* 'smalks lietus' (sk. ME II 602, ЭСРЯ II 657).

Iespējams arī nozīmes pārnēsums: sal. *marga* 'mirdzums, ņirbēšana' → 'smalks lietus', *margāt, marguot* 'mirguļot, ņirbēt' → 'smalki līt' (sal. *margot* 'izplatīt, spīdēt, atstarojot, parasti mainīga stipruma gaismu' LLVV V 93), sal. arī liet. *margti* 'ņirbēt; kļūt raibam', adj. *mārgas* 'raibs; mirguļojošs' (par latv. *marga* 'mirdzums' etimoloģiju sk. LEV I 563).

Ar iepriekš minētiem nosaukumiem semantiskā un izplatības ziņā cieši saistīts *mīrga* 'smalks lietus' Bērzpīlī (ME II 632), Cirgaļos, Ērgļos, Sarkanos (*ēsuot tāda mirga bijuse kā migla* EH I 817), Varakļānos (ME), Zvirgzdenē (*taida maza mirga uzgāja, ni'kaida lieta nebij* EH); sal. *mīrga*, arī *mīrgs* 't. p.' Skrundā (*laūkā atkal mīrga; tāt mīrgs nāk uz leju* LPA).

Ar piedēkli *-ul-* atvasinātais nosaukums *mirguls* reģistrēts Vietalvā ('feiner Staubregen' EH I 817).

Par nozīmju attīstību liecina vārda lietojums dsk. formā *mīrgas* ar nozīmi 'lietoslāses' Ērgļos (*ja nu kur meļ kādas mīrgas!* EH I 817); sal. *mirga* 'mirgojums, ņirbēšana' (ME II 632, LLVV V 244).

Areālu papildina verbi *mīrgāt* 'līt retām lāsēm' Aulejā (*līts mirgā* EH I 817), 'smidzināt (par lietu)' Bērzpīlī, Drustos ('fein regnen' ME II 633), Ērgļos (EH), Kursišos (LPA), Nautrēnos (*kas tēi par lēišonu myrġōi i myrġōi* Apv.), Raunā (*lietus mīrgā* VLIR III 171), Stelpē, Tilžā (TIA 76), Vestienā (ME); *mirguot* 't. p.' Medzē (arī 'nedaudz līt' LPA), Praulienā (*mi:rguot*

Apv.), Rankā (EH I 817), Stelpē, Vecpiebalgā, Vestienā (ME II 633); ar nozīmes niansi *mirguļuo*t 'līnāt' Bērzpilī (ME II 633).

Sal. *mirdzāt* 'smidzināt (par lietu)' Varaklānos (EH I 816) un *mirdzēt* 't. p.' 19. gs. rakstu avotos ('fein regnen' U 1872, 161).

Priedēkļu verbi: *apmirguot* 'ein wenig beregnen' Drustos (ME I 107), Galgauskā ('fein beregnen' EH I 102); *nuomirgāt* Ērgļos ('fein abregnen' EH II 69), Kalupē (*šūreit' tuoc leit'ēnc nūmyfgava* KIV II 54); *uzmirgāt* Ērgļos (EH II 729).

Vārds *mirdzināt* 'smidzināt (par lietu)', kas ir literārs (parasti 3. pers., *pareti* LLVV V 243), dainās sastopams galvenokārt no Vidzemes un Latgales izloksnēm: piem., teksts *lietiņš līt nemācēja, mirdzināt mirdzināja* un tā varianti (sk. BW 23802) reģistrēti Aizkrauklē, Bebros, Bērzaunē, Ērgļos, Kalsnavā, Krustpilī, Lazdonā (*myrdzanāt* BW 23802, 1), Lielvārdē, Meņgelē, Nītaurē, Odzienā, Rembatē, Saukā, Secē, Vecpiebalgā, Gulbenē, Jaunpiebalgā, Neretā (*līsti, līsti tu, lietiņi! kuo tik daudz mirdzināji* Tdz. 38138; ME II 631); arī Aknīstē ('līnāt' AI 247), Biržos (*pa lasēi krēit, myrdzyna* FBR XII 91), Džūkstē, Mālpilī, Saikavā, Sarkanos (*mirdženāja jauks lietiņš*), Svitenē, Sunākstē (EH I 816); Kalupē (*leits i'ik myrdzinava, a cīs nafeja* KIV I 621), Praulienā (*mi:rdzanāt* Apv.), Tilžā (TIA 76).

Priedēkļu verbi: *apmirdzināt* 'aprasināt (par lietu)' Kalupē (KIV I 93), *nuomirdzināt* 'nosmidzināt (par lietu)' Kalupē (KIV II 54), Saikavā (EH II 69), *pamirdzināt* 'mazliet, neilgu laiku līt' Kalupē (*koč drusku leic pamyrdzynuōtu!* KIV II 131), Vecpiebalgā, Vestienā (EH II 156), *pārmirdzināt* Saikavā (EH II 207), *uzmirdzināt* Galgauskā (*lietus uzmirdzināja* ME IV 360), Saikavā (*diezgan stipri uzmirdzināja: nevar sienu kast* EH II 729).

K. Karulis norādījis uz pārnesumu *mirgot* 'spīdēt, mirdzēt, dzirkstīt' (LLVV I 244) → 'smalki līt; smalki viļņot' (sk. LEV I 597); izteikts arī cits viedoklis: nozīme 'smalki līt' atvedināma no ide. **merēgh-* 'mitrināt, smidzināt' (sk. LEV I 597). Pamatforma *mirgt* ar nozīmi 'spīdēt, mirdzēt' fiksēta izloksnēs, piem., Drustos un rakstu avotos (U 1872, 161, ME II 631).

Ar nozīmi 'smidzināt' izloksnēs sporādiski reģistrēti verbi, kam saknē ir *mig-* (*miġ-*) vai *midz-* (*midž-*): sal. *migāt* resp. *miguot* Nautrēnos ('staubregnen': *kas nu tas par lītu. – kur kuri lasīte migā!* EH I 812, bez cilmes skaidrojuma), *midžināt* 't. p.' Jeros, Tūjā (*lietus midžina* Susikā EH I 811), *midžināt* 't. p.' Saldū (EH I 812), sal. *miġelēt* 'bez apstājas līt' Valmieras apvidū (*tað nu miġelē!* Apv.).

Šķiet, ka nozīme 'smalki līt' minētajiem vārdiem izveidojusies ar pārnese no nozīmes 'mirkšķināt' → 'ņirbēt': sal. *miegt* 'vērt ciet (acis)' (ME II 651), *migt* 't. p.', *miguot* 'mirkšķināt', *miġelēt* 't. p.', *midzēt* 'ņudzēt' (par izplatību sk. ME II 623, 625, EH I 612), *midžināt* 'mirkšķināt' Liepājā, Sabilē u. c. (LPA).

Saistījumu balsta paralēles slāvu valodās: sal. kr. *моргáть* 'mirkšķināt, miegt (acis)' un apv. *моргáциться* 'smidzināt', *моргáциница* 'smalks lietus rudenī' (Pleskavas apvidū Даль II 345); kr. *мжуть* 'mirkšķināt; snauduļot; smalki līt', *мжúца*, *мжúчка* 'drēgna migla; slapjdraņķis' (Даль II 324); arī poļu *mżyc* 'smalki līt' (*deszczyk mży* Kup. 27, Sychta III 148) tiek saistīts ar nozīmi 'mirkšķināt, ñirbēt' (Brückner 351; par kr. *мжуть*, bkr. *мжыць* etimoloģiju sk. ЭСРЯ II 617).

Šajā grupā iekļaujams arī verbs *ñirbināt* 'līt retām lāsēm' ('undicht regnen') Zaubē (ME II 903), kas radies ar līdzīgu pārnese no plašāk sastopamā *ñirbēt* (*ñirbināt*) 'nevienmērīgi spīdēt, mirgot; strauji kustēties (nelielā attālumā) šurp un turp' (LLVV VI, 32, 33).

Vārds *miřmināt* 'smalki līt, smidzināt' līdz šim atzīmēts galvenokārt Kurzemē izloksnēs ap Saldū un Rietumzemgalē: Aizupē ('staubregnen': *visu priekšpusdienu mirmina lietus*), Bēnē (*nav ne kāds lietus, tikai mirmina* ME II 634), Bērzē (*tikaī tā bišķi mirmina* LPA), Džūkstē (EH I 818), Jaunpilī (LPA), Kursišos (ME), Saldū (EH); sal. *mirmuļuo* 't. p.' Jaunaucē (*lietus mirmuļuo* LPA).

Priedēkļu verbs ir *samiřmināt* Džūkstē ('eine gewisse Zeit hindurch fein regnen': *samiřmināja veřsalu nedēļu* EH II 431).

Šķiet, ka verbs *miřmināt* 'smidzināt (par lietu)' radies ar pārnese no nozīmes 'kustināt, ñirbēt; vibrēt': sal. *mirmināt*

'vārīt uz lēnas uguns' Saldū (EH I 818), liet. *mirminti* 'pamazām iet, kustēties; šjūkt' (LKŽ VIII 264) vai arī atvedināms tieši no skaņu verba: sal. *mirmināt* 'radīt neskaidras, paklusas (balss) skaņas, piem., blēt; smieties' Kurzemes dienvidrietumu izloksnēs (EH I 818).

Ar vārda nozīmes pārnēsumu laikam radies arī Līvberzē reģistrētais *smuidrīt* 'smalki līt' (LPA): sal. latv. *smuidrs* 'slaiks', kam radn. liet. *smidrūti*, *smydrūoti* 'spīdēt, laistīties; veikli iet' (LEV II 245, šķ. *smuidrs*), sal. arī apv. *midrīt* 'skriet sikiem soļiem' Cesvainē, Piebalgā u. c. (ME II 623).

'pilināt; plūst; tecēt' → 'smidzināt'

Var izdalīt nelielu vārdu grupu, kas radusies ar nozīmes paplašinājumu 'pilēt (tecēt), pilināt' → 'lāsēm līt; liņāt; smidzināt': sal. *pilēt* (*Sāka pilēt retas lietus lāses, pēc tam nolija neliels lietutiņš*. LLVV VI₂ 180), *pilināt* arī 'sīki līt' Ērgemē (ĒIV III 83), Raunā (*lietus pilina* VLIR III 171), Vaiņodē (LPA) u. c.; sal. *pārpilināt* ('eine Weile leicht regnen und dann aufhören' ME III 170) Rankā (*pārpilēnās, tad atkal vairāk nelīs* EH II 207); *pilēties* Jeros (*lietus pilēsies jau* EH II 232), *pildināt* 'pilināt; līt' Salacā (*vakar drusciņ pildināja; duomāja, ka nu līs* EH II 232); sal. *pilinātājs* 'lietus, kas līst retām lāsēm; ātri pārejošs lietus' Dundagā (*pilantēs* Apv.), Mērsragā (LPA).

Sal. (*lietus*) *pīle*, pamatverbs *pīlt* (*sapīlt*) 'pilēt (sapilēt)' Dundagā, Dunikā u. c. (sk. ME III 214, 699).

lasināt 'līt lāsēm' Aulejā (*līts sāk lasināt* EH I 721), *lāsināt* 't. p.' Kursīšos (LPA); sal. *lasēt* 'pilēt' Bārtā (EH I 721), *lasināt* 'pilināt' Nīcā (ME II 441), *lāsināt* Rūjienā, *lāsināt* Kuršu kāpās u. c. (ME II 441, EH I 729) un *lase*, *lāse* 'piliens', sal. liet. *lāšas* 't. p.', (etimoloģiju sk. LEV I 502), *lāšinti* 'pilināt', *lašnōti* 'pilēt; līt retām lāsēm', *lašūoti* 'liņāt; smidzināt' (LKŽ VII 170, 171).

strucināt 'lāsēm līt' Dundagā (ME III 1093), sal. *strukt* 'pilēt, tecēt' Dundagā, Popē (Apv.; par etimoloģiju sk. ME III 1093).

Varbūt šeit iederas arī verbs *pidžināt* 'smidzināt; liņāt', kas reģistrēts Kurzemē, piem., Aizputē, Dunalkā, Nīcā (*laūkā sāka pidžināt lietus* Jūrmalcimē Apv.), Sakā, Saldū ('fein regnen' EH

II 230), Skrundā, Ziemupē (LPA) un Zemgalē, piem., Augstkalnē, Mežotnē, Zebrenē (LPA); sal. *piģele* 'pile, slapjums deguna galā' Dundagā (ME III 212, bez cilmes skaidrojuma). Jāpiebilst, ka nozīme 'pilēt' vārdam *pidžināt* nav pamanīta (tā tālāka cilme nav skaidra, tas varētu būt arī onomatopoētiskas cilmes; sk. arī *pižināt* 'smidzināt').

Pārnesums 'pilēt' → 'smidzināt (par lietu)' ir parasts arī citās valodās; sal., piem., poļu *kapać, kropić* (*deszcz kropi*) u. c. senākos, kā arī jaunākos avotos (Kup. 31).

Vairākos gadījumos vērojams, ka nozīmes 'smidzināt', '(smalks) lietus' izveidojušās no nozīmēm 'plūst, tecēt', 'šķidrums': piem., *suslāt* 'sīki, apnicīgi līt' Naurēnos (*kas tys pār l'ēitu – suslòi i suslòi* Apv.), sal. *suslāt* arī 'sulot, tecēt (par brūci, rētu) Naurēnos (Apv.), 'klusī raudāt' Neretā, Zasā u. c. (ME III 1126), (aizg.) *susla* (niev.) 'sula, dzēriens, šķidrums; ēdiens' (par tā izplatību un cilmi sk. ME III 1126; EH II 604).

Šāds konteksts izskaidro arī vārda *patakas* (*pateķas*), kam pamatā verbs *tecēt* (ME III 118, 120), nozīmju 'vājš (plāns) alus' un 'lietus' savstarpējo sakaru: sal. *patakas* lietus apzīmēšanai 18. gs. avotā (*lietus kā patakas* 'lang anhaltender Regen' St. 1789 I 188) un *pateķas* 'lietus' Puzē (*naktī jau atkal būs pateķas* ME III 120), arī Stendē (LPA).

'mirk, mitrināt' → 'smidzināt'

Daži verbi norāda uz nozīmju pārnesumu 'darīt mitru (valgu), mirkt, mitrināt' → 'smidzināt (par lietu)'. Par to liecina gan vārds *mitrināt*, kam blakus pamatnozīmei (ME II 639, LLVV V 252) vairākās izlokšanās, piem., Liezērē, Sarkanos reģistrēta arī nozīme 'smalki līt' ('staubregnen' EH I 819), gan arī citi piemēri.

Līdzīgi arī verbs *mitināt* 'smidzināt (par lietu)' Saldū ('sanft regnen': *audzelīgs lietus, kas lēni mitina* EH I 819), sal. arī *uzmitināt* Saldū (*par maz lietus: kaut būtu vēl vairāk uzmitinājis* EH II 729) radies ar pārnesumu no *mitināt* 'mitrināt': sal. *atmitināt* 'padarīt mitru, valgu' Dobelē u. c. (*lietus atmitina zemi* ME I 178, EH I 156) un *atmist* 'kļūt mitram' Dobelē (*zeme (nuo lietus) atmitusi* EH I 156), Dundagā (*siens atmitis*), Vandzenē u. c. (ME I 178). Verba pamatforma ir *mist*, kas tālāk etim.

saistīta ar *mist* 'pārstāt', *mitrs* un *mikls* (sk. ME II 638, 639 un LEV I 601, šķ. *mitēties*).

Ar pāmesumu laikam veidojies arī apvidvārds *smircināt* 'smidzināt' Bērzaunē, Jaunpiebalgā, ar *-īf-* Nīgrandē (ME II 965) un *smirkne* 'sīks, ilgstošs lietus' Tilžā (*sm'ierknā* TIA 76, 149); sal. *smirkuoņa* 'mitrs, drēgns laiks' Vecpiebalgā un Vestienā, 'mitrs laiks' Jaunpiebalgā (arī rakstu avotos, sk. ME III 966, EH II 539), *smirksnēt* 'ilgu laiku mirt' Nautrēnos (EH II 539), sal. arī liet. apv. *smirkščioti* 'līņāt; smidzināt' Ignalinas raj. (LKŽ XIII 193).

Kompaktāka ir verba pamatformas izplatība: vārds *smirkt* 'mirt' reģistrēts galvenokārt Vidzemes austrumos no Jaunlaicenes līdz Valmierai (U 1872, 269), piem., Drustos, Galgauskā, Raunā (ME III 966); areālu papildina prefiksālie atvasinājumi *iesmirkt* 'kļūt mitram' Trikātā (ME II 68), *nuosmirkt* 'piemirkt' Piebalgā (ME II 854), *piesmirkt* Stāmerienē, *sasmirkt* Līzumā u. c. (ME III 293, 739).

Vārda *smirkt* tālāka cilme nav īsti skaidra: ir izteikts minējums, ka tas abstrahēts no tādām refleksiīvām formām kā *pie-s-mirkt* u. tml. (ME III 966; par latv. *mirtk*, liet. *mirkti* etimoloģiju sk. ME II 634, LEV I 583 šķ. *mērkt*). Iespējams, ka *smirkt* izveidojies ar *s* piespraudumu no vārda *mirtk* (Vidzemes sēliskajās izloksnēs *s* pielikumu vārda sākumā sastop arī skaneņa priekšā, sal. *sluokas* 'lokās' Adulienā, *smyrka* 'mirka' Patkulē; parasti šāds piespraudums vērojams nebalsīgu troksneņu priekšā, sk. Latv. dial. 193, 313; Poiša 89).

Sporādiski reģistrēto *smirdzināt* 'smidzināt (par lietu)' (rakstu avotos un dainās: *lietiņš līt negribēja, smirdzināt smirdzināja* Tdz. 49918, EH II 538) vedas sastātīt ar iepriekš minēto *smircināt* un skaidrot ar *c dz* miju (sal., piem., *miřcināties* 'kustībā spīguļot' resp. *mirdzināties* Dauguļos, VLIR VI 53), tomēr saturiski dziesmas izteiksme atgādina populāro četrindi *lietiņš līt nemācēja, mirdzināt mirdzināja; tautas rāt nemācēja, raudināt raudināja* (BW 23802). Tādā gadījumā *smirdzināt* radies ar *s* piespraudumu vārda sākumā (sal. *mirdzināt* 'smidzināt').

Arī verbam *valgmuot* 'darīt mitru, valgu' (ME IV 453) izloksnēs fiksēta nozīme 'smidzināt', piem.: *valgmuot* 'fein regnen' Matkulē (*nav jau nekāds lietus; tikai tāda migla valgmuo* ME IV 453), Iecavā (EH II 752), Zālītē (EH), ar -al- Ābeļos, Bebros, Liepkalnē, Odzienā, bet ar -al- Zaubē (ME); sal. *valgme* 'mitrums; mitrs, silts gaiss', pamatā adj. *valgs*, apv. *valgs* 'mitrs' (par etimoloģiju sk. ME IV 454, LEV II 476).

Ekspresīvos nolūkos izmantoti arī vulgārismi vai vārdi ar pejoratīvu nokrāsu, piem., *mīža* 'smalks lietus' Ugālē (LPA), *mīzināt* 'smidzināt; liņāt' Ēdolē ('ohne Aufhören fein regnen' ME II 650), Matkulē (LPA) u. c.; sal. (*ap*)*mīžalēt* 't. p.' Aizupē (*atjāja Mārtiņš sirmu zirgu, atnāca Katrīne, apmīžalēja* EH I 102).

Sal. *mīzt*, *mīzināt* 'urinēt', arī *mīžāt*, *mīžlāt* 't. p.', piem., Zaļeniekos (Ūziņos BW 34403), 4; par etimoloģiju sk. ME II 650, LEV I 586 šķ. *mēzt*.

Šajā grupā iederas arī nosaukums *pižeklis* 'neliels lietus, lietutiņš' Saldū (LPA) un *pižulis* Saldū ('sanfter Regen' EH II 240). Atbilstošas nozīmes verbs *pižināt* 'lēnām līt; smidzināt (par lietu)', reģistrēts Jaunpilī, Saldū, Ulmalē (*liētus jau pižina* LPA) un radies ar vārda nozīmes pārnēsumu: sal. *pižāt*, *pižināt* 'pissen lassen' Bauskā, Dundagā u. c. (sarunā ar bērniem, ME III 229); vārda tālāka cilme vairs nav tik svarīga: sal. līb. *pižžē* 'Wasser ablassen, seichen (in der Kindersprache)' (Ket. 293), lv. dial. *pischen* 'harnen' (Frisch. 1882 II 149), vācu *pissen* 't. p.' ir onomatopoētiskas cilmes (Kluge 552).

Līdzīgs pārnēsums sastopams arī citās valodās: sal. liet. *mýžti* 'urinēt', apv. *myžlóti* 'liņāt' Austrumlietuvā (Molētu raj. LKŽ VIII 305); poļu apv. *sikac* 't. p.' (Kup. 30), kaš. *sikac* 'sūkties, tecēt; liņāt; urinēt' un tā atvasinājumi *sikolęc* 'smidzināt (par lietu)', *siklovka* 'smalks lietus' (Syhta V 44, 45).

Nelielu grupu veido substantīvu un verbu formas, kas pēc cilmes ir **onomatopoētiski** vārdi. Nozīmju pārnēsumu pamatā ir asociācijas, līdzība starp lietus radīto troksni un citām skaņām dabā. Lietum līstot ar lielāku vai mazāku intensitāti, arī asociācijas ir atšķirīgas, un to izteikšanai ir izvēlēti gan paklusu, neskaidru trokšņu, gan ritmisku vai spalgu trokšņu apzīmējumi.

čabināt 'smalki līt' Plāņos (*Kad mazs lietņš čabina (līst), tad saka, ka odi miezn.* LTT II 1073); arī rakstu avotos (*lietus čabina, lietus čabinās* ME I 399; LLVV II 211); sal. *čabēt* 'radīt paklusu, neskaidru troksni' (ME I 399, LLVV II 211).

čurkstētājs 'neliels (smalks) lietus' reģistrēts sporādiski Liepājā (LPA); izloksnēs un rakstu avotos sastopama verba forma, kas tam pamatā: sal. *čurkstēt* 'radīt troksni, piem., par šķidrumu, kas līst, tek tievā strūklā' (LLVV II 230), arī par lietu, piem., Aizupē (*lietus tā līst, ka čurkst vien*), Birzgalē (EH I 297).

čužeklis 'smalks lietus' reģistrēts Piltenē (LPA); plašāk fiksēts verbs *čužināt* 'lēni līt, līņāt', piem., Piltenē (*liēts čužiņ*), Popē (*čužānt*), Puzē (/lietus/ *vis diēn čužān* Apv.); sal. *čužināt* 'šalkt; čabēt' Rietumvidzemē (ME I 424, EH I 297), 'čūkstot degt (par slapju malku)' Popē (Apv.).

čakstināt 'radīt troksni (par sīku, smalku lietu)' Ērgemē (*ka tāt lēnc lietus nāk, ta saka, ka čakstina* ĒIV I 231); sal. *čakstēt* 'čabēt; radīt īslaicīgu, paklusu, neskaidru troksni', *čakstināt* 'radīt paskarbas balss skaņas (parasti par putniem)' (ME I 401, LLVV II 213, ĒIV I 231).

Arī verbs *vižināt* 'smidzināt (par lietu)' Ukros, Ventspilī ('staubregnen': *mazs lietutiņš vižina* ME IV 633) norāda uz pārnesumu 'radīt troksni, balss skaņas (par putniem)' → 'smalki līt'; sal. apv. *vižināt* 'vidžināt (par putniem)' Koknesē, Mēdzulā u. c. (ME IV 633) un *vidžināt* 'radīt augstas, parasti ritmiskas balss skaņas (par putniem, parasti par bezdelīgām); atskanēt šādam troksnim' (LLVV VIII 424).

Lietus radīto troksni salīdzina arī ar cilvēka radītām balss skaņām:

plerrēt 'ilgāku laiku smidzināt (par lietu)' Blīdenē ('lange und fein regnen': *ārā plerrē* ME III 370); sal. *plerrāt* 'pļāpāt; radīt troksni' Dundagā u. c. (ME III 370), ar līdzīgām nozīmēm *plerrināt* Saldū (EH II 308).

Šādi pārnesumi vērojami arī citās valodās: lv. dial. *pladdern* 'stipri līt' (sal. *bepladdern* 'bereggen, begiessen, bespritzen'), arī 'pļāpāt' ('laut, viel und unnütz schwatzen, plappern' Frischb. II

151, 152; v. *plaudern* 'tērzēt, plāpāt' ir skaņu verbs, kam atbilst lv. *pladdern* 'schwätzen' u. c., sk. Kluge 555).

Sastopami skaņu verbi, kas, apzīmējot paasu troksni, raksturo arī stiprāku lietus lišanu: piem., *slaukšēt, slaukšket* 'līt lielām lāsēm, stipri līt' Ērgļos (*lietus līst kā slauks vien* 'der Regen pladdert' U 1872, 264); sal. *slauksēt* 'pliuksēt; klabēt u. tml.', interj. *slauks, slauks!* (ME III 918, EH II 521).

sprēgāt 'līt lielām lāsēm; šļakstīt (par lietu)': *lietus sprēgā* (U 1872, 276), sal. *saka lietu sen līstam, nu tik nāk sprēgādams* (BW 14292), Kursīšos (*sāk jau sprēgāt: duos dieviņš lietutiņu!* ME III 107); *bičiņ jaū sprēgāja ar piē mums, bet siēnam tas neskādēja* LPA); *pārsprēgāt* 'nedaudz uzlīt' Kandavā (vējš aizdzina lietu, tikai pārsprēgāja ME III 177); sal. *sprēgāt* ar nozīmi 'krītot, .. ar troksni atsisties (pret ko) (LLVV VII₂ 142).

šmikstēt: dzirdama smalka, sīka lietus šmikstēšana egļu skujās (ME IV 84, no liter. darba); *šmikstināt* 'lēni līt' Laidzē (*lietus šmikstina* LPA); sal. *šmikstēt* 'radīt paasu, samērā spēcīgu troksni' (.. *lietus šmikst* LLVV VII₂ 392), arī Rankā (*ļapas šmikst, kad līst* EH II 649), *šmikstināt* (*uz jumta šmikstina lietus, piestāj un šmikstina atkal* LLVV VII₂ 392); sal. apv. *šmikstēt, šmikstināt, šmikstināt* 'radīt troksni, vicinot pātagu (sitot ar rīksti) u. tml.' Galgauskā, Rankā u. c. (ME IV 85).

Līdzīgi skaidrojams arī vārds *šmickāt* 'smidzināt (par lietu)' Vitrupē (LPA); sal. lv. dial. *schmitzen* 'sist ar pātagu' (Frisch. II 299).

Daži verbi, kas raksturo lietus lišanu, norāda uz darbības ierobežojumu, piem., 'līt, radot troksni (skaņas), lāsēm atsitoties pret jumtu u. tml.': sal. *driksināt* Taurenē (*lietutiņš driksina pa rūtim*; 'schlagen, hauen' ME I 499, bez cilmes skaidrojuma). Sal. apv. *drekšēt* 'brīkšķēt' (*kuoks lūstuot drekš* EH I 332), liet. *driksnóti* 'mazliet līt', *perdriksnóti* 'palīnāt' (LKŽ II 712, no rakstu avotiem) un liet. interj. *driks* (skrāpēšanas, plēšanas, plīšanas) skaņas apzīmēšanai.

grabēt 'radīt īsus, citu citam sekojošus trokšņus, piesitoties (pie kā), atsitoties (pret ko) .., kā arī par krusu, lietu': *lietus grab uz telts jumta* (LLVV II 117), arī *grabināt: šorīt lietus vairs*

negrabina (LLVV II 118); šāds lietojums reģistrēts arī izloksnēs, piem., Jaunpilī (*lietus piles grabina uz šķūņa jumta* LPA).

Aizguvumi

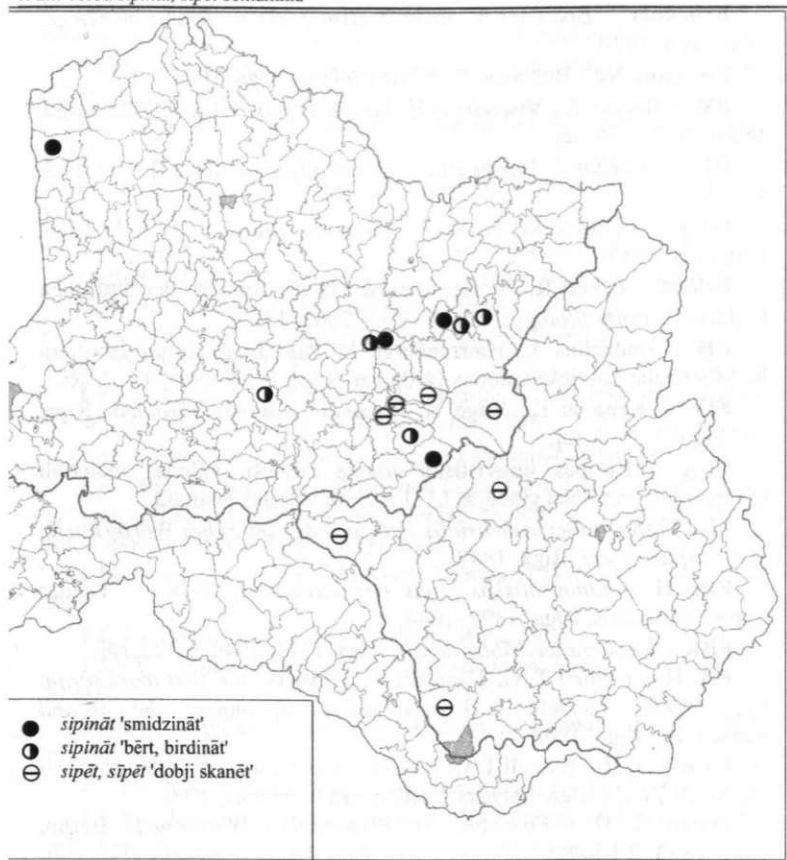
Drošu aizguvumu šajā leksikas mikrogrupā ir maz. Viens no tādiem ir *duļksna* 'smalks lietus' Syentājā (*duļksna ir dziži smalks lietus*), kas ir lokāls aizguvums no lietuviešu valodas: sal. liet. apv. *duļksnà* 'smalks lietus' Kretingas raj. u. c. Žemaitijā (LKŽ II 829).

Vārds *marasū* 'smidzināt' Nirzā (*ļeic marasej* LPA) ir lokāls aizguvums no krievu vai baltkrievu izloksnēm: sal. kr. *моросить* 'идти мелкому дождю', *морось* 'мельчайший дождь' (Даль II 348), bkr. *морась* (etimoloģiju sk. ЭСРЯ II 657).

Verbs *sīnāt* 'smidzināt (par lietu)' līdz šim zināms tikai no Rīgas līča piekrastes: tas reģistrēts Apšuciemā (*sīnaks lēni sīnā*), bet substantīvs *sīnags* 'smalks lietutiņš' fiksēts Mangaļos un *sīnaks* 't. p.' Apšuciemā, Engurē (*migluō sīnaks*).

Substantīvam konstatējamas vēl citas ar laikapstākļiem saistītas nozīmes: sal. *sīnags* 'mākoņi ar kāšiem, kas vēstī vēju' Salacgrīvā (arī *sīnugs bāli mākuōn, ķīļveidīg. ka kāsīs atluōcijšiēs, tad nuō tuō pusi būs vēš*); sal. *sīnaks* 'vējiņš, vēja pūsma' Duntē (*visu laiku bija lēns, bet uz reizi sāka pūst tāds sīnaks, un beigās tāda vētra* EH II 493).

Vārdu cilme nav īsti skaidra (ME, EH bez cilmes skaidrojuma); šķiet, tie aizgūti no lībiešu vai igauņu valodas: sal. nozīmes ziņā tuvos ig. *sōōnene ilm* 'apmācies laiks' ('trūbes Wetter') un ig. *sōōnene*, arī *sōōnane* 'netīrs', *sōōnetama* 'kļūt netīram' (*sōōn, sōōne* 'netīrumi'), ko lieto arī, attiecinot uz sliktiem laikapstākļiem: sal., piem., ig. *ilm sōōnetab wihma* 'das Wetter schickt sich zum Regnen an' (sk. Wied. 1080).

1. att. Verbu *sipināt*, *sipēt* semantika

Avotu un literatūras saīsinājumi

- Akn.** – Ancītis K. *Aknīstes izloksne*. Rīga, 1977.
- Apv.** – LU Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.
- Brückner** – Brückner A. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, 1970.
- Bušmane NI** – Bušmane B. *Nīcas izloksne*. Rīga, 1989.
- BW** – Barons K., Visendorfs H. *Latvju dainas*. Jelgava–Pēterburga, 1894–1915. 1.–6. sēj.
- DI** – Endzelīns J. *Darbu izlase*. Četros sējumos. Rīga, 1970–1982. 1.–4. sēj.
- Drav.** Dravnieks J. *Krievu-latviešu vārdnīca*. 1. izd. Rīga: Brigaders, 1913.
- Eckert** – Eckert R. *Phraseologismen in der Sprache der lettischen Folklore*. // *Baltu filoloģija XI (I)*. Rīga, 2002. 13–26.
- EH** – Endzelīns J., Hauzenberga E. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai*. Rīga, 1934–1946. 1.–2. sēj.
- ĒIV** Kagaine E., Raģe S. *Ērgemes izloksnes vārdnīca*. Rīga, 1977–1983. 1.–3. sēj.
- ELA** Eiropas lingvistiskā atlanta latviešu valodas materiāli (1. aptauja); kartotēka glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Elv. 1748** – *Liber memorialis letticus, oder lettisches WörterBuch.. von Caspar Elvers*. Rīga, 1848.
- Etn. II** *Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem, II–IV*. "Dienas Lapas" pielikums. Rīga, 1892–1894.
- FBR** – *Filologu biedrības Raksti*. Rīga, 1921–1940. 1.–20. sēj.
- F I, II** – Fennell T. G. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*. Rīga, 1997; Fennell T. G. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*. Rīga, 1998.
- F Conc. I, II** – Fennell T. G. *Fürecker's dictionary: a Concordance*. I (A–M), II (N–Ž). Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2000.
- Frisch. I, II** Frischbier H. *Preussisches Wörterbuch*. Berlin, 1882–1883. Bd 1–2.
- Karl** – Karłowicz J. *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1915–1919. T. VI, VII.
- Ket.** Kettunen L. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Helsinki, 1938.
- KIV** – Reķēna A. *Kalupes izloksnes vārdnīca*. – Rīga, 1998. 1. sēj. (A–M), 2. sēj. (N–Ž).

Kluge Kluge Fr. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 21. unveränderte Auflage.* – Berlin, New York, 1975.

KLV – *Krievu-latviešu vārdnīca*. Rīga, 1959. 1.sēj. (A–O), 2. sēj. (П–Я).

Kup. – Kupiszewski W. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1969.

Kurm. *Słownik polsko-lacinsko-łotewski, ułożony i napisany przez księdza J. Kurmina*. Wilno, 1858.

Kur. W. – Kwauka P., Pietsch R. *Kurisches Wörterbuch.* – Berlin, 1977.

L – Lange J. *Vollständiges deutschlettisches und lettisch-deutsches Lexicon*. Mitau, 1773–1777.

Latv. dial. – Rudzīte M. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga, 1964.

Letthus 1638 Fennell T. G. *Latvian-German revision of G. Mancelius Lettus (1638)*. Melbourne, 1988.

LEV – Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca.* – R., 1992. 1. sēj. (A–O), 2. sēj. (P–Ž).

LFV – Laua A., Ezeriņa A., Veinberga S. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca.* – I (A–M), II (N–Ž). Rīga: Avots, 1996.

Lgr. – Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga, 1951.

Lj. 1685 – Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese. Rīga, 1936.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius, 1941(1957)–2002. T. I–XX.

LLV – *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga, 1995.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga, 1972–1996. 1.–8. sēj.

LPA Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studentu dialektoloģijas prakses materiāli.

LTT – Šmits P. *Latviešu tautas ticējumi*. Rīga, 1941–1944. 1.–4. sēj.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca* / V Bērziņas-Baltiņas, J. Bičola red. Amerikas Latviešu apvienība, 1993; 2. izd. Rīga, 1995.

Mäg. – Mägiste J. *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. Helsinki, 1982, 1983. Bd. 1–2.

ME – Mīlenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca* / Red., papild., turp. J. Endzelīns. Rīga, 1923–1934. 1.–4. sēj.

M. St. Draviņš K., Rūķe V. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden*. Lund, 1955–1956. Bd I–II.

Pas. – *Latviešu pasakas un teikas. / Sakopojis un rediģējis P. Šmits. Rīga, 1924–1940. 1.–15. sēj.*

Phras. – Fennell T. G. *A Latvian-German Revision of G. Mancelius Phraseologia Lettica (1638)*. Melbourne, 1989.

PKEŽ – Mažulis V. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius, 1988–1997. T. 1–4.

Pl. Kurs. – Plāķis J. *Kursenieku valoda. // Latvijas Universitātes Raksti, XVI. Rīga, 1927 (atsevišķs novilkums)*.

PN – Rūķe-Draviņa V. *Place Name in Kauguri County, Latvia*. Stockholm, 1971.

Poiša – Poiša M. *Vidzemes sēliskās izloksnes, II*. Rīga, 1999. 315.

RN – Zieme G. *Rūjienas novads*. Rūjiena, 1999.

SIA – Putniņa M. *Sinoles izloksnes apraksts*. Rīga, 1983.

St. 1789 – Stender G. F. *Lettisches Lexicon*. Mitau, 1789. T. 1–2.

Suh. – Suhonen S. *Die jungen lettischen Lehnwörter im Livischen*. Helsinki, 1973.

SVA – Putniņš E. *Svētciema izloksnes apraksts*. Rīga, 1985.

Sychta Sychta B. *Słownik gwar kaszubskich*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968–1976. T. I–VII.

TIA – Ūsele V. *Tilžas izloksnes apraksts*. Rīga, 1998.

U 1872 – Ulmann C. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Riga, 1872. T. 1.

U 1880 Ulmann C. *Deutsch-lettisches Wörterbuch / Bearb. G. Brasche*. Riga–Leipzig, 1880.

VIV I, II – Ādamsons E., Kagaine E. *Vainižu izloksnes vārdnīca*. Rīga, 2000. 1. sēj. (A–M), 2. sēj. (N–Ž).

VLIR – *Valodas un literatūras institūta Raksti*. Rīga, 1964. 8. sēj.

Wied. Wiedemann F. J. *Estonisch-deutsches Wörterbuch*. – St.-Petersburg, 1869. (Tallinn, 1973).

Даль I–IV – Даль В. *Толковый словарь живого великорусского языка*. М., 1956. T. I–IV.

Кр. с. – Бялькевіч І. К. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*. Мінск, 1970.

Топоров Топоров В. Н. *Прусский язык. Словарь*. М., 1975 (A–D), 1979 (E–H), 1980 (I–K), 1984 (K–L), 1990 (L).

ЭСРЯ I–IV – Фасмер М. *Этимологический словарь русского языка. / Перев. и доп. О. Н. Трубачев*. М., 1964–1973. T. I–IV.

Sprühregen, nieseln

Zusammenfassung

In der lettischen Sprache (in schriftlichen Quellen und Mundarten) sind mit der Bedeutung "Sprühregen" und "nieseln" (vom Regen) mehr als 120 Wörter registriert worden (darunter gibt es auch phonetische und morphologische Varianten der Wörter). Nach den motivierenden Merkmalen der Wörter lässt sich ein großer Teil dieser Bezeichnungen in lexisch-semantische Mikrogruppen einteilen.

Eine der ältesten Bezeichnungen ist die beschreibende Benennung *smalks lietus* (mundartlich *smalca lietus*) buchstäblich übersetzt: "feiner, leiser Regen" (vgl. *smalks* 'fein'), die bereits in den Schriftquellen des 17. Jahrhunderts und auch in der lettischen Folklore (in den Volksliedern – *dainas*) zu finden ist. Sekundäre Ableitungen vom Adjektiv *smalks* sind *smalkana* "feiner Staubregen" in den Schriftquellen des 18. Jahrhunderts und *smalcināt* "zerkleinern", in übertragenem Sinne "nieseln, rieseln" (vom Regen), sowie auch *smalganāt*, *smaldzināt* und die verwandten Wörter *smeldzināt*, *smelganāt*, *smildzināt*.

Weniger klar sind die Benennungen mit dem Stamm *smig-* / *smīg-* (siehe: *smidzināt*, *smīdzināt*, *smigāt*, *smīgelēt*) sowie diejenigen die mit dem Stamm *smīl-* (siehe: *smīla*, *smīlenis*, *smīlāt*, *smīļāt*), und die Benennungen *vīsla*, *vīslāt* u.a.

Zur Bezeichnung feinen Regens gibt es im Lettischen mehrere Wortübertragungen, z. B. "Nebel; Tau" → "Staubregen" (siehe: *miġla*, *rasa*), "nebeln; der Tau fällt" → "fein regnen" (siehe: *miġlāt*, *miġluot*, *rasuot*); "rieseln, fallen (lassen); sieben" → "fein regnen" (siehe: *birt*, *birēt*, *birdināt*, *birdeklis*, *birēns*, *sipēt*, *sīpēt*, *sijāt*, *sijātājs* u. a.); "(schnell) sich regen; schimmern (leuchten); flimmern" → "fein regnen" (siehe: *dirbņa*, *dirbināt*, *marga*, *merga*, *marguot*, *mergāt*, *merdzināt*, *mirga*, *mirguls*, *mirgāt*, *mirguot*, *mirzdināt*, *ņirbināt*, *mirmināt*); "tröpfeln; strömen; fließen" → "nieseln" (siehe: *pilināt*, *pilinātājs*; *pižzināt*; *suslāt*); "weichen, feuchten" → "nieseln" (siehe: *mitināt*, *smircināt*, *valgmuot*).

Zu expressiven Zwecken werden auch Wörter mit pejorativer Färbung benutzt, z.B. "harnen" (siehe: *mīža*, *mīzināt*, *pižeklis*, *pižināt*).

Eine kleine Gruppe bilden Bezeichnungen, die der Abstammung nach onomatopoeische Wörter sind (siehe: *čurkstētājs*, *čužeklis*, *čužināt*, *čakstināt*, *vižināt*, *plērrēt*, *šmikstēt*, *šmickāt*, *driksināt*).

In dieser lexikalisch-thematischen Gruppe gibt es wenig Entlehnungen; lokale Entlehnungen sind: mundartl. *dulksna* aus dem Litauischen, *marasū* aus russischen oder belorussischen Mundarten, mundartl. *sīņāt*, *sīnags*, *sīņaks* aus dem Livischen oder Estnischen.

Silvija PAPAURĖLYTĖ**Konceptualiosios liūdesio metaforos lietuvių ir rusų kalbose**

Kadangi emocijos priklauso tiesiogiai pojūčiais nesuvokiamaam pasauliui, būta nuomonių, kad emocijas pavadinančių žodžių reikšmės aiškinimas apskritai neįmanomas (Viežbickaja 1997, 327). Suvokiant reikšmę tik kaip apibrėžto skaičiaus semų rinkinį, iš tikrųjų nelengva aprašyti tai, ko negalima pamatyti ir paliesti. Į kalbą žvelgiant iš kognityvizmo pozicijų pasirenkamas reikšmės kaip mažiausio koncepto aktualizacijos laipsnio supratimas. Konceptas – visa informacija apie kažką, esanti žmonių, kalbančių tam tikra kalba, sąmonėje. Jo turinys priklauso nuo asmenų patirties, todėl gali labai varijuoti. Vis dėlto invariantinė dalis bet koku atveju lieka. A. Gudavičius mano, kad reikia skirti realią kalbinę reikšmę tekste, kuri gali labai varijuoti ir taip paveikti pasakymo prasmę, ir reikšmę konstrukta, savotišką vidurkį, maždaug vienodai suprantamą daugelio žmonių, kalbančių ta pačia kalba. Reikšmė konstruktas yra raktas, kuris atveria konceptą (Gudavičius 2001, 10). Konceptui kalboje atstovauja žodžiai ir žodžių grupės, netgi ištisi tekstai, jeigu norima eksplikuoti atskiro autoriaus konceptus. Jo turinį sudaro ne vien kalba, tačiau kalba yra viena iš koncepto formavimosi priemonių ir jo tyrimo būdas. Dalis koncepto turinio atskleidžiama per konceptualiąsias metaforas. Konceptualiųjų metaforų esmė ta, kad "viena sritis suvokiama per kitą, mažiau pažinta, dvasinė, abstrakti – per žinomesnę, fizinę, konkrečią" (Marcinkevičienė 1993, 54). Tokių metaforų negalima pakeisti nemetaforiniais posakiais, jos yra vienintelis nominacijos būdas. Abstrakto vaizdą sukuria kasdieninės kalbos posakiai, sudarantys konceptualiąsias metaforas. Metaforos pobūdį ir raišką lemia visų žmonių jutiminė ir atskiros tautos kultūrinė patirtis. Teigiama, kad ryšys tarp konkrečios ir abstrakčios srities, sudarantis konceptualiosios metaforos pagrindą, yra neatsitiktinis, jį galima pagrįsti įvairiais mitais bei tam tikroms būsenoms būdingomis fiziologinėmis reakcijomis, žodžių etimologija (Golovanivskaja 1997, 26).

Šio straipsnio tikslas remiantis vartosenos pavyzdžiais aprašyti tą dalį liūdesio koncepto turinio, kuri lietuvių bei rusų kalbose aktualizuojama atitinkamai žodžiais *liūdesys* ir *мочка*.

Kadangi emocijos kalbos pasaulėvaizdyje siejamos su tam tikra situacija (Apresjan 1995; Viežbickaja 1999; Vol'f 1989), atitinkamu žodžiu reprezentuojamo koncepto aprašymas yra situacijos scenarijus. Analizuojant konceptą, svarbu nustatyti, kas tiriamosios kalbos tekstuose pasakyta apie konkrečią scenarijaus dalį, kaip kalba ją suvokia. Būtina nusakyti, kas yra šios emocinės būsenos subjektas, kokios priežastys ją sukelia, kaip emocinė būseną gali būti reiškiamą. Centrinė šio scenarijaus dalis emocinės būsenos konceptualizavimas. Atitinkamos konceptualiosios metaforos nusako kokybinius emocijų požymius: intensyvumą, pasyvumą, teigiamą arba neigiamą emocinės būsenos vertinimą, galimybę kontroliuoti emociją bei tai, ar ši emocinė būseną yra pageidaujama (Kövecses 2000, 41–49). Vienos savybės buvimas dažnai yra signalas, kad tai emocijai būdinga ir kita savybė. Pavyzdžiui, neigiamai vertinama emocinė būseną bus nepageidaujama.

Straipsnyje aprašomi duomenys gauti remiantis dviem metodais: konceptualiąja analize ir gretinimu. Konceptualiosios analizės metodo esmę galima nusakyti taip: remiantis įvairiais tekštais, žodynų definicijomis, žiūrима, kaip abstrakčios sferos reiškinį pavadinantis žodis "elgiasi" tekste, kokius materialius objektus ar subjektus jis primena. Abstrakčios reikšmės žodžiams nagrinėti šis metodas pats tinkamiausias, nes remiamasi jau turimomis žiniomis. Konceptualioji analizė formalizuoja tai, kas egzistuoja kolektyvinėje sąmonėje ir yra išreiškiamą kalba.

Gretinamasis metodas atskleidžia dviejų kalbų panašumus ir skirtumus. Gretinimo sėkmę lemia vykusiai pasirinktas pradinis gretinimo dydis, "atskaitos taškas", objektyvus gretinimo etalonas, kitaip tariant, trečioji sistema, kuri nepriklauso nė nuo vienos iš analizuojamų kalbų, bet kažkaip yra jų prigimtyje (*tertium comparationis*). Tokiu objektyviu matu laikomą kognityvinę sistemą, kuri yra visuomenei būdingų žinių visumą ir individo bei tautos potencialą tas žinias (ar jų dalį) perimti. Šia prasme kognityvinę sistemą yra universali, internacionali ir todėl

ją galima laikyti objektyviu gretinimo etalonu. Pagrindinis gretinamosios semasiologijos principas yra kalbų gretinimas, remiantis kognityvinės sistemos matais.

Konkreti šio principo realizacija priklauso nuo tyrimo objekto. Šiuo atveju pirmiausiai kognityvinės sistemos matu galima laikyti visą emocijų scenarijų. Gretinant būtų svarbu, kas gretinamų kalbų tekstuose pasakyta apie atitinkamą scenarijaus dalį, kaip kalba ją suvokia.

Dėmesį koncentruojant tik į emocinės būsenos konceptualizavimą, paranku būtų pasirinkti dar konkretesnį gretinimo etaloną. Tokiu etalonu gali būti laikomos konceptualiosios metaforos. Atitinkamos metaforos buvimas arba nebuvimas nėra tik konstatavimas, nes bet kuri konceptualioji metafora nusako kokią nors emocinės būsenos charakteristiką. Vadinasi, taip atskleidžiamas tautos pasaulio supratimas.

Tai, kad gretinamose kalbose su ta pačia emocija siejamos tos pačios metaforos, nėra įrodymas, kad galima rašyti lygybės ženklą tarp šių kalbų. Ta pati metafora gali būti motyvuojama skirtingais žodžių junginiais. Konceptualiosios metaforos mechanizmas toks, kad konkrečiame žodžių junginyje akcentuojamas tik kuris nors vienas tikrovės objekto, pradinės konceptualizacijos srities, bruožas. Pavyzdžiui, tą pačią konceptualiąją metaforą LIŪDESYS SKYSTIS galima nusakyti posakiais *liūdesys lašėjo* ir *liūdesio vandenynas*. Tokie emocinės būsenos matavimo vienetai turėtų būti susiję su skirtingu jos intensyvumu.

Analizuojant konceptą, pasitelkiami tik tie žodžių junginiai, į kuriuos įeina žodžiai *liūdesys* ir *мочка* (rusų kalboje), atitinkamų sinonimų eilių dominantės gretinamose kalbose. Remtasi specialiai rinktais pavyzdžiais bei Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centre sudaryto tekstinio¹ ir Rusų kalbos kompiuterinio fondo medžiaga.

¹ Iš tekstinio paimti pavyzdžiai žymimi raide t. Kitais atvejais nurodomas autorius. Jei pavyzdys paimtas iš Rusų kalbos kompiuterinio fondo, dėl šaltinio specifikos nurodomas tik autorius arba leidinio pavadinimas.

R. Marcinkevičienė mano, kad konceptų metaforinio suvokimo schema turėtų būti tokia: pirmiausia abstraktas sudaiktinamas ar/ir projektuojamas erdvėje, paskui jam gali būti suteikta konkretnesnio koncepto struktūra (Marcinkevičienė 1994, 80).

Vartosenos pavyzdžių analizė iliustruoja šiuos teiginius.

Remiantis gretinamų kalbų medžiaga, galima teigti, kad liūdesys sudaiktinamas, t. y. jis apibūdinamas kaip turintis aiškias ribas, formas. Tokia metafora patvirtina realų emocinės būsenos egzistavimą (...*jo viduje glūdi didelis liūdesys t., ...su gražiomis liūdesio formomis t.* Но у нас давно уже никто всерьез подобные воззвания не воспринимает, а на митинги выходят или от большой тоски, или при большом гонораре за участие в нем РВ; Звук, от которого уши рвутся, /тянется за предел тоски Цвет 192; Локоть завести за край тоски Паст 134; Тоска неподвижности простиралась над почерневшими соломенными кровлями колхоза Плат 167). Kai kurie šalia emocinės būsenos pavadinimo einantys būdvardžiai nurodo priešingą savybę neapibrėžtumą, ribų nebuvimą: *begalinis, beribis, bekraštis, vis platesnis ir gilesnis liūdesys; безбрежная, безмерная, бесконечная тоска*. Liūdesys turi savo spalvas (...*spalvingas V. Valiaus paveikslų liūdesys t. Liūdesio spalvos sudaro vieną baltą šviesą t.*). Emocinė būseną tampa įvairių veiksmyų objektu. LIŪDESĮ DAIKTĄ galima mesti (*Kartu neišmetame ir savo gyventos epochos liūdesio, ir tragiško komizmo t.; ...и если ты в небо запустишь тоскою, / то смехом тебе отвечает живнвьё* Л. Васильева, НВ 59), atiduoti (...*и отдаёт тоску волнам* Ф. Тютчев, РС 102), nešti (...*ir liūdesiu nykiu, ir laime nešini* V. Mykolaitis-Putinas, DALP 1 152), paslėpti (*Я не в силах скрыть моей тоски* Ес 79).

Įvairiose erdvinėse metaforose galima įžiūrėti tokį apibūdinimą: VIRŠUS – GERAI, APAČIA – BLOGAI. Labai dažnai emocinės būsenos pavadinimas siejamas su gilumu. Vadinasi, abiejose kalbose liūdesys suvokiamas kaip gelmė (...*в глубь тоски однообразной* П. Вяземский ППР 273; ...*она впадала опять в прежнюю тоску* Дост 282; *Я вспоминаю о*

них с глубокой тоской, с трагическим отчаянием, ибо вы пробудили во мне трагическое начало, пробили панцирь гордого, заносчивого веселья НГ; ...*gilus liūdesys* t.; ...*gelmė už liūdesį gilesnė* Jakšt 62;). Lietuvių kalbininkai tokią vartoseną taISO, nes būdvardis *gilus* dėl rusų kalbos įtakos tapęs vos ne universaliuoju semantizmu. Beje, liūdesys lietuvių kalbos tekstuose dažniausiai apibūdinamas būtent žodžiu *gilus*.

Sunki ir nepageidaujama yra ta emocinė būseną, kuri konceptualizuojama kaip našta. Atrodo, kad panorėjus našta ar bent jos dalį galima visada numesti. Deja, kartais tai padaryti labai sunku. Vadinasi, sunku atsikratyti liūdesio. Žinoma, ši emocinė būseną vertinama neigiamai, nes tai, kas slepia, trukdo žmogui normaliai egzistuoti. LIŪDESYS – NAŠTA "užgula" visą žmogų ar tik jo širdį, sielą, protą (*Jeį širdį užguls liūdesys, prisimins šventą maldą arba vaikams nesektą pasaką* Mačiuk 61; ...*liūdesys slepia sielą* t.; ...*подавлен ум зловецю тоской* Ф. Тютчев, PC 101; ...*весь груз тоски многоэтажной* Блок 353; ...*не к добру ж тоска давит белу грудь* Кольц 175). Toks liūdesys dėl savo didelio svorio nepaslankus, todėl praeina lėtai.

Lietuvių kalboje liūdesys konceptualizuojamas ir kaip lengva medžiagos atkarpa, skraistė, siūlų gijos. Veikiausiai tokia emocinė būseną prislopina realų pasaulio suvokimą, atitolina žmogų nuo tikrovės (...*tas juoko ašaras aptraukia liūdesio šydu* t. ...*ateitis dar dažniau apsigobia liūdesio skraiste...* t.; ...*sušnibždėjo ji susirūpinusiu, liūdesio gijomis apipintu balsu* t.). Taip konceptualizuojamas liūdesys yra nepavojingas, todėl jo vertinimas gali būti ir teigiamas. Skraistė, medžiagos gabalas sušildo ar bent papuošia. Rusų kalboje tokia metafora nesiejama su ta koncepto dalimi, kuriai atstovauja žodis *тоска*. Vadinasi, šiai emociinei būsenai nebūdingas lengvumas.

Metafora EMOCIJA – SKYSTIS nurodo emocinės būsenos intensyvumą ir pastangas ją kontroliuoti. Tai vadinamoji KONTEINERIO metafora. Kai konteineryje (inde) yra mažai medžiagos (t. y. emocijų), spaudimas žemas ir emocijų intensyvumas mažas. Jei medžiagos daugėja, emocija darosi intensyvesnė, stengiasi ištrūkti iš indo. Liūdesys ir panašios

emocijos konceptualizuojamos kaip išsiliejęs per kraštus iš indo skystis, tačiau stipresnės emocijos (pyktis) sprogsta kūne (konteineryje) (Kövecses 2000, 67). Dažnai liūdesys asocijuojamas su skysčiu (paprastai tai būna vanduo). Liūdesys gali būti galingas, sugebantis griauti bet kokias sienas ir vos vos juntamas. Matyt, tai priklauso nuo emocinės būsenos "matavimo" vienetų – lašo, srovės, vandenyno (*Veide nē lašo liūdesio t.; И каплет со стали тоска* Паст 36; *Mažų upelių liūdesys užplūsta* M. Karčiauskas, DALP 2 362; *Но тоска – струя живая* П. Вяземский, ППП 278; *...debesų ir dangaus paveikslas, atsispindintis juodame liūdesio ežere t. ...liūdesio tvanai...* V. M–P P I 46; *Пона Konradą vis pasiekia gandai, kad miestas nepaskęs rudeniškat liūdesy t.; ...океан тоски мертвящей* В. Тепляков, ППП 473; *...наш путь степной, наш путь в тоске безбрежной* Блок 432). Su ne tokia intensyvia emocija būseną asocijuojamą skystį žmogus gali valdyti pats – liūdesį galima išpilti, išlieti (*Tą savo su gal net jai pačiai neiškiomis viltimis sumišusį liūdesį ji išliedavusi dainomis t.; И при тебе излить мою тоску мозгу я* В. Жадовская, РС 473). Kartais liūdesys neturi jokių ribų (*Тоска громадная, не знающая границ. Лопни грудь Ионы и вылейся из нее тоска, так она бы, кажется, весь свет залила, но тем не менее ее не видно. Она умела поместиться в такую ничтожную скорлупу, что ее не увидишь днем с огнем...* Чех 62; *Visas pasaulis skendėjo ir skendi giliame liūdesyje t.; Tėvai jaučiasi bejėgiai ir nežino, kaip iš to skausmo, liūdesio, praradimo siaubo išbristi t.;*). Lietuvių kalbai būdingi smulkesni LIŪDESIO SKYSČIO matavimo vienetai (jis nelyginamas su vandenynu) ir mažesnis intensyvumas (neužsimenama apie sprogimo galimybę). Tik rusų kalbai aktualus liūdesio siejimas su krauju (*Мне Брамса сыграют, – тоской изойду* Паст 334).

Efemeriškesnis ir lengvesnis, ne toks intensyvus, bet greičiau apgaulingas yra tas liūdesys, kuris suvokiamas kaip dujos, įvairaus pobūdžio kvapai. Metafora LIŪDESYS DUJOS pabrėžia, kad tokia emocija būseną yra paslankesnė, subtilesnė. Liūdesys, asocijuojamas su aiškių ribų neturinčiais reiškiniais (vėju, dujomis, kvapu) nedaro žmogui žalos, nes jis lengvai

pranyksta ar duodasi išsklaidomas (*Jo nuotaika ūmiai subjuro: nuo tolimų girių dvelkė lietuvišku liūdesiu, kurį jau buvo gerokai primiršęs t., Tų pačių rankų kūrinys rytą gali spinduliuoti džiaugsmą, o vakar, žiūrėk, jai dvelkia liūdesiu t. Kodėl liūdesiu ir susikrimitimu dvelkia jos vieniši ir trapi figūra? t. Почему средь тишины такой / от полуразрушенного храма / веет / нестерпимую тоской? Е. Винокуров, НВ 67; Хотелось развеять свою тоску, побродить вдоль моря МК). Tik lietuvių kalboje įmanomas ir kitoks predikatas, nusakantis nemalonų taip konceptualizuojamos emocinės būsenos pobūdį (...arba "Blyninė" per atstumą tvoskia prastu perdegusiu aliejumi ir liūdesiu t.).*

Abiejose kalbose nemaža dalis pavyzdžių atspindi emocinės būsenos ir kažkokios jėgos – ugnies, ligos, stichinio reiškinių ar tiesiog kažko, stipresnio už žmogų ir jam nepaklūstančio panašumą. Metaforą LIŪDESYS – STICHINĖ JĖGA iliustruoja ir nekontroliuojamą emocinės būsenos pobūdį nurodo jausmą apibūdinantys žodžiai: *begalinis, baisus, beribis, bekraštis, beprasmiskas, didžiulis, keistas, kosminis, vis platesnis ir gilesnis liūdesys; сильная, большая, максимальная, могучая, волшебная; apimti; охватить, обуть, взять, подступить*. Tokia emocinė būseną prasideda ir baigiasi be kieno nors įsikišimo, ji atima iš žmogaus galimybę kontroliuoti savo veiksmus ir paverčia bejėgiu būsenos patyrėju (*Visos jo niūrios mintys pabudo ir jį ėmė siaubti liūdesys, kad viskas taip greit ir pilkai turi baigtis V M–P AŠ 323; Negaliu apsaakyti, koks liūdesys ir skausmas mane apėmė. Tarsi būtų priešais mane atsiverusi didelė erdvė, ir aš vien koja jau žengčiau į ją, žinodamas, kad atgal jau nebegrįšiu t. Bet mane ir vėl apniko liūdesys t. Но когда он возвращался с кладбища, его взяла сильнейшая тоска Чех 217; Хотя когда я вспоминаю битком набитые читательские залы, вижу горящие огнем глаза студентов, мной овладевает невыразимая тоска. Тоска по утерянному читателю, по утерянному отзвуку слова, по деревенским старикам, сидящим в ряд и ждущим от писателя небытового, очищенного, высокого слова ЛГ). Liūdesys turi ir konkretaus gamtos reiškinių bruožų – kaip ir*

lietus, sniegas, audra nurimsta neilgam, o atsiradęs dar labiau sustiprėja (*Утихшая ненадолго тоска появляется вновь и растирает грудь ещё с большей силой* Чех 62; *Но чем ближе подходило время отъезда, тем больший ужас одиночества и большая тоска овладевали мною* Купр 289). Konceptualiosios metaforos nurodo liūdesio ir konkrečių gamtos reiškinių sutapatinimą (*Liūdesys drengia aršiau negu lietūs ir vėjai t.; Тоска нависла тучею над потухшею лазурью её очей* Е. Ростопчина, РРН 273; *И когда к колодезю рвётся / смерч / тоска...* Паст 82).

Tokia pat nevaldoma yra ir ugnis. Ji dar pavojingesnė, nes ugnies veiklos padariniai yra ypač pražūtingi. Metafora LIŪDESYS – UGNIS nurodo nekontroliuojamą jausmo pobūdį, stichiškumą, intensyvumą. Rusų kalboje liūdesys su ugnimi siejamas daug dažniau negu lietuvių kalboje (*Lyrinis pasakotojas provokuoja poniutę: kaip koks Mefistofelis kursto liūdesį ir slepiamą desperaciją t.* и *Обломова как будто не стало, ка будто он пропал из глаз его, провалился, и он только почувствовал ту жгучую тоску, которую испытывает человек, когда спешит с волнением после разлуки увидеть друга и узнает, что его давно уже нет, что он умер* Гонч; *...таинственную искру ужаса, тоски и безумия* Купр 471; *Когда ты злобен или болен / Тоской иль страстию томим* Блок 335). Šiuo atveju ta pati konceptualioji metafora atskleidžiama dvejopai: kibirkštis pavadina jausmo užuomazgą arba pabaigą, antruoju atveju akcentuojamas emocinės būsenos intensyvumas.

Daug pavojų kelia LIŪDESYS – LIGA. Ligą galima bent iš dalies kontroliuoti: ligos gydamos (*...и исцелит всю тоску души его пламенной...* Леск 277; *...предстала ты, тоски волшебный врач...* Б. Брюсов, РС 280). Ligos gali būti įvairios: užkrečiamos, lėtinės, labai pavojingos ar tik lengvi negalavimai. Taip konceptualizuojant liūdesį nurodomas nevienodas jo intensyvumo laipsnis (*Ir kas mane užkrėtė liūdesiu?* Aist 59; *Ko gero, bene visa Lietuva serga liūdesio liga, kuri veda į depresiją t.; "Lietuvos rytas" savo publikacijomis apie APPLE Vaivai Vėbraitei įvarė liūdesio t.; ...как мучаются тоской или*

хворью, когда непонятно, что и где болит Расп 228; ...но душа в нем все тоскою прежнею болит В. Жуковский, ППП 79).

Dar pavojingesni už ligą yra nuodai – jų poveikis gali būti žaibiškas. Su nuodais emocinė būseną siejama tik rusų kalbos pasaulėvaizdyje. Vadinas, lietuvių kalba lyg ir neakcentuoja žudančios liūdesio jėgos, emocinė būseną yra bent jau šiek tiek taikesnė. LIŪDESYS – NUODAI užnuodija žmogaus sielą arba visą žmogų (...не отравляй души тоскою К. Рылеев, ППП 367; ...но я не отравлен еще тоскою Кольц 135; Когда б он знал, что горькою тоскою отравлена молодая жизнь моя Е. Ростопчина, РПР 198).

Abiejose kalbose didžiausią pavyzdžių dalį sudaro tie atvejai, kada emocinė būseną yra personifikuojama, t. y. suvokiama kaip gyvas padaras (žmogus arba žvėris). LIŪDESYS GYVAS PADARAS kažkur gyvena (...liūdesys, neradęs vietos žemėje, grįžta į debesis t. ...здесь, между небом и землею/живет урюмая тоска Блок 41; Видимо, в народе живет нереализованная тоска по народной мове и потому белорусы не уважают книжный белорусский язык ЛГ), gali judėti (Liūdesys atėjo pas mane V Mačernis, DALP 1 398; Į mane liūdesiai du suplaukia Plat 112; ...тоска пассажирской скользнет по томам Паст 54 ...подходила темная тоска Блок 59), klausytis ir skleisti kažkokius garsus (...gal tai laimė liūdesį išgirdo St. Santvaras, DALP 1 119; ...ko tylus liūdesys čia klausys Jakšt 49; ...долгий крик. звенящий крик тоски И. Бунин, РС 452).

Kai kurie emocinės būsenos bruožai nurodo tiesioginį jos sutapatinimą su asmeniu. Esmine savybe galima laikyti emocinės būsenos gebėjimą mąstyti (...mano liūdesys geidė aptaštytų ir svarstytų... t., ...все чувства его, все влечения и давняя тоска встретились в рассудке и сознали самих себя до самого источника происхождения, до смертельного уничтожения всякой надежды Плат 102). Liūdesys sugeba aktyviai veikti (...o liūdesys jau sėlina į namus, tyliai kuždedamas, kaip nykiai tuščia laukuose, soduose.... Būtina jį sulaikyti, kol nepradėjo įtikinėti, kad... t., Моей тоскою

вынашен Паст 62; *И ждет, и верит светлая тоска* В. Иванов, РС 304). LIŪDESIUI ASMENIUI gali būti būdingi ir teigiami bruožai. Vis dėlto dažnesnis yra neigiamų emociinės būsenos savybių akcentavimas (...liūdesys, desperacija gali paversti žmones psichiniais ligoniais t., *Когда ты загнан и забит / людьми, заботой и тоскою* Блок 534).

Liūdesys yra atviras žmogaus priešas, su kuriuo privalu kovoti (...paskutinis, neįveikiamas liūdesys t. ...kaip atsiginti liūdesio t. ...pasiduoda liūdesiui ir nori išvengti mirties; *Тогда тоска, как оккупант, / оценит даль...* Паст 180; *По воскресеньям наваливалась особенная тоска. Какая-то нутрянная, едкая... Максим физически чувствовал её, гадину: как если бы неопрятная, не совсем здоровая баба, бессовестная, с тяжёлым запахом изо рта, обшаривала его всего руками – ласкала и тянулась поцеловать* Шукш 222; *Как только он проснется в понедельник, на него уж нападает тоска* Гонч).

Lietuvių kalbos pasaulėvaizdyje esanti konceptualioji metafora LIŪDESYS VALDOVAS akcentuoja, kad nors emocija ir kontroliuojama, tačiau ją suvaldyti sunku (...mane visą valdo neapykanta ir juodas liūdesys t. ...tai artėjimas į liūdesio karalystę t.; *Gyvenimas yra kančios ir liūdesio viešpatija* t.).

Liūdesys asocijuojamas su skirtingų dydžių padarais, tačiau visi jie yra daugiau ar mažiau pavojingi (*Liūdesys it kirminas pradeda graužti t. Liūdesys draskė jo širdį t., Терзай меня, тоска, и рви мои ты члены* А. Сумароков, РС 6; ...и с тоскою какою-то бешеной Паст 76; *Их загрызет тоска, если завтра не будет похоже на сегодня, а послезавтра на завтра* Гонч). Atrodo, kad gretinamose kalbose LIŪDESYS – ŽVĖRIS labiausiai primena dvi gyvūnų grupes: roplius (...чьею древнюю тоскою мой вещей дух ужален М. Волошин, РС 339; *Vaisija ja hidra be gailėsčio metaforizuojamas liūdesys* t.) ir plėšrūnus (...хочу ль понять, тоскою пожираем, тот мир И. Анненский, РС 251; *Меня загрызает тоска и одиночество, мне не хватает нормального общения с девушкой* МК). Šiuo atveju abi kalbos į pasaulį žvelgia panašiai.

Liūdesys nesiejamas su naminiaiis gyvūnais, kurie yra žmogui naudingi, pavyzdžiui, su šunimi, karve, arkliu.

Liūdesio buvimo vieta – **širdis**: *Kai žemės vaizdai pernelyg stipriai įsikibę į atmintį, kai laimės šauksmas tampa pernelyg įsakmus, žmogaus širdyje sukyla liūdesys, – tai akmenis pergale, pats akmuo t.; Neseniai palikę gimtuosius namus, tie žmonės net nenujautė ir neišsivaizdavo, kas jų po kelių dienų laukia. Širdys buvo kupinos liūdesio ir nerimo, ne vienas dundant pabūklams suprato, kad karo metu lengva ir žūti pakliuvus į fronto zoną t.; A в самой глубине его сердца живет неизбывная тоска по простой работающей девушке, что за водой по утрам шла С–Пв; **pasąmonė**: *Taip, tums reikia pažinti slėpiningus pasąmonės užkaborius – tą liūdesio ir skausmo buveinę t.; siela*: *Заселилось воображение мальчика странными призраками; боязнь и тоска засели надолго, может быть навсегда, в душу Гонч.**

Be minėtų konceptualiųjų liūdesio metaforų, lietuvių ir rusų kalbose emocinė būseną dar galėtų būti tapatinama su antonimiškomis substancijomis – tamsa ir šviesa. Tai nurodo ją apibūdinantys būdvardžiai: *tamsėnis liūdesys, tamsus liūdesys, juodas liūdesys; серая, черная, темная тоска vs. giedras, skaidrus, šviesus, baltas, auksinis liūdesys; ясная, светлая тоска*. Vadinasi, ta pati emocinė būseną, priklausomai nuo aplinkybių, gali būti vertinama ir teigiamai, ir neigiamai.

Abiejų kalbų frazeologizmuose labai aiškiai nurodomas vien tik neigiamas emocinės būsenos vertinimas, nes liūdesys visada siejamas su kryptimi žemyn: *rukabinti nosį, повесить нос*.

Išnagrinėjus konceptualiąsias liūdesio metaforas lietuvių ir rusų kalbose galima daryti išvadą, kad jis suvokiamas panašiai, tačiau esama ir skirtumų. Kadangi rusų kalboje artimos aptartajai, bet ne tos pačios emocinės būsenos dar gali būti vadinamos žodžiais *грусть, печаль*, šios išvados taikytinos ne apskritai visai kalbinei koncepto raiškai, bet tik tai daliai, kuri susijusi su minėtomis sinonimų eilių dominantėmis *liūdesys, тоска*.

Kaip ir buvo teigta, liūdesys materializuojamas – įgyja daikto, medžiagos ypatybių. Tai iliustruoja abiem kalboms būdingos ontologinės metaforos.

Konceptualioji metafora LIŪDESYS SKYSTIS yra ir lietuvių, ir rusų kalbose. Skiriasi liūdesio "matavimo" vienetai (lietuvių kalboje jis nesiejamas su vandenynu) bei potenciala – rusų kalboje emocinė būseną daug intensyvesnė, gali net susprogdinti indą (konkrečiu atveju tai žmogaus krūtinė) ir išsilieti. Vadinasi, ją kontroliuoti sunkiau nei tą, kuri ta pačia metafora apibūdinama lietuvių kalboje.

Gretinamoms kalboms būdingos ir tokios metaforos, kurios liūdesį susieja su lengvais, efemeriškais dalykais, tačiau lietuvių kalboje toks apibūdinimas išsamesnis. Liūdesys siejamas ne tik su vėju, dujomis, kvapu, bet ir su lengva medžiagos atkarpa, skraiste, audeklu, siūlų gijomis. Logiška, kad toks liūdesys yra ne toks pavojingas kaip tas, kuris gali sprogti.

Nors abiejose kalbose liūdesys panašus į stichines jėgas, tačiau rusų kalboje šis ryšys yra stipresnis. Tai įrodo būseną apibūdinančių predikatų įvairovė. Vadinasi, rusų kalboje užfiksuotas supratimas, kad žodžiu *тоска* vadinama emocinė būseną kontroliuojama labai sunkiai. Lietuvių kalbos metaforose tai neakcentuojama.

Neigiamą bet kokios emocinės būsenos vertinimą nurodo jos siejimas su liga, tamsa. Rusų kalboje neigiamą liūdesio vertinimą sustiprina konceptualioji metafora LIŪDESYS – NUODAI.

Emocinė būseną personifikuojama abiejose gretinamose kalbose. Tik lietuvių kalboje ji gali turėti daugiau teigiamų bruožų – tai nurodo šalia emocinės būsenos pavadinimo einantys būdvardžiai: *aktualus, besišypsantis, eleginis, geras, gražus, guodžiantis, mergaitiškas, lyriškas, stiprus, savas*. Rusų kalboje LIŪDESYS – GYVAS PADARAS taip apibūdinamas rečiau: *родная, веселая, чарующая, гордая тоска*. Dažnesni ir išsamesni yra neigiami emocinės būsenos apibūdinimai: *жестокая, ревнивая, страшная, слепая, бесплодная, пугливая, злобствующая, жадная, грозная, неумолимая, злоеющая, злая, немая, глухая тоска*.

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, galima teigti, kad gretinamų kalbų pasaulevaizdžiuose liūdesys yra suvokiamas kaip materialus objektas. Tai intensyvi emocinė būseną. Rusų kalba akcentuoja ypač didelį liūdesio intensyvumą. Šią emocinę

būseną stengiamasi kontroliuoti, tačiau kontrolės trūksta arba jos visai nėra. Liūdesys dažniausiai vertinamas neigiamai, tačiau įmanomas ir teigiamas jo vertinimas.

Kadangi kognityvinėje kalbotyroje kalbos turinys ir sąmonė suprantami kaip vienas fenomenas, tai semantikos tyrinėjimai kartu yra ir apskritai žmogaus pasaulio supratimo tyrinėjimai. Liūdesys priklauso abstraktų sferai, todėl jo aprašymas gretinamuoju aspektu galėtų atskleisti ir tam tikrus tautų mentaliteto, psichologijos bruožus. Šiame straipsnyje daromos išvados koreliuoja su viena iš visuotinai skelbiamų rusų kalbos semantinių ypatybių – emociingumu (jausmų akcentavimu, laisva jų raiška, kalbinių emocijų reiškimo priemonių gausa). Lietuvių kalba šiuo aspektu dar nėra pakankamai tyrineta.

Literatūra

Апресян 1995 Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995. № 1. С. 37–67

Golovanivskaja 1997 Голованивская М. К. *Французский менталитет с точки зрения носителя русского языка*. Москва: Диалог МГУ

Gudavičius 2001 Гудавичюс А. Когнитивная и сопоставительная семасиология. *Проблемы зiставної семантики*. Вип. 5. Київ, 2001. С. 8–11.

Kövecses 2000 – Kövecses Z. *Metaphor and emotion: language, culture and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Marcinkevičienė 1993 Marcinkevičienė R. Apie įbūtinančią kalbos galią, pyktį ir dar šį tą. *Naujasis Židinys*. 1993. Nr. 6. P. 51–56.

Marcinkevičienė 1994 – Marcinkevičienė R. Metafora nemetafora. *Naujasis Židinys*. 1994. Nr. 4. P. 76–81.

Volf 1989 Вольф Е. М. Эмоциональные состояния и их представление в языке. – *Логический анализ языка: Проблемы интенциональных и прагматических контекстов*. Москва: Наука.

Viežbickaja 1997 Вежбицкая А. *Язык. Культура. Познание*. Москва: Языки русской культуры.

Viežbickaja 1999 – Вежбицкая А. *Семантические универсалии и описание языков*. Москва: Языки русской культуры.

Sutrumpinimai²

- Aist – Aistis J. Daina graudyn ir įstabyn. – K., 1991.
 DALP 1 – Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija. T. 1 – V., 1995.
 DALP 2 – Dvidešimto amžiaus lietuvių poezija. T. 2 – V., 1995.
 Jakšt – Jakštas J. Akimirų kriokliai. Tarp audros ir giedros. Lyrika. V 1992.
 Mačiuk – Mačiukevičius J. Laiškai mylimoms moterims. – V., 2000.
 V M–P P – Mykolaitis-Putinas V. Poezija. T. I–V 1973.
 V M–P AŠ – Mykolaitis-Putinas V. Altorių šešėly. – K., 1983.
 Plat – Platelis K. Prakalbos upei. – V 1985.
 Блок – Блок А. Избранные сочинения. – М., 1988.
 Гонч – Гончаров И. Обломов.
 Дост – Достоевский Ф. Униженные и оскорбленные. – Л., 1978.
 Ес – Есенин С. Снежные ветры. – М., 1985.
 Кольц – Кольцов А. Стихотворения. – М., 1986.
 Купр – Куприн А. Рассказы и повести. – Душанбе, 1978.
 ЛГ – Литературная газета.
 Леск – Лесков Н. Очарованный странник. – М., 1981.
 МК – Московский комсомолец.
 НГ – Новая газета.
 НВ – Новая волна. – М., 1991.
 Паст – Пастернак Б. Стихотворения и поэмы. – М., 1988.
 Плат – Платонов А. Котлован. Ювенильное море. – М., 1987.
 ППП – Поэты пушкинской поры. – М., 1972.
 Расп – Распутин В. Повести. – М., 1990.
 РВ – Российские ведомости.
 РПР – Русские песни и романсы. – М. 1989.
 РРН – Русская романтическая новелла. – М., 1989.
 РС – Русский сонет XVII – начало XX века. – М., 1983.
 С-Пв – Санкт-Петербургские ведомости.
 Цвет – Цветаева М. Стихи и поэмы. – В., 1988.
 Чех – Чехов А. Рассказы. – Л., 1978.
 Шукш – Шукшин В. Рассказы. – В., 1986.

² Kadangi Rusų kalbos kompiuteriniame fonde knygos leidimo metai ir vieta paprastai nepateikiami, todėl ir šiame sąrašė kai kur nurodytas tik autorius ir pavadinimas.

Conceptual metaphors of sadness in Lithuanian and Russian languages

Summary

The purpose of this article is to refer to different examples of usage and describe that particular part of the concept content which in Lithuanian and Russian languages is actualized respectively by the words *liūdesys* 'sadness' and *moccka* 'sadness'.

Concept is the whole information about something, which is in people's (speaking the same language) consciousness. Part of the concept is revealed via conceptual metaphors. The essence of conceptual metaphors is that the less perceived abstract sphere is grasped via more known, physical and concrete sphere. Corresponding conceptual metaphors define qualitative features of the emotion: intensity, passiveness, positive and negative evaluation etc.

After having analysed the conceptual metaphors of sadness in the Lithuanian and Russian languages it is possible to draw a conclusion that the emotional state is perceived in a similar way, however, there are some differences. In the world outlook of the languages under comparison sadness is described as a material object. This is an intensive emotional state. The Russian language emphasizes the great intensity of sadness. Although we can trace some effort to control this emotional state, control is lacking or does not exist at all. In most cases sadness is evaluated in a negative way, though its positive evaluation is possible.

Konceptuālās skumju metaforas lietuviešu un krievu valodā

Kopsavilkums

Šī raksta mērķis – pamatojoties uz dažādiem lietošanas piemēriem, aprakstīt to koncepta saturu daļu, kas lietuviešu un krievu valodā tiek aktualizēta attiecīgi ar vārdiem *liūdesys* 'skumjas' un *moccka* 'skumjas'. Koncepts – visa informācija par kaut ko, kas ir vienā vai otrā valodā runājošo cilvēku apziņā. Daļa koncepta saturu tiek atklāta ar konceptuālo metaforu starpniecību. Konceptuālo metaforu būtība ir tā, ka mazāk iepazītu, garīgu, abstraktu jomu palīdz izprast zināmāka, fiziska, konkrēta. Attiecīgās konceptuālās metaforas nosaka kvalitatīvās emociju iezīmes: intensitāti, pasivitāti, pozitīvu vai negatīvu emocionālā stāvokļa vērtējumu, iespēju kontrolēt emociju un to, vai šis emocionālais stāvoklis ir vēlams.

Izanalizējot konceptuālās skumju metaforas lietuviešu un krievu valodā, var secināt, ka emocionālais stāvoklis tiek izprasts līdzīgi, taču pastāv arī atšķirības. Sastatāmo valodu pasaules ainā skumjas tiek aprakstītas kā materiāls objekts. Tas ir intensīvs emocionālais stāvoklis. Krievu valoda akcentē īpaši lielu skumju intensitāti. Šo emocionālo stāvokli cenšas kontrolēt, taču kontroles iespējas ir nepietiekamas vai to vispār nav. Valodas pasaules ainā skumjas visbiežāk tiek vērtētas negatīvi, taču ir iespējams arī pozitīvs to vērtējums.

Anitra TĪSIŅA**Sarkanais Gundegas Repšes romānā "Sarkans"**

Gundegas Repšes romāna izvēli nelielai analīzei šai rakstā noteicis fakts, ka tieši G. Repšes darbos vērojama liela krāsu nosaukumu daudzveidība un to lietojuma oriģinalitāte. G. Repše izmanto krāsu nosaukumus savas literārās pasaules tēla radīšanai, tie ir teksta vizualizācijas un asociativitātes pastiprināšanas iedarbīgākā sastāvdaļa. Romānā "Sarkans", kā rakstīts grāmatas anotācijā, "krāsvielas apvieno esamības dzīles"

Rakstā ieskicēts tas, kādi sarkanās krāsas apzīmējumi romānā sastopami un kā ar krāsu nosaukumiem lingvistiskā un psiholingvistiskā aspektā atklājas romāna vizuālā un filozofiskā puse. Līdzās krāsas nosaukumiem, kas apzīmē sarkano krāsu, apskatīti arī tie daži romānā sastopamie krāsas nosaukumi, kuru krāsas tonis ir sarkanās krāsas atvasinājums, t. i., *rozā, rozīgs, rūss, rūšains*.

Gundegas Repšes romānā "Sarkans" sastopami gan saliktie, gan nesaliktie krāsu nosaukumi, kas apzīmē sarkano krāsu vai dažādas sarkanās krāsas nianšes. Šo nosaukumu īpatsvars darbā ir diezgan liels – romāna 144 lapaspusēs atrodami 120 krāsu nosaukumi, kas apzīmē sarkano krāsu vai kādu sarkanās krāsas niansi.

Nesaliktie krāsas nosaukumi, kas apzīmē sarkano krāsu un tās nianšes, romānā ir no sinhroniskas morfoloģiskās analīzes viedokļa – gan tīrie saknesvārdi (*sarkans, sārts*) (tādu ir 54), gan atvasinājumi ar piedēkli un/vai piedēkli (*iesarkans, sārtens*). Atvasinājumu īpatsvars ir daudz mazāks – 4: *sārtens, iesarkans* (3). Krāsas nosaukumi romānā ir gan adjektīva formā (*sarkans, sārtens, iesarkans*), gan divdabja formā (*uzsārtināts*), gan substantīvētā formā (*sarkanais*).

Romānā sastopamie saliktie krāsas nosaukumi (šeit un turpmāk gan salikteņi, gan vārdkopas), kas apzīmē kādu sarkanās krāsas niansi, iedalāmi trijās grupās.

Pirmajai grupai pieskaitāmi saliktie krāsas nosaukumi, kuru pamatkomponents ir krāsas apzīmētājs adjektīvs, bet pirmo komponentu veido adverbs, piemēram, *gaišsārts, košsarkans*,

maigi sārts, arī sarkanbrūns, sarkanviolets. Šai grupā sastopams arī krāsas nosaukums *sarkanbalts* substantivētā formā:

Manā gultā švikst smiltis. Uz mirkli liekas, tās smilkst meldiju, ko māte man dziedājusi. "Sarkanbalta saule aust..." Tumsas suņi, drūmi saimnieku stāvi, cigarešu ogļītes. Nav karmīna un nav sarkanbalta. (87. lpp.)

Otrajā grupā ietilpst saliktie krāsas nosaukumi, kuru otrajā daļā ir substantīvs *sarkanais*, bet pirmajā substantīvs, kas apzīmē objektu, kuram tieši vai asociatīvi piemīt šī krāsa, piemēram, *karmīnsarkanais, dzelzs sarkanais, krabju sarkanais, indiāņu sarkanais, Neapoles sarkanais.*

Trešajā salikto krāsu nosaukumu grupā ietilpst krāsas nosaukumi, kuru pirmajā daļā ir substantīvs, kas nosaka otrajā krāsas nosaukuma daļā ietvertu krāsu raksturojošo adjektīvu, piemēram, *karmīnsarkans, flamingo rozā.* Izņēmums šai grupā ir krāsas nosaukums divdabja formā *kaparsārtots.*

Saliktie krāsas nosaukumi (gan salikteni, gan vārdkopas), kas apzīmē kādu sarkanās krāsas niansi, romānā sastopami gan ar krāsas nosaukumu *sarkans, sārts* pirmajā daļā (*sarkanbalts, sārtenbalts, sarkanbaltmelns, sarkanviolets*), gan otrajā daļā (*tumšsarkans, maigi sārts, putaini sārts*).

No visiem romānā sastopamajiem saliktajiem krāsu nosaukumiem trīs kvalificējami kā okazonālie: *sārtenblāzmais, putaini sārts, nerātņi rozīgs.* Vairāki saliktie krāsu nosaukumi šķietami ir okazonāli, tomēr to izcelsmes pamatā ir asociativitāte un kultūrpieredze. Tādi ir krāsas nosaukumi *Neapoles sarkanais, Venēcijas sarkanais, Pompeju sarkanais, Ķīnas sarkanais, indiāņu sarkanais, turku sarkanais, persiešu sarkanais.* Kaut gan iespējams arī, ka visi šie krāsu nosaukumi būtu traktējami kā okazonāli, tādā gadījumā iedalot tos divās grupās un pirmos trīs dēvējot par okazonāliem krāsu nosaukumiem, kuru pamatā ir sadzīviskas asociācijas, bet otro grupu – par okazonāliem krāsu nosaukumiem, kuru pamatā ir kultūrpieredze.

Romānā ir arī krāsas nosaukumi, kas, neiekļaujot sevī ne vārdu *sarkans*, ne tā atvasinājumus, apzīmē sarkano krāsu vai tās nianses ar svešvārdu (*karmīns, cinobrs, purpurs, rubīns, kapars*).

Gundegas Repšes romānā ir trīs nodaļas, no kurām pirmā nosaukta "Cinobrs", otrā – "Karmīns" un trešā – "Purpurs". Tā kā krāsu apzīmējumiem romānā ir ļoti liela funkcionālā slodze, no analīzes viedokļa ir būtiski, ka dažādo nianšu apzīmēšanai tiek izmantoti gan svešvārdi (kas izmantoti nodaļu virsrakstos), gan latviskie krāsu nosaukumi ar *sarkans*. Šādā veidā rodas tīri lingvistiskas un psiholingvistiskas problēmas.

No lingvistiskā aspekta ir interesanti, kāpēc nodaļu virsrakstiem izvēlēti ar svešvārdu apzīmētie krāsu nosaukumi, bet attiecīgo romāna nodaļu tekstā galvenokārt izmantoti latviskie krāsu nosaukumi, kas tuvāk raksturo nodaļu virsrakstos ar svešvārdu apzīmētās krāsas un to nianšes. Īpaši tas vērojams romāna pirmajā nodaļā "Cinobrs" (8–60. lpp.), kur tekstā ne reizi krāsas apzīmēšanai netiek izmantots svešvārds un uzsvars likts uz krāsas nosaukuma *sarkans*, *sārts* izmantojumu. Nodaļās "Karmīns" (64.–135. lpp.) un "Purpurs" (140.–144. lpp.) sastopami abi varianti, tomēr svešvārds bez latviskā krāsas nosaukuma sastopams retāk. Nodaļā "Karmīns" dominē saliktenis *karmīnsarkans*, *karmīnsarkanais*, nodaļā "Purpurs" – pašā īsākajā romāna nodaļā – ir gan krāsu apzīmējošais svešvārds *purpurs*, gan tās latviskais ekvivalents *sarkanviolets* (tā, piemēram, *Latviešu literārās valodas vārdnīcā* vārds **purpurs** skaidrots: *Tumšsarkana krāsviela ar viegli violetu nokrāsu.. attiecīgā krāsa, krāsas tonis..* (Latviešu literārās valodas vārdnīca. Rīga, 1987, 62. sēj., 445. lpp.)).

Katras nodaļas sākumā autore dod nodaļu virsrakstos izmatoto krāsu apzīmējumu definīcijas:

"**Cinobrs**: minerāls, kristalizējas heksagonālā sigonijā. Kristālos (gaiši sarkanā krāsā) sastopams samērā reti, biežāk blīvās vai irdenās masās, sarkanā, sarkanpelēkā vai svina pelēkā krāsā. Svarīgākā dzīvsudraba rūda, sastopama galvenokārt noguluma iežos. Cinobram piemīt visaugstākā staru laušanas spēja no visiem minerāliem."

"**Karmīns**: spilgti sarkana krāsviela, ko iegūst no *košenilēm* (košenile: augu uts *Coccus cacti* krāsviela. Uts dzīvo uz kaktusa *Nopalea coccinellifera*, kas sastopams Meksikā u. c. Lieto sudrabspīdīgos rožainas krāsas sieviešdzimuma insektus

izžāvētā, dažreiz pulverī sasmalcinātā veidā. No 150 000 utīm iegūst apmēram 1 kg krāsas. Krāsviela karmīnskābe.. ir krāsas antrahiona derivāts un dod ar alumīnija un alvas kodinātājiem spilgti sarkanas lakas.). Tās satur 3–4 % karmīna, kas pāriet ūdens izviljumā galvenokārt karmīna skābes.. veidā. Pārdošanā kā spilgti sarkans pulveris vai cieti gabali. Ļoti labi šķīst amonjakā (karmīna tinte). Ar alaunu no šķīdumiem izgulsnējas karmīna laka. Lieto konditorejas preču krāsošanai, sejas un lūpu krāsai, eļļas un ūdenskrāsām, kā arī mikroskopijā šūnu kodolu krāsošanai. Agrāk lietoja arī kā kodināmo krāsvielu vilnai."

"**Purpurs:** senatnē augsti vērtēta krāsviela ar sarkani violetu nokrāsu. Purpurs pieskaitāms kublu krāsvielām un rodas, gaisā oksidējoties sekretam, ko satur Vidusjūras piekrastē atrodamais gliemezis *Murex brandaris*. Līdzīgas vielas izdala arī *Murex trunculus*, *Purpura haemostoma* u. c. No 12 000 gliemežiem iegūst 1,4 kg krāsvielas. Gliemežu dziedzeri krāsvielu satur bezkrāsaina leikosavienojuma veidā. Krāsojot šķiedrvielas mērcēja šai sulā, kas tad, saulē stāvot, ieguva nespodru, sarkani violetu krāsu. Tā kā purpurs bija ārkārtīgi dārgs, šīs krāsas mantijas bija imperatora vai karaliskas kārtas pazīme, no kurienes arī cēlies izteiciens "dzimis purpurā" "

Romāna tekstā pakāpeniski attiecīgā krāsa tiek netieši analizēta un tiek atklātas tās vizuālās un filozofiskās, kā arī zemtekstuālās un asociatīvās nianšes. Izmantojot nodaļu virsrakstos ar svešvārdu apzīmētu krāsas nosaukumu, G. Repše tālāk tekstā atklāj arī krāsas vizuālo niansētību, izmantojot lasītājam eventuāli saprotamākos un arī lingvistiski daudzveidīgākos latviešu valodas krāsu nosaukumus ar *sarkans*, piemēram, **cinobrs** *sarkans*, *sarkanpelēks*, *sarkanbrūns*, *brūkleņu dzestrajā sarkanumā*; **karmīns** – *sarkans*, *sarkanbrūns*, *karmīnsarkans*, *košsarkans*, *dzelzs sarkanais*, *indiāņu sarkanais*; **purpurs** *sarkans*, *sarkanviolets*. Izņēmums ir vieta nodaļā "Karmīns", kur, lai izteiktu konkrētu sarkanās krāsas niansi, romāna varone dod priekšroku saliktenim *karmīnsarkans*, nevis sarkanās krāsas raksturotājiem, kas izteikti ar salīdzinājuma konstrukciju:

Pēkšņi atceros, kā, ejot pie acu ārsta, uzgaidāmajā telpā māte man liek sakopot redzesspējas un koncentrēties, iedomājoties sarkano krāsu. Aizvērt acis un iedomāties. Pēc tam esot ļoti skaidra redzēšana.

"Kā bietes?" es jautāju.

Kaut mamma sarunājas ar blakussēdētāju, viņa noraidoši papurina galvu.

"Kā arbūza mīkstums? Mamm-mū!"

"Vai kā stārķa kājas?"

"Kā suņa mēle?"

"Kā Dēzijas tantes lūpas?"

"Kā mežrozīšu augļi?"

"Kā magones?"

"Kā mušmires?"

"Kā zemenes, ķirši, jānogas, brūklenes, dzērvenes, avenes?"

"Kā indiģā ābola pusīte?"

"Kā tikko nobrāzts ceļgals?"

"Kā saules mirstamstunda?"

Pie "mirstamstundas" māte man beidzot pievērs uzmanību.

"Turi acis ciet un iedomājies karmīnsarkano. Ne par ko citu nedomā, turi ciet, tomēr redzi karmīnsarkano." (86.–87. lpp.)

No psiholingvistikas viedokļa ir būtiski, ka neatkarīgi no tā, vai romānā izmantots krāsas nosaukums ar *sarkans* vai atbilstošais ar svešvārdu apzīmētais krāsas nosaukums (*cinobrs, karmīns, purpurs*), tekstā krāsas nosaukumiem atrodama sasaiste ar vienu vai diviem vārdiem teikumā vai plašākā kontekstā, kas atklāj, pirmkārt, krāsas nosaukuma sasaisti ar objektu, kam lielākā vai mazākā mērā piemīt konkrētā krāsa (jebkurā gadījumā) un, otrkārt, ar objektu, kam pastarpināti piedēvēta sarkanā krāsa, kas atklāj teksta filozofisko pusi (atsevišķos gadījumos), resp., krāsas nosaukumiem romānā var būt ne tikai vides vizualizācijas funkcija, bet arī teksta dziļākas atklāsmes funkcija. Piemēram, teikumā *Tumšā, karmīnsarkanā blāzma biezokņa dzīlēs, tā ir aizsniedzama, ja reiz tai ir dzīvības vērts* (132. lpp.) krāsas nosaukums *karmīnsarkans* saistās, pirmkārt, kā krāsas apzīmētājs ar vārdu *blāzma* un, otrkārt, kā filozofiskās funkcijas nesējs, ar vārdu *dzīvības*; teikumā *Kā mežonīgs,*

verdošs rožu lauks novišņoja sarkanie apmetņi, svārki, lakati, lentes un brunči (33. lpp.) krāsas nosaukums *sarkans* kā krāsas apzīmētājs saistās ar vārdiem *apmetņi, svārki, lakati, lentes, brunči* un kā filozofiskās funkcijas nesējs ar vārdiem *mežonīgs, verdošs*; tekstā *Purva vēveriņi dullināja, dunduri spindelēja, un raibās mušas krita acīs lēveņiem. Ne no vietas. Pagalam. Vai nav arī vienalga? Ja vien tiktu līdz ugunij, ugunij. Sarkanai, stiprai ugunij. Viņa atdzīvinās, viņa tad atdzīvinās.* (57. lpp.) krāsas nosaukums *sarkans* saistīts pirmkārt ar vārdu *ugunij* un, otrkārt, ar vārdiem *stiprai* un *atdzīvinās*.

Cinobra sarkanās krāsas definīcijā dota norāde, ka attiecīgā krāsviela biežāk sastopama blīvās vai irdenās masās. Šī raksturojuma atšifrējums lasāms attiecīgajā nodaļā, kur cinobrs ir asinīm piesūkušās zemes, cilvēka dabas dzīvniecisko, pimatnējo kaislību krāsa:

Liktens izlikās akls, kurls un mēms, redzot Albertu atgriežamies krastā – ieļimstot zemes stingrajās, sarkanbrūnajās rokās. Tās viņu turēja siltā, ciešā skāvienā gan arot, gan sējot, gan kapa bedres rokot, gan medījot un lopus kaujot. Viņš nebija viens. (11. lpp.)

Gaja un Alberts tik vienīgie no savām desmitu dzimtām bij dzīvi palikuši, kad pēdējoreiz sātana suņi še laupīja, siroja, bradāja, varoja, līdz bija dubļus ar asinīm tā sajaukuši, ka vēl šobaltdien tāpēc zeme ir iesarkana kā lēsenis, ne balta zīda jūrmalsmilts. (17. lpp.)

Uguņos samesti, krustu krustiem gulēja kaili augumi desmitiem, simtiem. Ar svešu zobenu pāršķeltām, iezīmētām krūtīm.

Sarkana kaulogļu, smilšu, skuju un asiņu lava lējās, stāipījās un recēja zem kājām, čokurodama cilvēku matus, ādu, sarkano plīvuru un gurnautu skrandas. (34. lpp.)

Dega sārti – ozolu, liepu, kļavu un ošu baļķiem sakrauti. Kokos iesietie sarkanie tērpi plivu plivumis rotaļājās ar vakarvēju.

.. kailu cilvēku desmiti, simti vāļājās zālē..

"*Kas tas ir*", *Aurēlija draudīgi jauāja un atkāpās no Rimvida, taču nespēja novērsties no sārtenblāzmainajām, dzeltenī vaskainajām, nerātni rozīgajām un saules saskurkušajām miesām.* (50. lpp.)

Karmīnsarkanā krāsa romānā ir arī sievišķā pirmssākuma, sievietes dzīvesziņas atklājēja. Norāde uz to arī it kā netieši dota jau krāsas definīcijā: spilgti sarkana krāsviela, ko iegūst no *košenilēm*. Lieto sudrabspīdīgos rožainas krāsas *sieviešdzimuma* insektus izžāvētā, dažreiz pulverī sasmalcinātā veidā." (Izcēlums mans. – A. T.) Par karmīnsarkanās krāsas attiecīgo filozofisko nozīmi sastopamas norādes arī daudzviet nodaļas tekstā:

Māte neturēja zodu plaukstā, nevaimanāja, un viņas valodā iztrūka tādi vārdi kā "posts", "šausmas", "ko lai tagad dara", "likteņa lāsts", "lai nolādēta tā diena, kad", "Dievs tevi sodīs" Es šīs frāzes iemācījos no citām sievietēm. Nemātēm.

Kad viņa dzīsa, es pajautāju, kas īsti ir karmīnsarkanais.

"Tā ir sarkanā tumsa, kurā dzimst bērni," viņa pasmaidīja. (90. lpp.)

"Pasaulē ir tikai divu veidu cilvēki," mēdza teikt mans tēvs, "tie, kuri zina, un tie, kuri nezina."

Viņš nešaubījās, ka es saprotu, par kādu zināšanu tas sacīts. Ādamam bija taisnība. Zināšana ir karmīnsarkanā ieraudzīšanas vīrišķais ekvivalents. (91. lpp.)

Karmīnsarkanais romānā ir arī sievietes kaislību iekšējā pasaule un pasaules sievišķīgā kaislība.

Septembris svinēs uzvaru? Viņam pieejams ir pat mans tuksnesis. Septembris ar vara vitriola debesīm guļ pār manu karmīnsarkano, rētaino tuksnesi un ir gandarīts, ka sāp. (87. lpp.)

Kamēr ar vīrieti nepārguļu, es viņu nesaprotu. Šobrīd Longija ir pārāk daudz. Viņš ir Antarktīda, karmīnsarkanais, reizē Ādams un Ieva. viņš ir smilšu pulkstenis un ūdenskrūze, un es mēģinu skaitīt, cik sniegpārslu varētu novietoties uz viņa skropstām. (101. lpp.)

Longijs svaidās no domas uz domu, un es atkal jūtu sarkano, karmīnsarkano, kas šoreiz ir virpulis, viesulis, kas nāk,

jau ir pie manām augstpapēžu korpēm, tas fidamies rāpjas augstāk, aizžņausgs elpu, ja laidīšu sprīdi tuvāk. Latvieši viesulī meta akmeņus un kļiedza, gainot projām ļauno garu, kas uzkundzējies vējam. (102. lpp.)

Arī nodaļas "Purpurs" definīcijas atšifrējums, šķiet, meklējams tekstā. Definīcijā cita starpā teikts: "Tā kā purpurs bija ārkārtīgi dārgs, šīs krāsas mantijas bija imperatora vai karaliskas kārtas pazīme, no kurienes arī cēlies izteiciens "dzimis purpurā"" G. Repše šajā romāna nodaļā purpura krāsas karaliskumam piešķir savu izpratni. Viņas tekstā purpurs ir sievietes karaliskā, mistiskā daba. Un tāpat kā citās šī romāna nodaļās tieši krāsas ir teksta filozofiskās jēgas atklājējas. Šai īsajā nodaļā vēl izteiktāk nekā abās pārējās krāsas apzīmējumi ir atslēgas vārdi, kas ļauj piekļūt teksta dziļākajai būtībai.

Mila Melka, gērbusies līdz zemei gaišā purpurā, uzklusija tiesas spriedumu bez acīm redzamām jūtu izpausmēm. Dzirkstīgās, gaišpelēkās acis šaurās, bālās sejas un gludi skūlās galvas ierāmējumā izskatījās kā filigrāni slīpēti topāzi, kas aiz kaprīzes iestrādāti jūras viļņu gludinātā kalķakmenī. (142. lpp.)

Mila Melka mirkli lūkojas vīrietī, pasmaida, paceļ slaidu un stipru roku, noglāsta karavīra kreiso vaigu, tad apcērtas uz papēža un aizjoņo kā sarkanvioleta vētras bura.

No kurienes gan tāds ātrums, vēja nav. – viņš pagūst iedomāt, bet tur, gandrīz pie robežgrāvja, tērps pietūkst kā mākonis, aizdegas, sieviete skrien, tūliņ būs pāri, viņā pusē.. (144. lpp.)

Nodaļā "Purpurs" pat tekstā, kur šīs krāsa nosaukums nav minēts, ir saprotams, ka runa ir par purpura krāsu kā par kaut ko, kas raksturo sievietes īpašo pievilcību.

Nodaļas sākumā arī dota interesanta, zīmīga norāde uz purpura krāsas klātbūtni, kad stāstītājs uzrunā nepazīstamu meiteni, jo viņu piesaistījusi tās nagulakas krāsa. Runa ir par šķietami nenoteiktu krāsu, tomēr tās konkrētā toņa atšifrējums dots nodaļas virsrakstā:

"Satriecoša krāsa," vīrietis uzsit knipi, norādot uz jaunās sievietes manikīru.

Viņa neveikli iespurcas.

"Ziemeļu saulriets?" vīrs pasmīn.

"*Dienvīdu rītausma,*" *sieviete cenšas smīkņāt pretim.*
(141. lpp.)

Arī tālāk tekstā, kur vēlreiz pieminēta meitenes nagulakas krāsa, purpura klātbūtne ir nojaušama tā paša nodaļas virsraksta dēļ un purpura krāsas klātbūtnes dēļ citviet tekstā:

Iad viņa [sieviete] attop, ka rokās iespiests zīzains purpura galvassējs, ko sirmais kungs bija glabājis visu mūžu, lai reizē ar stāstu to kādam atdāvinātu. Kaut vai sievietei ar uzrunājošo nagu krāsojumu. (144. lpp.)

Gundega Repše, šķiet, izvēlējusies attiecīgās krāsas, lai iezīmētu katras nodaļas būtisko, katras nodaļas "dvēseles stīgu" Visbeidzot arī pats romāna nosaukums "Sarkans" ir šāda stīga. Jo sarkanais ir īpaša, simboliska, zīmīga krāsa. Herdera simbolu vārdnīcā par to teikts:

"Sarkanais ir uguns un asins krāsa, un arī sarkanajam raksturīga ambivalenta simboliska nozīme. Pozitīvajā aspektā sarkanais ir dzīvības, mīlestības, sirsnības, kaislības un naida krāsa. – Antīkajā kultūrā jo bieži bija uzraksts, ka sarkanais pasargā no briesmām. Lai dzīvniekus, kokus un priekšmetus aizsargātu no ļaunām ietekmēm un padarītu auglīgus, tos dažkārt nokrāsoja sarkanus. Alķīmijā sarkanais bieži parādās kā filozofu akmens krāsa – šis akmens, kā domāja, ietver sevī saules gaismu." (Herdera vārdnīca. Simboli. R., 1993, 125. lpp.)

Farbenbenennungen mit Bedeutung *rot* im Roman "Rot" von G. Repše

Zusammenfassung

Die Auswahl des Romans von G. Repše für Analyse hat diejenige Tatsache beeinflusst, dass gerade in den Werken dieser Schriftstellerin sehr große Vielfalt der Benennungen der Farben und die Eigenart ihres Gebrauchs zu beobachten ist. Im Artikel wird gezeigt, welche Benennungen der roten Farbe im Roman vorkommen und wie durch diese Farbenbenennungen unter dem linguistischen und psychologischen Aspekt die visuelle und philosophische Seite des Romans zum Ausdruck kommt.

Im Roman "Rot" sind sowohl zusammengesetzte als auch nicht zusammengesetzte Farbenbenennungen zu treffen, die die rote Farbe oder ihre Nuancen charakterisieren. Die Zahl dieser Benennungen ist

ziemlich groß auf 144 Seiten des Romans kommen 120 Farbenbenennungen vor, die die rote Farbe oder ihre Nuancen bezeichnen.

Die nicht zusammengesetzten Farbenbenennungen sind entweder reine Wurzelwörter (*sarkans, sārts*) (insgesamt 54) oder Ableitungen mit dem Suffix und/ oder dem Präfix (*iesarkans, sārēns*).

Die im Roman vorkommenden zusammengesetzten Farbenbenennungen, die etliche Nuancen der roten Farbe bezeichnen, kann man in 3 Gruppen untergliedern.

Zur ersten Gruppe gehören zusammengesetzte Farbenbenennungen, deren Grundkomponente ein Adjektiv (ein Farbenbezeichner) und die erste Komponente ein Adverb bilden, z. B. *gaišsārts, košsarkans, maigi sārts*, auch *sarkanbrūns, sarkanviolets*. Zur zweiten Gruppe gehören Farbenbenennungen, deren zweiter Teil das Substantiv *sarkans* hat, aber im ersten Teil kommt ein Substantiv vor, das direkt oder assoziativ diese Farbe besitzt, z. B.: *karmīnsarkanais, dzelzs sarkanais, krabju sarkanais, indiāņu sarkanais, Neapoles sarkanais*. Zur dritten Gruppe gehören solche Farbenbenennungen, deren erster Teil ein Substantiv besitzt, das das charakterisierende Adjektiv bestimmt, z. B.: *karmīnsarkans, flamingo rozā*.

Drei zusammengesetzte Farbenbenennungen sind im Roman okkasionell gebraucht: *sārtēnblāzmains, putaini sārts, nerātni rozīgs*. Im Roman gibt es auch Farbenbenennungen, die durch ein Fremdwort, in dem weder das Wort *sarkans* noch seine Ableitungen vorhanden sind, bezeichnet werden (*karmīns, cinobrs, purpurs, rubīns, kapars*).

Der Roman von G. Repše enthält 3 Kapitel, das erste Kapitel trägt den Titel "Das Zinnober", das zweite – "Das Karmin" und das dritte – "Das Purpur". Allmählich wird im Roman indirekt die entsprechende Farbe analysiert und dadurch kommen die visuellen, philosophischen und untertextuellen sowie assoziativen Nuancen zum Ausdruck. Aufgrund der in den Titelbenennungen gebrauchten Fremdwörter wird von der Schriftstellerin G. Repše im Text auch die visuelle Nuancierung jeder Farbe durch für den Leser verständlichere und linguistisch vielfältigere Farbenbenennungen im Lettischen mit *sarkans* geboten.

Vom dem psychologischen Standpunkt ist es wichtig, dass unabhängig davon, ob im Roman die Farbenbenennungen mit *sarkans* oder die entsprechenden mit dem Fremdwort ausgedrückten Farbenbenennungen (*cinobrs, karmīns, purpurs*) benutzt werden, kommt im Text die Verknüpfung der Farbenbenennung mit einem Wort oder zwei Wörtern im Satz oder im Kontext vor. Durch diese Verknüpfung wird, erstens, die Verbindung der Farbenbenennung mit

dem entsprechenden Objekt entdeckt, dem die konkrete Farbe (in höherem oder geringerem Maße) entspricht. Zweitens, die Verbindung mit dem Objekt, dem die rote Farbe indirekt zugeschrieben wird, die die philosophische Seite (in einzelnen Fällen) des Textes aufdeckt, bzw. die Farbenbenennungen können im Roman nicht nur die visuelle Funktion der Umgebung, sondern auch eine tiefere Funktion der Offenbarung dieses Textes erfüllen.

Ojars BUŠS**Komparatīvs ar noteikto galotni vai superlatīvs?**

Viena no iespējām izteikt latviešu valodā superlatīva nozīmi, kā labi zināms, ir īstenojama, lietojot komparatīvu ar noteikto galotni. Taču, analizējot šīs formas gramatisko semantiku, rodas jautājums, vai tas vispār ir komparatīvs?

Latviešu valodas gramatikas teorētiskajos aprakstos par komparatīvu jeb pārāko pakāpi tradicionāli uzskatītas īpašības vārdu formas ar sufiksu *-āk-*, turklāt gan ar nenoteikto, gan arī ar noteikto galotni (sal. ...la[tviešu] valodā tagad par komparatīva [sic! – O. B.] piedēkli noder *-āko-* piem., *mazāks, mazākais*" [Endzelīns 1951, 477]; "Adjektīva pārākajai pakāpei ir nenoteiktās un noteiktās galotnes (*lielāk-s, lielāk-a, lielāk-ais, lielāk-ā*)" [Mllvg I, 460]). Tai pašā laikā, piem., starp Mllvg I dotajiem piemēriem ar komparatīva lietojumu tekstā atrodami 59 piemēri ar nenoteikto galotni, turpretim nav neviena ar noteikto galotni (ja neskaita gadījumus, kad komparatīva formas nozīme attālinājusies no pamata pakāpes leksiskās nozīmes, piem., *agrākie gadi*, vai arī iekļāvusies terminoloģiska rakstura vārdkopās, piem., *jaunākais leitnants*) [skat. Mllvg I, 460–464].

Toties superlatīva jeb vispārākās pakāpes aprakstā "komparatīvs ar noteikto galotni" nevar palikt nepieminēts. Saskaņā ar J. Endzelīna formulējumu latviešu valodā tagad par superlatīvu pa lielākai daļai lieto noteikto komparatīva formu ar priekšā noliktu *vis-*, kā arī komparatīva noteikto formu vien [Endzelīns 1951, 479–480]. Savukārt t. s. akadēmiskās gramatikas autori norāda, ka "pārākās pakāpes formai ar noteikto galotni ir vispārākās pakāpes nozīme, ja ar pārākās pakāpes formu apzīmētais priekšmets izceļas ar īpašības augstāko pakāpi no zināma, noteikta tās pašas sugas priekšmetu kopuma" [Mllvg, I 466]. No šī formulējuma varētu izsvītrot vārdus "zināma, noteikta" (ka šāds ierobežojums neatbilst valodas īstenībai, liecina – daudzu citu piemēru starpā arī šai pašā Mllvg I lappusē citētais Raiņa teikums *Ar bērna muti Dzied nākotne dziesmas, No viņas vecam Draud lielākās briesmas*; ir acīmredzams, ka priekšmets *briesmas* nepieder ne pie zināma, ne

pie noteikta kopuma); līdz ar to pats minētais formulējums gan kļūst gandrīz tautoloģisks, jo superlatīva nozīmes veidošanās nosacījums izteikts ar vienu no iespējamām superlatīva definīcijām (sal. lietuviešu valodas akadēmiskajā gramatikā iekļauto lakonisko definējumu: "Aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai pažymi, kad iš tam tikros grupės daiktų vienas daiktas turi didžiausią ypatybės kiekį" [LKG I, 522]; tiesa gan, ārpus šī definējuma paliek daži retāk sastopami superlatīva lietošanas gadījumi). Tādējādi, tikai mazliet pārfrāzējot jau citēto Mllvg I formulējumu, nonākam pie tā, ka pārākās pakāpes formai ar noteikto galotni ir vispārākās pakāpes nozīme, ja tai ir vispārākās pakāpes nozīme (un šāda nozīme tai ir gandrīz vienmēr, to rāda reālo mūsdienu latviešu valodas faktu analīze).

Kā zināms, senā indoeiropēiskā superlatīva forma baltu un slāvu valodās nav saglabājusies [Endzelīns 1951, 479]. Līdz ar to minētās kategorijas izdalīšana minētajās valodās, tostarp arī latviešu valodā, pamatojas nevis uz formāliem, bet gan galvenokārt uz semantiskiem kritērijiem. Un šie kritēriji liek domāt, ka forma, kas veidojas, pievienojot pārākās pakāpes īpašības vārdam noteikto galotni, ne tikai var veikt vispārākās pakāpes jeb superlatīva funkcijas, bet tā arī **ir superlatīva forma**. Protams, ņemot vērā to, ka gramatiskām formām piemīt gan polisēmija, gan sinonīmiski sakari [skat., piem., Kalnača 2001], varētu izvirzīt arī hipotēzi (kā tas darīts tikko minētajā rakstā), ka komparatīvs ar noteikto galotni ir polisēmiska forma un vienā no savām sekundārajām nozīmēm tas ir sinonīmisks superlatīvam. Patiesībā šāda hipotēze sen jau ir kļuvusi par teoriju, kas izklāstīta daudzās latviešu valodas gramatikas grāmatās, gan neizmantojot minētos semantikas terminus *polisēmija* un *sinonīmija*. Lai pārbaudītu šo hipotēzi (jeb teoriju), jāizmanto nosacījums, ka gramatiskās formas primārā nozīme vārdformai piemīt ārpus konteksta kā kategoriālā nozīme, bet sekundārās gramatiskās nozīmes var realizēties tikai ar konteksta palīdzību [Kalnača 2001, 180]. Īpašības vārdiem ar sufiksu *-āk-* un noteikto galotni, piem., *dižākais*, ārpus konteksta acīmredzami piemīt superlatīva semantika. To ļoti labi var redzēt tad, ja kaut kāds konteksts ir, taču tas nav īsti nepārprotams; tā, kādā

sociolingvistiskā darbā, piemēram, rakstīts: *Otrā [imigrantu] paaudze centās iekļauties lielākajā angļu valodas kolektīvā*. Īpaši neiedziļinoties, šķiet, ka ir vairāki angļu valodas kolektīvi un šai teikumā pieminēts lielākais no tiem – tāvad īpašības vārds lietots superlatīva nozīmē. Patiesībā gan šoreiz domāts komparatīvs, jo runa ir par to, ka angļu valodas kolektīvs ir lielāks nekā imigrantu kolektīvs. Taču, kā jau minēts, lai ar šo īpašības vārda formu realizētu komparatīva nozīmi, nepieciešams pilnīgi nepārprotams specifisks konteksts, resp., tikai konteksts var piešķirt minētajai formai komparatīva nozīmi (piem., *...uz slēpēm arī abas mazmeitas, desmitgadīgā Vita un pāris gadu jaunākā Maija..*). Arī šis kritērijs konteksta nepieciešamības vai pieciešamības kritērijs – tāvad balsta viedokli, ka īpašības vārda forma ar izskaņu *-ākais, -ākā, -ākie, -ākās* atzīstama par superlatīvu – arī tad, ja vārda priekšā nav elementa *vis-*.

Analoģisku secinājumu liek izdarīt arī valodas prakse. Izkescerpējot visus superlatīva un komparatīva lietojuma gadījumus, piemēram, divos avīzes numuros (*Diena*, 07.01.2002. un 13.03.2003.), redzam, ka no 80 superlatīva izmantošanas gadījumiem 18 reizi lietotas saliktās formas (17 ar *vis-*, vienreiz – ar *pats*), bet 62 reizes superlatīva semantiku realizē īpašības vārds ar sufiksu *-āk-* un noteikto galotni, resp., it kā komparatīvs ar noteikto galotni, piem., *Augstākā un zemākā procentu likme tiek atņemta, un no atlikušajām aprēķina vidējo aritmētisko.. būtu bīstami uzskatīt, ka Krievija neizmantos spēcīgāko tās rīcībā esošo ekonomisko sviru, lai mēģinātu sasniegt savus politiskos mērķus Latvijā; ministrs radījis neizpratni Vašingtonas ciešākās sabiedrotās Londonas politiķu vidū*. Savukārt no 69 reizēm, kad tekstā lietota šī īpašības vārda forma, 62 gadījumos tai, kā tikko minēts, piemīt superlatīva semantika, par 4 gadījumu traktējumu (superlatīvs vai komparatīvs?) varētu diskutēt un tikai 3 gadījumos samērā droši konstatējama komparatīva semantika.

Protams, superlatīvs ir arī, kā jau līdz šim visās gramatikās rakstīts, forma, ko veido, pievienojot elementu *vis-*, piem., *visdzižākais*. Semantisku atšķirību starp, piem., *dizžākais* un *visdzižākais* varētu saskatīt konotatīvajā nozīmē, proti, ar

elementa *vis-* palīdzību vispārākās pakāpes nozīmei tiek piešķirta papildu ekspresija. Turpretim denotatīvās semantikas līmenī starp abiem tikko minētajiem īpašības vārdiem nekādas atšķirības nav. Daudzos gadījumos abas minētās formas var lietot kā formālos variantus (piem. *..viņš meklēja vistumšāko un klusāko vietu.* Mllvg I 467). Tomēr gluži vienmēr tas nav iespējams; dažos konteksta tipos nepārprotami vēlamāka ir viena no tām. Raksturojot īpašības maksimālo pakāpi [oti nelielas objektu grupas ietvaros, parasti lietojams superlatīvs bez elementa *vis-*; klasisks šādas nelielas grupas piemērs, kas atrunāts arī dažās mācību grāmatās, ir ģimene, un tāpēc, piemēram, no septiņām māsām viena ir *vecākā*, nevis *visvecākā*. Ģimenes vietā var minēt arī kādu cita tipa grupu, piemēram, trīs bandītus, no kuriem viens ir *bīstamākais*. Runājot par lielāku grupu vai visiem noteiktas sugas objektiem, kā jau minēts, var izmantot abas formas. Savukārt forma ar *vis-* mēdz būt piemērotāka, apzīmējot vienam un tam pašam objektam piemītošas īpašības maksimālo realizāciju noteiktos apstākļos, parasti – laikā vai vietā, piem., *nakts ir visīsākā pirms Jāņiem*. Dažkārt zināmu denotatīvās nozīmes atšķirību starp formām ar un bez *vis-*, šķiet, var saskatīt daudzskaitlī, kad superlatīvs ar *vis-* var tikt lietots, lai apzīmētu relatīvi mazskaitlīgāku objektu kopumu (sal., piem., *uzticamākie draugi* un *visuzticamākie draugi*). Ņemot vērā, ka superlatīva formas ar un bez *vis-* tomēr ne gluži vienmēr var aizstāt viena otru, varbūt tomēr pareizāk būtu uzskatīt minētās divas formas nevis par vārdformas variantiem jeb morfoloģiskiem variantiem [par terminoloģiju skat. Kalnača 2001, 182], bet gan par diviem superlatīva paveidiem, kam nepieciešams arī katram savs terminoloģisks apzīmējums (starp citu, analizējot lietuviešu valodas īpašības vārdus, lietuviešu valodas akadēmiskajā gramatikā izdalītas divas salīdzināmās pakāpes ar superlatīva semantiku *aukščiausiasis laipsnis* un *visų aukščiausiasis laipsnis* [LKG I, 521, 524], taču A. Paulauskiene šādu dalījumu uzskata par kļūdainu [Paulauskienė 1994, 231]).

Par superlatīva sīkāku sadalījumu un atsevišķu superlatīva paveidu iespējamajiem terminoloģiskajiem apzīmējumiem domājot, vispirms nāk prātā, ka dažādu valodu aprakstīšanai ir

izmantoti, piemēram, termini *relatīvais superlatīvs* un *absolūtais superlatīvs*, angļiskajā tradīcijā – E. Sepira ieviestie *conditioned superlative* un *unconditioned superlative* [skat. Erelt 1986, 94–95]. Par absolūto superlatīvu parasti dēvē formu, kas norāda uz ļoti lielu objekta īpašības pakāpi bez salīdzinājuma ar citiem objektiem [Ahmanova 1966, 345], piem., *vissirsnīgākie sveicieni*. Tas nav gluži tas, kas vajadzīgs mūsu gadījumā. Šis termins – *absolūtais sinonīms* – jau kopš 19. gs. interpretēts arī citādi [Erelt 1986, 96], un varētu tam piešķirt specifisku nozīmi arī latviskā valodniecības terminoloģijā (jo vairāk tāpēc, ka tikko minētajā nozīmē lieto arī terminu *elatīvs* [Mllvg I, 466]). Tomēr nepārprotamību labāk nodrošinātu oriģināls termins latviskā superlatīva ar *vis-* apzīmēšanai, piem., *maksimalizētais superlatīvs* jeb *uzsvērtais superlatīvs* (protams, var arī galveno uzmanību pievērst formai un izdalīt – līdzīgi kā to dara krievu valodas gramatikā *vienkāršo superlatīvu* un *salikto superlatīvu*). Līdz ar to īpašības vārdu gradāciju jeb salīdzināmās pakāpes latviešu valodā varētu ilustrēt, piemēram, ar šādu rindu: *blēdīgs* (pamata pakāpe jeb pozitīvs) – *blēdīgāks* (pārākā pakāpe jeb komparatīvs) – *blēdīgākais* (vispārākā pakāpe jeb superlatīvs) – *visblēdīgākais* (uzsvērtais jeb maksimalizētais superlatīvs).

P. S. Bet varbūt reālais komparatīvs ar noteikto galotni un tam formas ziņā identiskais superlatīvs atzīstami par gramatiskiem homonīmiem?

Literatūra

Ahmanova 1966 *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов. – Москва: "Советская энциклопедия", 1966.

Endzelīns 1951 – *Endzelīns J.* Latviešu valodas gramatika. – Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.

Erelt 1986 – *Erelt M.* Eesti adjektīvisüntaks. – Tallinn: "Valgus", 1986.

Kalnača 2001 *Kalnača A.* Gramatisko formu polisēmija, sinonīmija un homonīmija – izpausme un attieksmes latviešu valodā. *Linguistica Lettica*. 9. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2001, 176.–186. lpp.

LKG I – Lietuvių kalbos gramatika. I tomas. Vilnius, "Mintis", 1965.

Mllvg I – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. 1. sēj.
Rīga, 1959.

Paulauskienė 1994 – Paulauskienė A. Lietuvių kalbos morfologija. –
Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

Die Bestimmtheitsform von einem Komparativ oder ein Superlativ?

Zusammenfassung

Es wird im dem Artikel ein Versuch unternommen, mit Hilfe von semantischen und sonstigen Argumenten zu beweisen, dass die lett. Adjektive mit *-ākais*, *-ākā*, *-ākie*, *-ākās* nicht als Komparativ, sondern als Superlativ zu betrachten sind.

Irena KRUOPIENĖ**Lietuvių kalbos veiksmažodžio apofoninių šaknų
semantiniai ryšiai****(psicholingvistinis tyrimas)****[vadinės pastabos**

Dabartinės lietuvių kalbos požiūriu pirminiais laikomi tokie veiksmažodžiai, kurie neturi darybos ir kaitybės priesagų, o jų leksinis kamienas iš esmės sutampa su bendraties, esamojo ir būtojo kartinio laiko kamienais (Urbutis, 1978, 191). Kitaip tariant, pirminių veiksmažodžių struktūra gana paprasta, ir daugeliu atvejų nustatyti, ar žodis pirminis, ar išvestinis, nėra sunku, pvz.: {šok-}a, {šok-}o, {šok-}ti; {deg-}a, {deg-}ė, {deg-}ti; {aug-}a, {aug-}o, {aug-}ti; {kas-}a, {kas-}ė, {kas-}ti.

Kita vertus, lietuvių kalbos veiksmažodžių šaknys turi gana daug ir įvairių apofoninių variantų, pvz.: *kelti kilti, glausti glusti, lieti lyti, težti tižti, siausti siusti*, kur kaitos nariai įeina į vieną morfonemą¹. Morfonemos narys, priklausantis darybos pamato šakniai, laikomas nežymėtuuju, o darinio šaknies alomorfais – žymėtuuju nariu (Akelaitienė, 1996, 7). Analizuojant formaliąją veiksmažodžio šaknies struktūrą², svarbu nustatyti, kuris iš jų žymėtasis (pamatinis), o kuris – darinys, kitaip tariant, apibrėžti darybinės kaitos kryptį. Tai padaryti, be kita ko, padeda darybos analizės principas: vedinio semantika paprastai motyvuota pamatinio žodžio reikšmės (Jakaitienė, 1973, 4).

Dabartinėje lietuvių kalboje gana dažnai semantinis ryšys tarp pamatinės ir išvestinės šaknies gali būti arba išblėšęs, arba visai išnykęs. Jau P. Skardžius iškėlė mintį, kad kai kurie veiksmažodžiai su šaknies balsių kaita semantiškai taip nutolę nuo pirminių, kad jų "paprastai draugėn ir nebejungiamo", pvz.: *bingti bengti, dingti dengti, kirti kerti, tiršti teršti*

¹ Morfonema suprantama kaip dvinaris vienetas, sudarytas iš fonemų, skiriančių pagrindinį ir šalutinį morfemos alomorfą.

² Plačiau dėl veiksmažodžio šaknų fonologinės struktūros žr. (Kruopienė, 2000, 71–82).

(Skardžius, 1996, 473)³ Kyla abejonių ir dėl veiksmažodžių *dvisti dvėsti, skirsti skersti, (i)gristi grėsti* semantinio panašumo. Todėl parūpo atlikti psicholingvistinį eksperimentą ir įsitikinti, kaip dabartinės lietuvių kalbos vartotojai suvokia tokių šaknų giminystę.

Tyrimo eiga

Tyrimui pasirinkta 40 veiksmažodžių porų, kurių šaknis paprastai skiria tik balsių kaita, pvz.: *šveisti šviesti, riesti risti, traukti trukti, lieti lyti, grėsti gristi, kreikti krikiti*⁴ Suabejota ir dėl žodžių *busti budėti, kaušti kaušas, (nu)stebti stebėti, taupyti čiaupti*⁵ semantinio panašumo. Šie žodžiai taip pat buvo įtraukti į tiriamųjų žodžių sąrašą, nors jiems ir nebūdingos balsių kaitos. Giminiškų veiksmažodžių poros sudarytos, remiantis Fraenkeliu (1955–1965), Skardžiaus (1996), Akelaitienės (1993) ir kt. tyrinėjimais. Kita vertus, darbe vengiama aiškių darinių. Pavyzdžiui, savaiminio veiksmo veiksmažodžiais *kyla kilo, kilti; svyra – sviro, svirti* ir pan. šalia pirminių *kelia – kėlė, kelti; sveria – svėrė, sverti* neoperuojama.

Eksperimentu buvo siekiama išsiaiškinti, kurias veiksmažodžių poras kalbos vartotojai semantiškai sieja, o kurių ne⁶ Kad duomenys būtų kuo objektyvesni, tyrimas buvo atliekamas dviem etapais: su 30 lituanistų ir 30 nelituanistų. Iš viso eksperimente dalyvavo 60 informantų: 56 VU Filologijos

³ Kai kurie veiksmažodžiai dabartinės lietuvių kalbos požiūriu nebelaikytini išvestiniais dėl to, kad pamatinis žodis tiesiog nebevertojamas, pvz.: *sąla – salo, salti* ir sen. *salia* "saldis, saldumas"; *bąla – balo, balti* ir sen. *balas* "baltas" (Skardžius, 1996, 482). Be to, aiškinantis veiksmažodžių kilmę, dažnai lingvistikoje iš tradicijos orientuojamasi į vardažodžius, tačiau senoviškiausių indoeuropiečių kalbų vidinės struktūros tyrinėjimai rodo, kad kaip tik vardažodžiai dažniausiai kildintini iš veiksmažodžių (Kaukienė, 1994, 136–137).

⁴ Paprastumo ir aiškumo sumetimais eksperimento dalyviams buvo pateiktos ne grynos šaknys, o veiksmažodžių bendratys.

⁵ Nors apie šių žodžių darybinį ryšį negali būti nė kalbos, tačiau etimologiškai jie siejami (Fraenkel, 1955–1965, 1067).

⁶ Informantai, nežinoję kurio nors žodžio reikšmės, tai turėjo nurodyti.

fakulteto įvairių kursų studentai bei darbuotojai ir 4 nefilologai. Informantų amžius apytikriai nuo 18 iki 50 metų.

Apdorojant eksperimento rezultatus, skaičiuotas bendras atsakymų skaičius (n), teigiamų (n_t) ir neigiamų (n_n) atsakymų skaičius, teigiamų atsakymų skaičius procentais (%). Taip pat skaičiuotas vadinamasis u kriterijus⁷, o gautosios reikšmės lygintos su kritinėmis reikšmėmis: $u_{05} = 1,96$ (95 % tikimybė), $u_{01} = 2,58$ (99,0 % tikimybė) ir $u_{001} = 3,29$ (99,9 % tikimybė).

Kaip ir reikėjo tikėtis, lituanistai šiek tiek dažniau siejo žodžius, pgl.: *manyti minti* siejo 16 lituanistų ir 10 nelituanistų, *sekti sakyti* semantiškai siejo 22 lituanistai ir 14 nelituanistų, *kaušti kaušas* semantiškai siejo 21 lituanistas ir 11 nelituanistų. Tai ir būtų visi didesni abiejų grupių informantų atsakymų skirtumai, kurie lemiamos įtakos rezultatams neturėjo. Todėl toliau jie ir bus aptariami kartu.

Tyrimo rezultatai

Statistiškai įvertinus rezultatus, aptariamuosius veiksmazodžius galima suskirstyti į 3 grupes: semantiškai susijusius, semantiškai nesusijusius ir tokius, kurių semantinis ryšys išblėšęs.

Eksperimento dalyviai neabejotinai semantiškai siejo septynias veiksmazodžių poras (žr. 1 lent.)⁸

⁷ u kriterijus skaičiuojamas pagal formulę $u = |\varphi - \varphi_0| / \sqrt{n}$, kur n – bendras atsakymų skaičius, φ – tam tikra funkcija, randama specialiose statistinėse lentelėse pagal teisingų atsakymų procentą, φ_0 – funkcija, atitinkanti atsitiktinio spėliojimo (50 %) ribą. Plačiau apie tai žr. (Eidukaitienė, 1977, 20–21; Girdenis 1995, 50–51, 328–329).

⁸ Simbolių reikšmės: n – bendras atsakymų skaičius, n_t – teigiamų atsakymų skaičius, u gauta u kriterijaus reikšmė, u_p – kritinė u kriterijaus reikšmė, p – nulinės hipotezės atmetimo tikimybė.

1 lentelė. Semantiškai susiję veiksmažodžiai

Žodžiai	n	n_n	%	u	u_p	p(%)
tepti : tapyti	60	55	92	7,72	3,29	99,9
dvėsti : dvesti	53	48	90	6,75	3,29	99,9
glausti : glostyti	60	50	83	5,58	3,29	99,9
lieti : lyti	60	47	78	4,60	3,29	99,9
tekėti : tuokti	60	47	78	4,60	3,29	99,9
tikti : taikyti	60	47	78	4,60	3,29	99,9
krėsti : kristi	60	41	68	2,85	2,58	99,0

Kaip matyti iš lentelės, visais atvejais u kriterijaus reikšmė didesnė už kritinę $u_{001} = 3,29$ (99,9 % tikimybė), o *krėsti* *kristi* atveju – didesnė už $u_{01} = 2,58$ (99,0 % tikimybė).

Antrajai, semantiškai nesusijusių veiksmažodžių grupei, priklauso 20 žodžių porų (žr. 2 lent.)⁹

2 lentelė. Semantiškai nesusiję veiksmažodžiai

Žodžiai	n	n_n	%	u	u_p	p(%)
tikti : tikėti	60	56	93	8,02	3,29	99,9
kuopti : kopti	60	56	93	8,02	3,29	99,9
tiesti : teisti	60	56	93	8,02	3,29	99,9
remti : rimti	60	55	92	7,72	3,29	99,9
dengti : dingti	60	54	90	7,18	3,29	99,9
taupyti : čiaupti	50	46	92	7,05	3,29	99,9
veikti : vaikyti	60	53	88	6,68	3,29	99,9
dergti : dirgti	60	48	80	4,98	3,29	99,9
šepti : šipti	60	48	80	4,98	3,29	99,9
likti : laikyti	60	47	78	4,60	3,29	99,9
braukti : brukti	60	46	77	4,41	3,29	99,9
grėsti : (i)gristi	60	46	77	4,41	3,29	99,9
šveisti : šviesti	60	45	75	4,05	3,29	99,9
kaupti : kuopti	60	45	75	4,05	3,29	99,9
(at)miešti : (su)mišti	60	44	73	3,70	3,29	99,9
traukti : trukti	60	42	70	3,18	2,58	99,0
skersti : skirsti	38	28	74	3,08	2,58	99,0
tiesti : taisyti	60	41	68	2,85	2,58	99,0

⁹ Šioje lentelėje pateikiamos tos pačios simbolių reikšmės, tik vietoj n , (teigiamų atsakymų skaičiaus) nurodomas neigiamų atsakymų skaičius (n_n) ir neigiamų atsakymų procentas (%).

<i>leisti : lydėti</i>	60	41	68	2,85	2,58	99,0
<i>riesti : risti</i>	60	41	68	2,85	2,58	99,0

Neigiamų atsakymų procentas visur gerokai viršija 50 % ribą, ir u kriterijaus reikšmė didesnė už $u_{001} = 3,29$, t. y. 99,9 % tikimybė, o penkių paskutiniųjų porų – didesnė už $u_{01} = 2,58$ (99,0 % tikimybė) kritinę reikšmę. Taigi dabartinės kalbos vartotojai aiškiai nesieja minėtų veiksmazodžių.

Trečiosios grupės veiksmazodžių semantinį ryšį (žr. 3 lent.) galėtume apibūdinti kaip išblėsusį, kadangi kai kurių porų teigiamų atsakymų procentas net nesiekia atsitiktinio spėliojimo ribos, plg.: *slėgti slūgti* – 48 %, *kreikti krikkti* – 39 %, o visos gautosios u kriterijaus reikšmės gerokai mažesnės už $u_{01} = 2,58$ kritinę reikšmę.

Dvi veiksmazodžių poros – *liežti laižyti* ir *čiaužti čiužėti* neįtrauktos į jokią grupę, kadangi daugiau negu 50 % apklaustųjų nežinojo pamatinių žodžių reikšmės. Kaip matyti iš 1–3 lentelių, dėl tos pačios priežasties kai kurių porų, pavyzdžiui, *čiaupti taupyti*, *kreikti : krikkti* bendras atsakymų skaičius (n) irgi yra kiek mažesnis, tačiau galutiniams rezultatams didesnės įtakos neturėjo. *Dvesti dvesti* ir *skersti skirsti* atveju nežinomi buvo nariai su šakniniu i , ir tai patvirtintų P. Skardžiaus (1996, 473) pastebėjimą, kad tokie veiksmazodžiai paprastai yra linę išblankti ir imami rečiau vartoti, žinoma, jeigu nėra gavę kokios nors pastovios reikšmės.

3 lentelė. Veiksmazodžiai, kurių semantinis ryšys išblėsus

Žodžiai	n	n_1	%	u	u_p
<i>sekti : sakyti</i>	60	36	60	1,57	2,58
<i>klysti : kliedėti</i>	60	33	55	0,77	2,58
<i>(nu)stebti : stebėti</i>	60	32	53	0,46	2,58
<i>kaušti : kaušas</i>	60	32	53	0,46	2,58
<i>busti : budėti</i>	60	31	52	0,31	2,58
<i>peikti : pykti</i>	60	30	50	0	2,58
<i>slėgti : slūgti</i>	60	29	48		2,58
<i>dėti : dėvėti</i>	60	28	47		2,58
<i>lepti : lėpti</i>	60	28	47		2,58
<i>minti : manyti</i>	60	26	43		2,58
<i>kreikti : krikkti</i>	44	17	39		2,58

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad daugeliu atvejų veiksmazodžiai su įvairiomis balsių kaitomis dabartinių kalbos vartotojų semantiškai nesiejami arba beveik nesiejami. Matyt, taip yra todėl, kad vienos reikšmės dažniau vartojamos už opozicijos narių reikšmes, kitos – linkusios išnykti, trečios – tiesiog pakitusios (plg. Krinickaitė, 1981, 191).

Literatūra

Akelaitienė G., 1993, Morfonologinės balsių kaitos dabartinėje lietuvių kalboje: Humanit. mokslų daktaro laipsnio disertacija. Vilnius: VPI.

Akelaitienė G., 1996, Morfonologinės balsių kaitos žodžių daryboje. Vilnius: VPU.

Eidukaitienė E. V. 1977, Kupiškėnų monofongų priegaidės (Audicinis tyrinėjimas). – *Kalbotyra*, t. 28 (1), 20–24.

Fraenkel E., 1955–1965, Litauisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–2. Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht; Heidelberg: Winter Universitätsverl.

Girdenis A., 1995, Teoriniai fonologijos pagrindai. Vilnius: VU.

Jakaitienė E., 1973, Veiksmazodžių daryba. Vilnius: VU.

Kaukienė A., 1994, Lietuvių kalbos veiksmazodžio istorija. T. 1. Klaipėda: KU.

Kruopienė I., 2000, Stabiliojo centro veiksmazodžių šaknies struktūra. – *Kalbotyra*, t. 48(1)–49(1), 71–82.

Krinickaitė S., 1981, Dėl lietuvių kalbos priežastinių veiksmazodžių. – *Baltistica*, t. 27 (2), 190–193.

Skardžius P. 1996, Rinkiniai raštai. T. 1 / Red. A. Rosinas. Vilnius: Mokslo ir encikl. leidykla.

Urbutis V. 1978, Žodžių darybos teorija. Vilnius: Mokslas.

Semantic connections of Lithuanian alternating verb roots

Summary

At Vilnius University a psycholinguistic experiment was carried out to find out whether users of Modern Lithuanian relate meanings of verbs with alternating vowels, e. g. *lieti* – *lieja*, *liejo* 'to pour', and *lyti* – *lyja*, *lijo* 'to rain', *šviesti* – *šviečia*, *švietė* 'to shine' and *šveisti* – *šveičia*, *šveitė* 'to scour', *sekti* – *seka*, *sekė* 'to tell' and *sakyti* – *sako*, *sakė* 'to say' According to the results of the experiment, we can divide

alternating verb roots into three groups: semantically connected, semantically disconnected and semantically remote.

**Lietuviešu valodas apofonisku verba sakņu
semantiskie sakari
(psiholingvistiskā pētīšana)**

Kopsavilkums

Viļņas universitātē tika veikts psiholingvistisks eksperiments, lai pārliccinātos par to, vai mūsdienu lietuviešu valodas lietotāji saista verbu ar patskaņu miju nozīmes, piem.: *lieti* – *lieja*, *liejo* 'liet' un *lyti* – *lyja*, *lijo* 'līt', *šviesti* – *šviečia*, *švietē* 'spīdēt' un *šveisti* – *šveičia*, *šveitē* 'spodrināt', *sekti* – *seka*, *sekē* 'stāstīt' un *sakyti* – *sako*, *sakē* 'teikt'.

Saskaņā ar eksperimenta rezultātiem analizētie verbi dalās trijās grupās: semantiski saistīti, semantiski nesaistīti un semantiski attāli.

Regīna KVAŠĪTE**Salikteņi: to semantika, struktūra un funkcijas
lietišķajos tekstos**

Salikteņiem kā latviešu valodas sastāvdaļai veltīts samērā daudz vērības to uzbūve, forma un nozīme aprakstīta J. Endzelīna 1938. gada pētījuma "Latviešu valodas skaņas un formas" "Vārdu mācības" daļā [Endzelīns 1981:382–385], mūsdienu literārās valodas gramatikā aplūkota konkrētu vārdšķiru salikteņu darināšana un semantika [MLLVG 1959]. Atsevišķi pētījumi veltīti salikteņu lietošanai dažādu žanru tekstos, piem., A. Ozols 1961. gada pētījumā aplūkojis salikteņus tautasdziesmās [Ozols 1993], jau agrāk tautasdziesmu tekstos sastopamajiem salikteņiem pievērsies A. Kalniņš [Kalniņš 1933]. Reizēm publikācijas veltītas kādam no latviešu valodas salikteņu tipiem [Ahero 1965; Ozols 1967; Reidzāne 1977; Rubīna 1973]. Salikteņi bijuši arī Pareizrakstības komisijas uzmanības lokā – savulaik pieņemts atzinums par salikteņu rakstību [LVKJ 1979]. Šo vārddarināšanas paņēmieni gan vispārlietojamajā valodā, gan terminoloģijā dažādos aspektos pētījuši daudzi mūsdienu valodnieki [Ahero 1965(1); 1965(2); 1979; Augstkalne 1967; Bušs 1982; 1986; Freimane 1993; Skujiņa 1969; 1974; 1993; Soida 1969; 1974; 1977] u. c.

Neskatoties uz to, ka salikteņi ir piesaistījuši latviešu valodas pētnieku uzmanību, "vieni valodnieki salikteņu kategorijā ietilpina ne tikai divu patstāvīgu vārdu savienojumu vienā vārdā, bet arī atvasinājumus ar palīgvārdiem kā priedēkļiem (piem., *nomale, nedarbi* u. c.) un nedalāmas jeb stabilas vārdkopas (piem., *sarkanais āboliņš, lauku irbe* u. c.). Otri par salikteņiem atzīst tikai tās formas, kas sastāv no diviem vai vairākiem patstāvīgiem vārdiem un, galvenais, veido vienu vārdu salikteni" [MLLVG 1959:196–197]. Tomēr tradicionāli latviešu valodniecībā par salikteni tiek uzskatīts "vārds, kas veidots no diviem vai vairākiem patstāvīgas vārdu šķiras vārdiem un kam ir viena vārda nozīme un funkcija" [MLLVG 1959:197]. Samērā bieži ir risinātas salikteņa vai vārdkopas izvēles problēmas [Ahero 1965(1)], īpaši to lietojums terminoloģijā [Skujiņa 1969].

Latviešu valodas terminoloģijā salikteņu darināšana ir produktīvs paņēmieni, jo "saliktenī visuzskatāmāk ir iespējams izteikt virsjēdziena un apakšjēdziena pazīmi un tādējādi realizēt terminu sistēmiskuma prasību" [Skujiņa 1993:88]. Salikteņtermini ir nepieciešami, lai nosauktu sarežģītus saliktus jēdzienus un vienvārda termins šim nolūkam ir parocīgāks nekā vārdkoptermins. To lietojums ir ekonomiskāks, bez tam salikteņterminiem raksturīgas nozīmju nianšes, kas nepiemīt attiecīgo pamatvārdu savienojumiem, jo saliktenim ir augstāka abstrakcijas pakāpe, salīdzinot ar vārdu savienojumu [Keinis 1983:70–71]. Salikteņu darināšanas process latviešu (tāpat kā citu valodu) terminoloģijā aktualizējies līdz ar nepieciešamību nosaukt arvien jaunas reālijas. Tas attiecas arī uz lietišķajiem tekstiem, kur plaši izplatīti lietišķajai sfērai raksturīgie ekonomikas, finanšu, grāmatvedības, tieslietu un saskarozaru termini, kā arī specifiski konkrēto nozaru termini atkarībā no likumu, noteikumu u.c. dokumentu satura. Šajos tekstos sastopamos salikteņterminus var klasificēt pēc semantikas: lietvedības un normatīvo dokumentu nosaukumi; procesu un darbības veidu nosaukumi; iestāžu un to struktūrvienību nosaukumi; darbību veicēju (subjektu) nosaukumi u.c. Salikteņtermini nosauc virsjēdzienus, savukārt vārdkopterminos salikteņi ir vai nu virsjēdziena izteicēji (virstermini), vai apakšjēdzienu raksturotāji, resp. veic atributīvās funkcijas (apakštermini). Ievērojot sistēmiskuma principu terminoloģijā, bieži vien salikteņi veidoti pēc viena modeļa kā noteiktas nominācijas sistēmas sastāvdaļas. No to semantikas atkarīga salikteņa komponentu izvēle un savienojamība parasti semantiku nosaka salikteņa pamatkomponents (otrais komponents).

Katrā no iepriekšminētajām leksiski semantiskajām grupām ar vienu un to pašu pamatkomponentu darināti dažādi salikteņi, savukārt atkarīgajiem (pirmajiem) komponentiem¹ attiecīgajos

¹ Salikteņu komponenti tiek saukti gan pēc to novietojuma: pirmais un otrs komponents, gan pēc funkcijām: atkarīgais komponents (reizēm arī raksturotājkomponents) un pamatkomponents. Rakstā izvēlēti termini *pamatkomponents* un *atkarīgais komponents*.

saliktenos pamatā ir dažādu vārdšķiru un dažādas formas leksiskās vienības. Lietvedības un normatīvo dokumentu nosaukumu grupā, piem., termins *raksts* sastopams kā salikteņa sastāvdaļa savienojumā ar lietvārda ģenitīvu² (*lūgumraksts, parādraksts*), ar verbu (*izpildraksts, pavadraksts*), kā arī ar adverbjiem (*apkārtraksts*): *Juridisko personu naudas līdzekļiem <...> var uzlikt arestu tikai ar tiesas lēmumu vai prokurora sankciju, bet vērst piedziņu uz tām var tikai saskaņā ar tiesas izpildrakstiem*³; <...> naudas līdzekļus <...> inventarizē, salīdzinot uzskaitītās summas ar bankas vai citas kredītiestādes pasta kvīšu datiem, *pavadrakstiem* <...>. Lietvārds *zīme* dokumentu un to rekvizītu nosaukumu grupā veido salikteņus ar lietvārda ģenitīvu (*prečzīme, parādzīme, uzturzīme*), ar verbu (*pavadzīme*): *Procentu ienākumi (augļi) – šā likuma izpratnē <...> ienākumi no obligācijām un parādzīmēm <...>; Ja Valsts ieņēmumu dienests pieprasa, ir jāiesniedz dokumenti (līgumi, muitas deklarācijas, preču transporta pavadzīmes u. c.) <...>. Salikteņterminu atkarīgais komponents lietvārda ģenitīvs visbiežāk ir bezgalotnes formā, retāk sastopama pilna morfoloģiskā forma (*ūdenszīme, ceļazīme*). Pilnas morfoloģiskās formas saliktenis *ceļazīme* un atbilstošā vārdkopā *ceļa zīme* latviešu terminoloģijā lietojama ar nozīmes šķirumu, jo "vārdkopā *ceļa zīme* abi vārdi lietoti savās pamatnozīmēs. Šo vārdkopu mēdz attiecināt gan uz kādu satiksmes zīmi (*autovadītājam labi jāzina visas ceļa zīmes*), gan arī uz citu ceļa, trases vai maršruta apzīmējumu (*slēpotāju trases bija apzīmētas ar īpašām ceļa zīmēm – sarkaniem karodziņiem*). Saliktenis *ceļazīme* turpretī nosauc dokumentu, ko dod līdzī ceļā. Jāizšķir divējādas *ceļazīmes*: viena, kurā ierakstīts uzdevums šoferim, un otra, kas dod tiesības uzturēties sanatorijā vai atpūtas namā, kā arī doties ceļojumā pa noteiktu maršrutu" [Lauce 1970:167].*

Iestāžu un to struktūrvienību nosaukumu leksiski semantiskajā grupā, kas samērā izplatīta lietišķajos tekstos, kā

² Tālāk konsekventi lietots *lietvārda ģenitīva forma*, kaut gan reizēm precīzāk būtu runāt par celmu.

³ Citēti pēdējās desmitgades lietišķā stila administratīvā un juridiskā apakšstila žanru dokumenti, neminot konkrētus avotus.

pamatkomponenti produktīvi termini ir, piem., *institūcija, iestāde, dienests, banka, sabiedrība, uzņēmums, tiesa*. Minētie komponenti terminos savienojas ar lietvārda ģenitīvu atkarīgajā komponentā: *Līgumsabiedrība iesniedz deklarāciju par sadalītās peļņas saņēmējiem; Visiem dokumentiem, ko statūtsabiedrība iesniedz kapitalizāciju veicošajā institūcijā, jābūt to personu parakstītiem, kuras ir pilnvarotas to darīt <...>; Mantas pārdošanu izolē organizē bārintiesa (pagasttiesa); Bezskaidras naudas līdzekļi uzņēmuma kontos bankās un citās kredītiestādēs jāuzskaita un jākontrolē <...>*. Neraugoties uz to, ka salikteņtermini terminoloģijā kopumā ir iecienīti, reizēm lietišķajos tekstos sastopami vārdkoptermini ar lietvārda ģenitīvu, kaut gan pēc analogijas ar iepriekšminētajiem terminiem varētu veidot salikteni: *Latvijas Bankai ir tiesības piešķirt pret ķīlu īstermiņa aizdevumus kredīta institūcijām <...>*. Lietišķajos tekstos samērā izplatīti ir šīs leksiski semantiskās grupas salikteņi, kuru atkarīgajā komponentā ir darītājsvārdi ar piedēkļiem *-tāj-*, *-ēj-*. Kā konstatē R. Augstkalne, "šajos salikteņos starp komponentiem ir atributīvas attieksmes. Šāda tipa salikteņiem ir termina raksturs" [Augstkalne 1967:232]: *AML /Academia Medica Latviensis/ kolektīva pārstāvju konference ir akadēmijas augstākā lēmējīnstitūcija; Šo noteikumu otrajā nodaļā minētās institūcijas <...> izveido licencēšanas komisiju (turpmāk izsniedzējīnstitūcija) <...>; Piešķirot kredītu, fonda rīkotājs uzdod fonda līdzekļu glabātājbankai slēgt līgumu ar fonda līdzekļu saņēmēju; Kooperatīvā sabiedrība savu mērķu sasniegšanai var dibināt uzņēmumus (uzņēmējsabiedrības) <...>; Strīdus starp uzņēmumiem ar ārvalstu ieguldījumiem un citiem uzņēmumiem un organizācijām <...> izskata saimnieciskā tiesa vai – pēc pušu vienošanās – šķīrējtiesa*. Lietišķo terminu vārdnīcās fiksēti vēl citi šīs leksiski semantiskās grupas salikteņtermini: ar lietvārda (tostarp darītājsvārda) bezgaltnes ģenitīviem (*komandītsabiedrība* [L 97]; *aplīcinātājiestāde* [M 38], *turētājbanka* [L 224]; *pārvaldītājsabiedrība* [L 69]), retāk ar pilnas morfoloģiskās formas lietvārdiem (*īrestiesā* [L 91]). Samērā plaši izplatīti salikteņi ar īpašības vārdiem atkarīgajā

komponentā: *Ja pieprasījuma izpildīšana nav atkarīga no valsts civildienesta vadītāja <...>, tas pārsūtāms valsts civiliestādei pēc piekrišanas.* Saliktenos atkarīgā komponenta funkcijā lietota arī verba forma: *Minētā saskaņošana jāveic arī <...> pārvēlot izpildinstitūciju locekļus.*

Procesu un darbības veidu nosaukumu leksiski semantiskajā grupā terminu pamatkomponenti, piem., *tirdzniecība, darbs, darbība* savienojas ar lietvārdu (tostarp darītārvārdu) bezgalotnes ģenitīva formā: *Sabiedrība paistāvīgi īsteno uzņēmējdarbību atbilstoši tās mērķiem un pamatvirzieniem; No šī lēmuma pieņemšanas dienas mazumtirdzniecība bez šī sertifikāta tiek pārtraukta; Atzīt par spēku zaudējušiem Ministru kabineta 1994. gada 7. jūnija lēmumu nr 61 "Par kārtību, kādā izsniedzamas atļaujas (licences) cukura vairumtirdzniecībai un importam" <...>.* Par terminu attīstību liecina tas, ka pirmajā zinātniskās terminoloģijas vārdnīcā 1922. gadā šie termini fiksēti kā vārdkoptermini ar lietvārda lokatīvu postpozitīvā lietojumā – *tirdzniecība vairumā* [ZTV 21] un *tirdzniecība mazumā*, arī *pārdošana mazumā* [ZTV 30], savukārt mūsdienās plaši lieto saliktus virsterminus *vairumtirdzniecība* un *mazumtirdzniecība*, kā arī apakšterminus ar šiem saliktepiem atributīvajā funkcijā: *vairumtirdzniecības gadatirgus* [ELDO 418], *vairumtirdzniecības noliktava* [B 241; ESV 526], *mazumtirdzniecības uzņēmums* [ESV 297] u. c.

Personu (darbības subjektu) nosaukumos termini *uzņēmējs, akcionārs, direktors* kā salikteņu pamatkomponenti saistās gan ar lietvārda (tostarp darītārvārda) ģenitīvu: <...> *sevišķi rūpīgi jāpārbauda konts "Norēķini ar piegādātājiem un darbuzņēmējiem" <...>; <...> Valdība kā dibinātājakcionārs parakstās uz 250 parastajām <...> akcijām; gan ar īpašības vārdu: *lieluzņēmējs* [ELDO 425], *privātuzņēmējs* [ELDO 425]. Darītārvārdu salikteņi tiek darināti arī, lai izvairītos no latviešu valodai neraksturīgām nominālām vārdkopām ar postpozitīvi novietoto atkarīgo komponentu. Šādas formas bieži vien latviešu valodā ienāk krievu valodā plaši lietojamo defissavienojumu vietā, kad "raksturotājkomponents raksturo otro komponentu pēc izpildāmās funkcijas" [Stuite 1980:58]. Praksē gan ne vienmēr*

tiek ievērotas latviešu valodas normas un terminveides teorētiskās prasības: *Valde atbild par tās ievēlēto direktoru rīkotāju rīcību*. Nosaucot darbības subjektu, nav ņemts vērā, ka latviešu valodā "darītājevārdi ar *-ājs* un *-tājs* kā apzīmētāji stāv attiecīgā substantīva priekšā <...>; "direktors rīkotājs" var būt *rīkotājs direktors* vai *direktors un rīkotājs*" [Endzelīns 1940:18]. Savukārt mūsdienu terminu vārdnīcās jau fiksēts saliktenis *rīkotājdirektors* [ELDO 94; ESV 439].

Līdzās plaši izplatītiem pastāvīgiem salikto terminu pamatkomponentiem lietišķajā sfērā tikpat bieži sastopami stabili atkarīgie salikteņterminu komponenti, ko izmanto dažādu leksiski semantisko grupu jēdzienu nosaukšanā. Piem., salikteņdarināšanā produktīvs ir pirmais komponents *amats*, kurš ietilpst gan darbības subjektu nosaukumos (*amatsvienotājs*, *amatpersona*), gan maksājumu (*amatalga*), gan darbības veidu (*amatsvienošana*) un lietvedības dokumentu (*amatinstrukcija*) nosaukumos: *Valsts kontrolierim ir tiesības <...> pieprasīt un nekavējoties saņemt no ikvienas amatpersonas mutvārdu vai rakstveida paskaidrojumu par tās rīcību <...>; Konkrētas valsts un pašvaldību uzņēmumu, iestāžu un organizāciju darbinieku stundas (dienas) tarifa likmes, mēnešalgas un amatalgas <...> nosaka darba koplīgumos <...>*. Tikpat populārs ir termins *arods* – 'cilvēka ilgstoša likumīga, parasti tehniska, nodarbošanās, kas viņam nodrošina ienākumus dzīves iztikai' [ESV 44]. Lietišķajos tekstos tas sastopams gan kā vārdkoptermina, gan kā salikteņtermina komponents tuvas nozīmes terminos, taču praksē variē salikteņtermina *arodorganizācija* un atbilstoša vārdkoptermina variantu ar lietvārda vienskaitļa vai daudzskaitļa ģenitīvu atributīvajā funkcijā (*aroda / arodu organizācija*) lietojums: *Darbiniekiem, noslēdzot darba līgumu ar darba devēju, ir <...> tiesības apvienoties arodu organizācijās <...>; Pēc darba devēja iniciatīvas lauzt darba līgumu ar aroda organizācijas biedru nav atļauts bez attiecīgās aroda organizācijas institūcijas iepriekšējas piekrišanas <...>* Šajā nozīmē sinonīmisks lietotajam terminam ir no latviskiem elementiem darināts salikteņtermins *arodbiedrība*, definēts kā 'darbinieku apvienība, kas radīta, lai būtu iespēja aizstāvēt savas

intereses un cīnīties par sava materiālā un tiesiskā stāvokļa uzlabošanu, algas paaugstināšanu, darbalaika saīsināšanu, darba apstākļu uzlabošanu u. c.' [ESV 43]. Šis termins nav jauns – tas sastopams aktīvā lietojumā lietišķajos tekstos, kā arī fiksēts terminu vārdnīcās [TSV 106]. Pats vārds *arods* aizgūts no lietuviešu valodas un "līdz 19. gs. 70. gadiem vārda vienīgā nozīme bija 'apcirknis'. A. Kronvalds to ieteica jaunā nozīmē '(tehniskā) profesija, amats; nozare' pēc v. *Fach* 'nodalījums; nozare, arods' parauga" [Karulis 1992:76]: *Šādas instrukcijas izstrādā un apstiprina uzņēmumu, iestāžu un organizāciju administrācija kopā ar fabriku un rūpnīcu arodbiedrību vietējām komitejām*. Ar atkarīgo komponentu *arod-* lietišķajos tekstos sastopami arī citu leksiski semantisko grupu termini: *Darbiniekiem, kas sakarā ar darbā iegūto sakropļojumu vai arodslimību zaudējuši darbaspējas, saglabā darba vietu <...>*. Bez tam terminu vārdnīcās iekļauti salikti virstermini *arodizglītība* [L 19], *arodskola* [ESV 44], vārdkoptermins ar salikto ģenitīveni atributīvajā funkcijā *arodmācību laiks* [ESV 44] u. c. Termins *līgums* funkcionē kā atkarīgais komponents saliktā subjekta nosaukumā *līgumslēdzējs*: *Pēc tam, kad pilsētas vai pagasta pašvaldībai ir iesniegts pārdošanas akta noraksts, līgumslēdzējiem nav tiesību atkāpties no līguma <...>*, tomēr biežāk termins *līgumslēdzējs* sastopams apakšterminos atributīvajā funkcijā: *<...> neviena no līgumslēdzējiem pusēm to /līgumu/ nevar apstrīdēt tiesā; <...> maksājumu saņēmējs tiek atzīts par otras līgumslēdzējas valsts rezidentu tikai uz noteiktu laikposmu <...>*. Bezgalotnes komponents *līgum-* ietilpst saliktoņos, kas nosauc darbošanās veidu (*līgumdarbs*), uzņēmējdarbības formu (*līgumsabiedrība*), maksājumu veidu (*līgumsods*) u. tml.: *Pieņemot lēmumu par likvidāciju, līgumsabiedrībai jāinformē par to nodokļu administrācijas institūcija <...>*; *Līgumsoda un kavējuma naudas apmērus nosaka līgumā; Talsu rajona tiesas lietvedībā atrodas civillieta <...> par līgumsaistību piespiedu izpildi <...>*.

Saliktoņu atkarīgie komponenti visbiežāk ir lietvārdu ģenitīvi bezgalotnes formā lietišķajos tekstos tie ir ļoti izplatīti: *Aizpildītas novērtēšanas veidlapas un novērtēšanas protokols*

glabājas iestādes personālvadības struktūrvienības lietvedībā; Dotācijas un mērķdotācijas no valsts budžeta tiek pārskaitītas divas reizes mēnesī <...>; Līdz pilnīgas ricībaspējas iegūšanai šādu personu intereses sabiedrībā tiek pārstāvētas Civillikumā noteiktajā kārtībā. Acīmredzot pēc analogijas ar ricībaspēja darināts saliktertermins tiesībaspēja: Lai dokuments iegūtu juridisku spēku, fiziskajai personai <...>, jāievēro savas pilnvaras, kas izriet no minētās personas tiesībaspējas un ricībaspējas <...>. Bez tam no saliktā lietvārda atvasināts īpašības vārds ricībaspējīgs, kas lietišķajos tekstos konstatēts vārdkopterminos: Par zvērinātiem revidentiem var būt ricībaspējīgas personas <...>. Termins ricībaspēja fiksēts dažādās terminu, kā arī pareizrakstības vārdnīcās [ELDO 393; ESV 438; PV 1995:672; P 1996:420], tomēr praksē ar to konkurē saliktenis ar saglabātu pilnu morfoloģisko formu atkarīgajā komponentā: Līgumslēdzēja puses apņemas uzturēt savu ricībasspēju <...>.

Nepārveidotas formas atkarīgais komponents – lietvārds – lietišķajos salikterterminos, tāpat kā vispārlietojamā valodā, ir sastopams retāk, taču šādi darināti vairāki aktuāli un bieži lietojami salikti termini: Latvijas Hipotēku un zemes banka <...> apstiprina ar zemes īpašuma tiesību noformēšanu un nostiprināšanu uz valsts vārda zemesgrāmatā <...> saistīto bankas pakalpojumu tarifus; Privatizācijas subjekts <...> līdz pašvaldības vai Ministru kabineta lēmuma par attiecīga zemesgabala nodošanu privatizācijai pieņemšanai iemaksā drošības naudu <...>. Reizēm terminu vārdnīcās fiksē pilnas morfoloģiskās formas saliktertus, ko praksē vēl joprojām lieto kā vārdkopterminus: Mātes uzņēmums ir tāds uzņēmums, kuram kādā citā uzņēmumā ir līdzdalības daļa, kas pārsniedz 50 procentus, vai balsu vairākums; Summu starpības jāiegrāmato tieši zem tiem meitas uzņēmumu konsolidētas bilances posteņiem <...>, kuru vērtība ir augstāka vai zemāka nekā sākotnējā vērtība. Jaunākajā ekonomikas terminu skaidrojošajā vārdnīcā jau ieteikti saliktertermini mātesuzņēmums [ESV 296] un meitasuzņēmums [ELDO 426; ESV 298]. Pilna morfoloģiskā forma īpaši atkarīgajā komponentā raksturīga -i un -u celma vārdiem, piem., lietišķo terminu

vārdnīcās fiksēti *vidusslānis* [N 101], *balsstiesības* [ESV 60], *valstspiederība* [M 235], *ciltsaplicība* [L 41], *ūdensapgāde* [ELDO 422], *ūdenszīme* [ELDO 452]: *Dibināšanas sapulcē lēmēja balsstiesības ir tikai tiem, kas iemaksājuši vismaz 25 procentus no parakstīto akciju vērtības; Īpašums, kas man pieder uz šādu dokumentu pamata, atrodas <...>, gruntsgabala nr. <...>. Samērā daudz šādu salikteņu ir arī apakšterminos atributīvajā funkcijā: Biedru kopsapulce <...> ir tiesīga, ja tajā pārstāvēta vairāk nekā puse no balsstiesīgajiem biedriem; Izdevumus par viesnīcu (naktsmītņi) <...> atlīdzina atbilstoši iesniegtajiem viesnīcas (naktsmītnes) rēķiniem (kvītīm); Visa skaidrā nauda uzņēmumā jāglabā seifā (ugunsdrošā skapī) <...>. Savulaik apgalvots, ka "gadās lasīt un dzirdēt par "ugunsdrošiem" skapjiem u. c. Domāti ar to skapji, kas it kā droši no uguns, kas nedeg. Bet adjektīvs "drošs" latviešu valodā nesavienojas ar iepriekšēju ģenitīvu. Šā nelatviskā salikteņa vietā var ieteikt vārdu "nedegams" [Endzelīns 1980:34]. Taču terminu veidošanas praksē pierādīts, ka attiecīgais saliktenis atradis savu vietu mūsdienu terminu sistēmā (sal. *ugunsdrošs materiāls* [ELDO 229], arī *ugunsdrošības noteikumi* [ELDO 263] u. c.). Pētījumi liecina, ka latviešu valodā salikteņu ar pilnu nepārveidotu morfoloģisko formu pirmajā daļā ir ap 3–4 % no kopējā skaita [Ahero 1979:168].*

Ja jēdzienu nosaukšanai izmantoti divi lietvārdi ar pilnu morfoloģisko formu, to rakstījums var būt divējāds gan saliktenī, gan vārdkopā. Terminoloģijā šādu formu pārveidojumi ir produktīvi, jo daļēji sašaurina, norobežo, precizē salikteņa nozīmi. Vārdkoptermina un salikteņtermina nozīmes ir diferencējušās, piem., terminos *darba spēks* un *darbaspēks*, *dzīves vieta* un *dzīvesvieta*, *dienas darbs* un *dienasdarbs* (pretstatā *naktsdarbs*), arī jau minētais *ceļa zīme* un *ceļazīme*: *Nodokļa atlaide uzņēmumiem, kas izmanto kā darbaspēku notiesātos, ir 20 procenti no aprēķinātā uzņēmumu ienākuma nodokļa; Ja persona pierēģistrēta vienā vietā, bet dzīvo citā vietā, tad pārbaudi veic kā pēc reģistrācijas vietas, tā arī pēc personas dzīves vietas; Pieteikumu par adopciju bāriņtiesa pieņem pēc adoptētāja vai adoptējamā pastāvīgas dzīvesvietas;*

Strādājot ar iekārtu, aizliegts atbalsstīties pret darbgaldu; Darba galds ir pietiekami liels, lai uz tā varētu atbalsstīt rokas un izvietot darbam nepieciešamos materiālus; Darbiniekiem, kas sakarā ar darbā iegūto sakropļojumu vai arodslimību zaudējuši darbaspējas, saglabā darba vietu <...>. Tāpat kā terminologi, arī latviešu valodas kultūras kopēji akcentē nepieciešamību ievērot atšķirības starp vārdkopu un salikteni, piem., "vārdkopu darba vieta lieto, runājot par vietu, kur cilvēks strādā, piemēram, pie konveijera, darbgalda, rakstāmgalda, letes u. tml. Tātad: sakārtot, uzturēt kārtībā savu darba vietu. Saliktenis darbavieta apzīmē uzņēmumu vai iestādi, kur cilvēks strādā un saņem algu. Tātad: darbavietas maiņa, adrese, apliecība; darbavietas korespondents" [Lauce 1970:167]. Šāda diferenciācija atspoguļojas lietišķajos tekstos: Darba vietas normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā nodrošina ar piemērotām automatiskajām ugunsgrēka dzēšanas iekārtām <...>; <...> šā punkta prasības var nepiemērot biroju un citu līdzīgu darbavietu nodarbinātajiem <...>. Par to, ka terminu sistēma pilnveidojas, liecina sākotnēji nodalījušās nozīmes, ko izsaka vārdkopa darba vieta un saliktenis darbavieta (līdzīgi arī lietuviešu valodā atbilstošās nozīmes termini darbo vieta un darbovietē). Taču ar laiku diferencētas nozīmes terminu formu dažādība palielinās – rodas divi salikteni: darbavieta 'iestāde' un darbvietā (statistikas termins) [ELDO 446]. Ir arī citi gadījumi, kad saliktensterminu nozīmi šķir atkarīgā komponenta pilna morfoloģiskā forma vai bezgalotnes forma, kad "īpaši svarīgs ir semantiskais kritērijs un atšķirības vārdarinājumu formā izmanto semantiski diferencējamu apzīmējumu veidošanai: darbdiena pretstatā svētdienai; darbadiena darbam paredzētā diennakts daļa" [Skuiņa 1993:94]: Katras darbadienas beigās uzņēmumā <...> esošie spirta un alkoholisko dzērienu atlikumi pilnā sortimentā pa veidiem reģistrējami <...>. Kaut gan terminzinātnē jēdzieni tiek diferencēti, praksē ne vienmēr šādu nozīmju šķirumu ievēro – lietišķajos tekstos dažādi darinātas formas lieto nekonsekventi.

Produktīvi atkarīgie komponenti saliktenos ir īpašības vārdi: *Vajadzīga speciāla atļauja (licence) <...> zāļu lieltirgotavas darbam ar narkotiskajām un psihotropajām zālēm <...>;*

Dīkstāves laika izmantošanas kārtību nosaka darba koplīgums; *Proporcionāli* citu sabiedrību kapitāla īpašvaram privatizējamā objekta pamatkapitālā šā objekta kapitāla daļu izpirkšanas rezultātā iegūtie līdzekļi pārskaitāmi minētajām sabiedrībām; *Kārtību, kādā kvalificējami pārkāpumi un uzliekami disciplinārsodi, nosaka Latvijas darba likumu kodekss* <...>. Plaši izplatīts lietišķās sfēras apakšterminos ir īpašības vārds *komerciāls*, resp. tā segments bez izskaņas *komerc-*, kas arvien biežāk kļūst par salikteņa sastāvdaļu, jo praktiskais lietojums apliecina salikteņtermina priekšrocības: *komercdarījums* [ELDO 86], *komerckrava* [M 34], *komercvērtība* [M 192], *komercķīla* [L 97], *komercfirma* [ELDO 108], *komercbanka* [ESV 227], *komercgrafiks* [ESV 227], *komerckredīts* [ESV 227], *komercpilnvarojums* [ESV 227]. Netrūkst šāda lietojuma paraugu arī lietišķajos tekstos: *Grāmatvedībā par komercnoslēpumu nav uzskatāma informācija un dati, kas <...> iekļaujami uzņēmuma pārskatos; Jums būs lieliska iespēja <...> noslēgt komercdarījumus šo preču iegādei; Akcionāriem <...> ir tiesības <...> pieprasīt, lai padome pārbauda valdes darbu sabiedrības komercdarbības vadīšanā.* Jaunākajā ekonomikas terminu skaidrojošajā vārdnīcā vērojama tendence salikteņus ar atkarīgo internacionālo komponentu *komerc-* aizstāt ar latvisko *tirdzniecība* vai ar sakni *tirg-* salikteni: *komercaģents* sk. *tirdzniecības aģents*; *komercdarbība* sk. *tirdzniecība*; *komerczinības* sk. *tirgzinība* [ESV 227–228]. Bieži salikteņi ar īpašības vārdiem, kā arī ar skaitļavārdiem atkarīgajā komponentā sastopami apakšterminos atributīvajā funkcijā: *Līdzekļi, kas paredzēti ilgai lietošanai vai ieguldīti ilglietojamā īpašumā, ir ilgtermiņa ieguldījumi; Atsevišķi jāparāda arī īstermiņa un ilgtermiņa parādu kopsummas; Rezidentiem un pastāvīgajām pārstāvniecībām nodokli samazina par 85 procentiem no summām, kuras ziedotas <...> labdarības <...> organizācijām un fondiem <...>; Patiesā (īstā) vērtība ir summa, par kādu pamatlīdzeklis var būt apmainīts starp zinošu labprātīgu pircēju un zinošu labprātīgu pārdevēju darījumos, kas veikti pēc to savstarpējas vienošanās; <...> kooperatīva sabiedrība ir brīvprātīga organizācija <...>; Rīkojuma dokumenti ir*

dokumenti, ar kuru palīdzību tiek veikta vienpersoniska vai koleģiāla organizācijas vadība; Kontu savstarpējo saistību, kas rodas, saimniecisko darījumu atspoguļojot ar divkāršo ierakstu, sauc par kontu korespondenci. Plaši lieto salikto terminus ar kop- atkarīgajā komponentā (par kop- kā īpašības vārdu kopīgs vai kopējs segmentu plašāk sk. Reidzāne 1977): *Šā panta otrajā daļā minētā bilances kopsumma ir šā likuma 10. pantā norādītā aktīva posteņu kopsumma*; *Secinājumu daļā jāietver dokumenta mērķis: domas un datu kopsavilkums <...>*; *Faktiskais kopskaits pēc saraksta <...>*; *Atsevišķa dzīvokļa īpašuma kopīpašniekus kooperatīvajā sabiedrībā pēc savstarpējas vienošanās pārstāv viens no kopīpašniekiem <...>*. Konstatēts, ka praksē netiek šķirti termini kopsapulce un pilnsapulce (sal. pilnsapulce 'sapulce, kurā aicināti piedalīties visi (kādas organizācijas, kolektīva u. tml.) locekļi' [LLVV 6(2):188] un kopsapulce – 'sapulce, kurā aicināti piedalīties visi (kādas organizācijas, kolektīva u. tml.) locekļi' [LLVV 4:369]: *Balsošana kopsapulcē notiek atklāti, izņemot gadījumus, kad aizklātu balsošanu pieprasa kaut viens no akcionāriem*; *Biedru reģistrā var ierakstīt arī citus datus, ja biedru kopsapulce (pilnvaroto sapulce) pieņēmusi attiecīgu lēmumu*; *Akcionāri var piedalīties pilnsapulcē gan personiski, gan ar savu pārstāvju vai pilnvarnieku starpniecību*; *Bankas valdes pienākumi un tiesības: <...> veikt operatīvo Bankas darbības pārvaldi un nodrošināt Akcionāru pilnsapulces un padomes lēmumu izpildi.*

Lietišķajos tekstos lietotajos virsterminos atkarīgajā komponentā produktīvi ir vairāki vietniekvārdi, piem., noteicamais vietniekvārdu pats un piederības vietniekvārds savs, arī nenoteiktais vietniekvārds cits – pašnodarbinātais [L 157], pašpatērīnš [L 157], pašizmaksa [ELDO 297]; bieži sastopami arī atributīvajā funkcijā lietoti salikteni ar vietniekvārda sakni atkarīgajā komponentā, piem., savstarpēji norēķini, pašrocīgs paraksts, citpilsētu norēķini: *Nodokļa maksātāji, kas veic lauksaimniecisko darbību un 90 procentus gada ienākumu gūst no pašražotas lauksaimnieciskas produkcijas <...>, nodokļa avansa maksājumus izdara labprātīgi*; *Uz pašnodarbinātām personām attiecinā tās Puses likumdošanas aktus, kuras*

teritorijā viņi veic darbību, neatkarīgi no viņu pastāvīgas dzīves vietas; Slēdzot pašapkalpošanās veikalu <...>, jāapkalpo visi pircēji, kas atrodas tirdzniecības zālē; <...> pilnībā jāizslēdz koncerna uzņēmumu savstarpējie darījumi un savstarpējo norēķinu kontu atlikumi <...>; Aprēķinos koncerna iekšējā peļņa un koncerna uzņēmumu izmaksātās savstarpējās dividendes ir jāatņem.

Gan virsterminos, gan apakšterminu apzīmētajos salikterminos atkarīgie komponenti mēdz būt arī apstākļa vārdi, piem., atpakaļ, prom, klāt, tālāk: Reimports – pašu zemes eksportēto ārvalstīs nepārdoto vai izbrāķēto preču atpakaļvešana, ja šie ražojumi nav pārstrādāti; Ja statūsabiedrības dalībnieki vai pati statūsabiedrība likumā un tas statūtos noteiktajos gadījumos neizmanto pirmpirkuma tiesības pirkt šīs kapitāla daļas, tās tiek pārdotas atklātā izsolē ar augšupejošu vai lejupejošu soli; Citi lēmumi ir spēkā, ja klātesošie akcionāri par tiem nobalso ar vienkāršu balsu vairākumu; Pārcelt citā darbā, lai aizstātu promesošu darbinieku var uz laiku, kas nepārsniedz vienu mēnesi kalendāra gadā.

Lietišķajos rakstos plaši izplatīti adverbiālie salikteņi ar komponentiem papild-, pagaid- atkarīgajā komponentā: papildnoteikums, papildlīgums, papildpiegāde, papildpaja, papildpensija, pagaidnolikums u. c. Savienojoties saliktenī, atkarīgais komponents "zaudē patstāvīga vārda konkrēto nozīmi, paturot un izceļot tikai kādu no semantikas elementiem, tādējādi iegūstot zināmu abstrahējumu un vispārinājumu un sāk līdzināties attieksmes adjektīvam, sevišķi ja pirmais komponents ir bez galotnes" [Ahero 1979:166–167]: Nosakot apliekamo ienākumu, uzņēmuma peļņu drīkst samazināt par darbinieka dzīvības apdrošināšanas prēmiju un papildpensijas apdrošināšanas maksājumiem <...>. Minētais apgalvojums attiecināms uz lietišķajos tekstos samērā populārajiem dažādu leksiski semantisko grupu salikteņiem ar lietvārdiem pamats, palīgs, paraugs atkarīgajā komponentā, kas parasti salikteņos ir ģenitīvs bezgalotnes formā: leteikt rajonu (pilsētu) pašvaldībām atbalstīt palīgsaimniecību izveidi pie visu tipu internātskolām; Nodokļu maksājumu pamatparādu kapitalizē kapitalizāciju

veicoša institūcija; Pašu kapitāla svarīgākās sastāvdaļas ir akciju vai daļu kapitāls, pamatkapitāls, akciju emisijas uzcenojums, rezerves un nesadalītā peļņa; Darījumu apliecinošs dokuments ir <...> reģistrēta kvīts <...> valsts un pašvaldību budžeta iestādēm par naudas līdzekļiem <...> kurus ieskaita pamatbudžetā <...>; Pamatlīdzekļi jānovērtē atbilstoši to sākotnējai uzskaites vērtībai, t. i. pēc iegādes izmaksām vai ražošanas pašizmaksas; Maksātāji par 1995. gadu un 1996. gada janvāri aprīli izdara avansa maksājumus 0,75 procentu apmērā no neto apgrozījuma (kreditēstādes un apdrošināšanas sabiedrības no pamatdarbības ieņēmumiem) <...>; Kooperatīvās sabiedrības valde iekārto biedru reģistru, kurā norāda <...> katram biedram piederošo pamatpaju un papildpaju skaitu un to kopējo vērtību <...>; Uzdot LR MP <...> 2) līdz 1992. gada 1. martam izstrādāt metodiku zemes paraugvērtības noteikšanai; Lai izlemtu, vai piešķirt samaksas termiņa pagarinājumu, VID teritoriālās iestādes direktors sasauca komisiju, kura izveidota atbilstoši Valsts ieņēmumu dienesta 1996. gada 5. decembra paraugnolikumam <...>; Šis saraksts izmantojams, sastādot lietu paraugnomenklatūras <...>.

Dažkārt saliktenos kā atkarīgais komponents izmantota darbības vārda nenoteiksme, savukārt pamatkomponentā tādos gadījumos ir deverbāls lietvārds. Lietišķajos tekstos izplatītajos salikteneterminos produktīvi pamatkomponenti ir lietvārdi spēja, prasme (reizēm arī to atvasinājumi): peļnītspēja, kreditētspēja, konkurētspēja, maksātspēja, pirkspēja, vadītprasme, maksātnespēja, vestspēja. Mūsdienu literārās valodas vārdnīcā uz lietišķo sfēru attiecināmi ar norādēm ekon. fiksētie lietvārdi ar infinitīvu pirmajā komponentā ražotspēja [LLVV 6(2):562], reaģētspēja [LLVV 6(2):563], svērtspēja [LLVV 7(2):307]. Salikteni maksātspēja un ražotspēja pieskaitāmi pie latviešu valodā samērā regulāri sastopamajiem darinājumiem ar nenoteiksmi [Bušs 1982:86]. Šādi saliktenetermini ar darbības vārda nenoteiksmi atkarīgajā komponentā un deverbālo lietvārdu pamatkomponentā ir produktīvi apakšterminos – apzīmētajos ir ģenitīveņi, kā arī ar izskaņu -īgs darināti īpašības vārdi: maksātspējas pārbaude, konkurētspējīgs uzņēmums, pirkspējīgie

iedzīvotāji, darbspējīgie iedzīvotāji: Personai, kura vēlas saņemt vai saņemt sociālos pakalpojumus sakarā ar pelnītspējas samazināšanos vai bezdarbu, pēc sociālo pakalpojumu sniedzēja pieprasījuma jāpiedalās profesionālo iemaņu apgūšanas vai pilnveidošanas pasākumos <...>; Pārbaudot apdrošinātāja gada pārskatu, inspekcija dod savu novērtējumu par <...> sabiedrības maksātspējas normu; <...> likvidācijas komisija <...> iesniedz tiesā pieteikumu par maksātnespēju likuma "Par uzņēmumu un uzņēmēj sabiedrību maksātnespēju" noteiktajā kārtībā; Dibināšanas sapulce ir lemtītiesīga, ja tajā piedalās ne mazāk kā divas trešdaļas no dibinātāju skaita.

Salikteņu darināšanā plaši tiek izmantotas galotnes *-is, -e, -a*, ko latviešu valodnieciskajā literatūrā sauc gan par sufiksālajām [MLLVG 1959:78–79], gan derivatīvajām galotnēm [Soida 1977]. Tieši šis termins vārddarināšanas formanta nosaukšanā atzīstams par precīzāku [Skujiņa 1993:87–88]. Ar galotni *-is* rodas īsāki varianti no vārdkopām ar darītālvārdu pamatkomponentā: *vedējs* *vedis* (*lietvedis*), *devējs* – *devis* (*darbdevis*), *ņēmējs* *ņēmis* (*darbņēmis*), *rādītājs* *rādis* (*cenrādis*) u. tml. Pēc savām semantiskajām funkcijām šie pamatkomponenti tuvi vārdiskajām izskaņām un parasti netiek lietoti kā patstāvīgi vārdi. Plaši sastopami, piem., šādi darināti profesiju nosaukumi ar *-zinis*: *mantzinis*, *paszinis*, *prečzinis*, *tirgzinis* [Pūtele 1996:61–62]. Šādi salikteņtermini izplatīti lietišķajos tekstos: *Nodaļa ievēlē teritoriālās nodaļas priekšsēdētāju, viņas vietnieci, sekretāri un mantzini; Padomes loceklis vienlaicīgi nevar būt par valdes locekli, tas nedrīkst būt par sabiedrības juriskonsultu vai pilnvaroto lietvedi; Uzņēmuma vadītājs un atbildīgais grāmatvedis ar parakstu apliecina kopējo kases grāmatas lapu skaitu gadā un to apzīmogo.* Lietišķajā terminoloģijā stabili vietu ir ieņēmuši arī atvasinājumi *lietvedība*, *darbvedība*, *rakstvedība*, *rēķinvedība*, *grāmatvedība* u. tml.: *Ja darījumu apliecinošie dokumenti ir kvītis, to otros eksemplārus kopā ar pārskatu nodod grāmatvedībā; Valdes kompetencē ir <...> nodrošināt Latvijas Republikas likumiem atbilstošu lietvedību, darbvedību un grāmatvedību (*darbvedība* – 'ar iestādes, uzņēmuma darbu saistīto dokumentu kārtošana*

(reģistrēšana, izsniegšana u. tml.) [LLVV 2:261], ko bieži lieto kā termina *lietvedība* sinonīmu); *Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas lietvedībā atrodas lieta sakarā ar <...> mantojumu; Bankrotējušam uzņēmumam (uzņēmējsabiedrībai) nodokļu parādu un sociālā nodokļa parādu dzēs tikai pēc tam, kad <...> tiesvedībā lietā par bankrotu ir izbeigta ar tiesas nolēmumu.* Atvasinātie saliktertermini ar *-e* nozares terminu izstrādes procesā parasti aizstāj vārdkopas, kuru "neatkarīgais komponents ir deverbāls lietvārds ar izskaņu *-šana*: *tautas skaitīšana* → *tautskaitē*" [Skujiņa 1993:90]. Tomēr praksē šāds lietojums vēl nav pietiekami plaši izplatīts – biežāk lieto vārdkopu: *Nemot vērā, ka šai plašajā un ļoti svarīgajā statistiskajā pasākumā tiks aptverti visi valsts iedzīvotāji, CSP /Centrālā Statistikas Pārvalde/ turpmāk regulāri informēs sabiedrību par tautas skaitīšanas sagatavošanas gaitu.* Nereti ar derivatīvajām galotnēm darinātie jaunie saliktertermini ir sinonīmiski vārdkopeterminiem: *dokumentu pārzinis, dokumentzinis; dokumentu kārtošana, dokumentvedība.* Šādu salikterteru darināšana notiek pēc terminu sistēmā jau esošu modeļu parauga (sal. *mantzinis, lietvedība*), kuri plaši lietoti lietišķajos tekstos.

To, ka terminveide ir dinamisks process, apliecina dažādu jaundarinājumu izplatīšanās, piem., vārdkopetermini ar salikteni atributīvajā funkcijā kļūst par saliktu virsterminu *vairumtirdzniecības atlaide* → *vairumatlaide* [ESV 526]. Kā apgalvo V. Skujiņa, "jaunākie saliktertermini liecina, ka joprojām produktīvākie ir divkomponentu salikterteri. To rāda gan terminu materiāls kopumā, gan atsevišķu saskarīgu terminu salīdzinājums. <...> reizēm semantisku un funkcionālu apsvērumu dēļ <...> priekšroka tomēr dota trīskomponentu salikterterim: *dzimumgrupējums + vecumgrupējums* → *dzimumvecumgrupējums*" [Skujiņa 1993:91–92] (sal. *dzimumvecumgrupa* [ELDO 119]). Tālāk attīstoties lietišķajiem terminiem, no divkomponentu termina *darbuzņēmējs* veidojas trīskomponentu saliktertermins *līdzdarbuzņēmējs* u. tml. Terminu vārdnīcās atrodami dažādi trīskomponentu lietišķie termini: *privātzņēmējdarbība* [L 179], *mērķtirdzniecība* [ESV 300], *apakšvirsraksts* [ELDO 448], *tālbraucējpasaziēris* [ELDO

295], tie sastopami arī tekstos: *Zvērināta notāre <...> paziņo, ka <...> ir atsaukusi <...> izdoto universālpilnvaru <...>*; *Saskaņā ar nolikumu par autostāvvietām Rīgā <...> Rīgas pilsētas valde nolemj <...>*. Valodas praksē vērojams, ka par salikteņiem kļūst vārdkoptermini vai arī terminoloģijā vārdkopa un saliktenis kādu laiku funkcionē līdztekus kā sinonīmi. Minētie piemēri liecina par terminoloģijas attīstīšanos. Šādu sinonīmu fiksēšana vārdnīcās ir piedāvājums praksei izšķirties par vienas vai otras formas pieņemamību, lai ar laiku nosvērtos uz viennozīmīgas terminoloģijas lietošanu. Vērojumi liecina, ka tieši salikteņu darināšana ir viens no produktīvākajiem un perspektīvākajiem paņēmieniem.

Avoti

B Agamdžanova V., Laurenoviča E. Keviša I., Kraže S., Pavlovskā A. *Angļu-latviešu-krievu biznesa terminu vārdnīca*. R.: Jumava, 1999.

ELDO – *Ekonomikas, lietvedības un darba organizācijas termini latviski, krieviski, angļiski, vāciski*. R., 1995.

ESV – *Ekonomikas skaidrojošā vārdnīca latviski, angļiski, vāciski, franciski, krieviski*. Red. R. Grēviņa. R.: Zinātne, 2000.

ETU – *Ekonomisko terminu vārdnīca uzņēmējdarbībai*. Latviešu-angļu. R.: Ekonomisko reformu institūts, 1997.

JTU – *Juridisko terminu vārdnīca uzņēmējdarbībai*. 2., papild. izd. R.: Ekonomisko reformu institūts, 1997.

L – *Likumu terminu vārdnīca*. R.: Biznesa komplekss, 1999.

LLVV – *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. R.: Zinātne, 1972–1996.

M – *Angļu-latviešu muitas terminu vārdnīca*. R.: Jāņa sēta, 1997.

N – *Sociālās nodrošināšanas terminu skaidrojošā vārdnīca angļu un latviešu valodā*. R.: Kamene, 1998.

P *Mūsdienu latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca* /Sast. L. Ceplītis, D. Guļevska, A. Miķelsone, T. Porīte. R.: Jumava, 1996.

PV – Ceplītis L., Miķelsone A., Porīte T., Raģe S. *Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrūnas vārdnīca*. R.: Avots, 1995.

TEV *Tirdzniecības ekonomikas, organizācijas un pārvaldes terminu vārdnīca*. R.: Zinātne, 1992.

TSV – *Tautsaimniecības vārdnīca*. I d. R.: Saimniecības literatūras apgāds, 1943.

ZTV – Zinātniskās terminoloģijas vārdnīca. R., 1922.

Bibliogrāfija

- Ahero 1965(1) Ahero A. Salikteņi ar norobežotu nozīmi // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. R.: Liesma, 18.–23. lpp.
- Ahero 1965(2) Ahero A. Par debesszils, sniegbalts... tipa salikteņiem // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. R.: Liesma, 31.–38. lpp.
- Ahero 1979 – Ahero A. Salikteņu pazīmes un rakstība // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 15. laid. R.: Liesma, 167.–179. lpp.
- Augstkalne 1967 – Augstkalne R. Par dažiem latviešu valodas salikteņu tipiem // *Latviešu valodas apcerējumi*. Zin. raksti. LX sēj., 9. A laid. R.: Zvaigzne, 225.–249. lpp.
- Bušs 1982 – Bušs O. Salikteņi ar darbības vārda nenoteiksmi pirmajā daļā // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 18. laid. R.: Avots, 81.–88. lpp.
- Bušs 1986 – Bušs O. Dažas mūsdienu salikteņdarināšanas iezīmes // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 22. laid. R.: Avots, 73.–77. lpp.
- Endzelīns 1940 *Valodas un rakstības jautājumi*. Rediģ. J. Endzelīns. Sakārt. V. Rūķe. 2. laid. R.: Zvaigzne, bez gada. (1. 1940. gadā)
- Endzelīns 1980 – Endzelīns J. Dažādas valodas kļūdas // *Darbu izlase*. III(2) sēj. I d. R.: Zinātne, 9.–45. lpp.
- Endzelīns 1981 – Endzelīns J. Latviešu valodas skaņas un formas // *Darbu izlase*. IV sēj. I d. R.: Zinātne, 303.–525. lpp.
- Freimane 1993 – Freimane I. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. R.: Zvaigzne.
- Kalniņš 1933 – Kalniņš A. Nominālie salikteņi ar mainīgu otrās daļas celma formu Kr. Barona "Latvju dainās" // *Filoloģijas materiāli*. R., 87.–98. lpp.
- Karulis 1992 – Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. R.: Avots, – 638 lpp.
- Keinis 1983 – Keinys S. Lietuviškų sudurtinių terminų daryba // Lietuvių kalbotyros klausimai. XXII. *Lietuvių kalbos specialioji leksika*. V. Mokslas, p.70–123.
- LVKJ 1979 – LPSR Zinātņu akadēmijas Pareizrakstības komisijas atzinumi. Atzinums par salikteņu pazīmēm un rakstību // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 15.laid. R.: Liesma, 225. lpp.
- Lauce 1970 – Lauce N. Vārdkopa vai saliktenis? // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laid. 166.–168. lpp.

MLLVG 1959 – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I. Fonētika un morfoloģija. R.: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 196.–222. lpp.

Ozols 1993 – Ozols A. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. 2. izd. R.: Zvaigzne.

Ozols 1967 – Ozols A., Augstkalne R., Kušķis J. Salikteņi ar vienpirmajā daļā // *Latviešu valodas apcerējumi*. Zin. raksti. LX sēj., 9. A laid. R.: Zvaigzne, 251.–275. lpp.

Pūtele 1996 – Pūtele I. *Profesiju nosaukumu darināšana latviešu valodā*. Maģistra darbs. R.: LU.

Reidzāne 1977 – Reidzāne B. Salikteņi ar ievaddaļu kop- un to semantika un attīstības tendences // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 13. laid. R.: Liesma, 49.–56. lpp.

Rubiņa 1973 – Rubiņa A. Salikteņi ar -veida un -veidīgs // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 9. laid. R.: Liesma, 99.–103. lpp.

Skujiņa 1969 – Skujiņa V. Salikteņterminu un vārdkopterminu semantiskās robežas // *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 5. 19.–27. lpp.

Skujiņa 1974 – Skujiņa V. Vārdus meklējot // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10. laid. R.: Liesma, 94.–111. lpp.

Skujiņa 1993 – Skujiņa V. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. R.: Zinātne.

Soida 1969 – Soida E. Forma un nozīme mūsdienu latviešu vārddarināšanas sistēmā // *Vārddarināšanas problēmas mūsdienu valodniecībā*. A. Ozola dienas zinātniskās konferences materiāli. R., 43.–52. lpp.

Soida 1974 – Soida E. Ģenitīveņi // *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 10. laid. R.: Liesma, 114.–128. lpp.

Soida 1977 – Soida E. Galotnes derivatīvās funkcijas latviešu literārajā valodā // *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 2, 109.–121. lpp.

Stuite 1980 – Stuite M. Krievu valodas defissavienojumiem atbilstošās adefisālās konstrukcijas latviešu valodā // *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Nr. 12 (401), 55.–66. lpp.

Zusammensetzungen: ihre Semantik, Struktur und Funktionen in offiziellen Texten

Zusammenfassung

Die Zusammensetzungen sind im Lettischen sehr verbreitet und ihrer Forschung wurde in verschiedenen Epochen große

Aufmerksamkeit geschenkt. Aber nicht alle Sprachwissenschaftler sind einig in der Frage, welche Merkmale die Komponenten besitzen sollen, um sie für eine Zusammensetzung halten zu können. Der Tradition gemäß gelten solche Wörter als Zusammensetzungen, die wenigstens aus zwei selbständigen Wörtern bestehen und die Bedeutung und Funktion eines Begriffes haben. Die Bildung von Zusammensetzungen ist eine besonders produktive Wortbildungsmethode in der Terminologie, wo der Bedarf danach besteht, immer neue Erscheinungen und Realien zu benennen.

In den lettischen sachlichen Texten werden die Zusammensetzungen auch häufig gebraucht. Das können sowohl aus einer Komponente bestehende Termini sein als auch solche, die in zusammengesetzten Termini als Bestimmungswörter gelten, d. h. die Funktionen des Attributes übernehmen. Nicht weniger wichtig ist auch die Ableitungsproduktivität von den Bestandteilen der Zusammensetzungen, man unterscheidet zwischen den häufig verwendeten generellen Wörtern, z. B. *raksts*, *institūcija*, *banka*, *tirdzniecība*, *uzņēmējs*, und den Bestimmungswörtern. Diese Bestandteile werden meistens ohne Endung gebraucht, aber sie können auch die volle morphologische Form haben. Die Funktion des Bestimmungswortes erfüllen auch die anderen Wortarten wie Adjektive (*labs*, *liels*, *mazs*, *ilgs*), Pronomina (*pats*, *savs*), Präpositionen (*bez*, *pēc*, *pret*), Adverbien (*atpakaļ*, *klāt*, *prom*), Zahlwörter, auch manche Verbformen, z. B. der Infinitiv.

In manchen Fällen kommen auch Unterschiede zwischen den in Wörterbüchern aufgezeichneten zusammengesetzten Formen von Termini und ihrem praktischen Sprachgebrauch zum Vorschein. Nicht selten ist es so, dass sich eine Konkurrenz zwischen der Zusammensetzung und der Wortverbindung ergibt und nur der Sprecher selbst hat hier die Wahl. Im Lettischen ist es auch oft der Fall, dass sich die Bedeutungen von Zusammensetzungen und der Wortverbindungen unterscheiden, z. B. *darba vieta* und *darbavieta*. Die Analyse der jüngsten offiziellen Texte und der Terminiwörterbücher bringt die Tatsache zum Vorschein, dass zunehmend viele Zusammensetzungen aus drei Komponenten entstehen, aber diese Tendenz ist noch nicht sehr stark. Daraus kann man schlussfolgern, dass die Bildung von Zusammensetzungen in den lettischen offiziellen Texten populär bleibt und perspektiv ist.

Evija LIPARTE

apkārt un riņķī kopā ar verbiem lokālās nozīmēs

Šajā rakstā tiks apskatīti adverbs *apkārt* un adverba nozīmē (funkcijā) lietotā nomena lokatīva forma *riņķī* kopā ar dažādiem pilnnozīmes bezpriedēkļa verbiem un priedēkļverbiem. Lielākajā daļā gadījumu abas šīs leksēmas¹ ir leksiski sinonīmiskas savā starpā un arī ar verbu priedēkli *ap-*, piem., *Andris gāz krēslu apkārt / Andris gāz krēslu riņķī / Andris apgāz krēslu*, un abi apskatāmie adverbi korelē ar šo priedēkli verba veida kategorijas izteikšanai.² Reizēm, domājams, nozīmes pastiprināšanai, abi adverbi teikumā novietoti līdzās, piem., *Tā bij galīgi satricēoša vēsts, kas visu apgrieza riņķī apkārt*. Upīts 4, 255; "*Ja tu to teiktu citai sievietei, viņa tevi vispirms izprašātu riņķī apkārt, pilnīgi apmierinātu savu ziņkari un pēc tam pasniegtu dažus padomus.*" Zigmonte 2, 111 (abi LLVV 6₂, 659); *Bet Pēteris aplaiž ar stikliem apbruņotās acis visapkārt riņķī, tad uzsāk: "Mīļie draugi, man jums kas nopietns sakāms.*" Purapuķe 1, 138. Abi adverbi kā distances adverbi teikumā var būt arī prepozicionālā funkcijā kopā ar nomena datīva formu, kas pieļauj divas gramatiskās interpretācijas (sk. tālāk). Rakstā uzmanība netiks

¹ Vienkāršības dēļ šīs aplūkojamās leksēmas, kā arī ar tām dažās nozīmēs sinonīmiskā prepozicionālā konstrukcija *uz riņķi* turpmāk sauktas par adverbiem.

² Priedēkļverbs parasti tiek lietots pabeigtā darbības veida jeb perfekta apzīmēšanai, kamēr imperfekta jeb nepabeigtā darbības veida nozīmi izsaka bezpriedēkļa verba savienojums ar adverbu, piem., *ap-iet – iet apkārt / riņķī, izņemt – ņemt ārā / laukā* utt. Šādas imperfekta formas es apzīmēju ar terminu "partikulverbs", kas pārņemts no ģermāņu valodniecības. LLVV pirmajā sējumā norādīts, ka imperfekta formas ar adverbu *apkārt* ir šādiem priedēkļverbiem ar *ap-* vai atsevišķām to nozīmēm: *ap – airēt, –airēties, –aulekšot, –auļot, –art (3), –bērt (1), –bīdīt, –braukt (1), –brist, –dot, –dzūt', –gāzt (1), –griezt' (1), –iet (1), –jāt (1), –joņot (1), –laipot, –laist (1), –laisties (1), –liekt (1), –nākt, –peldēt, –riņķot, –skriet (1), –slidināties, –slidot, –sviesties, –trenkt, –triekt, –velt (1), –vest.*

pievērsta abu adverbu lietojumam temporālā, kādu pagājušu laika posmu norādošā nozīmē.

1. Viensējuma "Latviešu valodas vārdnīcā" adverbam un prepozīcijai *apkārt* dotas šādas lokālās nozīmes: uz visām pusēm; no vienas vietas uz otru; pretējā virzienā; ietverot kaut ko no visām pusēm; ne tieši resp. taisni; atbilst verba piedēklim *ap-* (*apņemt, apiet*) (LVV 54). Līdzīgi arī astoņsējumu vārdnīcā, tikai tajā nav atsevišķi izdalīta nozīme 'atbilst verba piedēklim *ap-*' (LLVV 1, 216–217). Kā redzēsīm tālāk, šī nozīmes nianse piemīt vairākām lokālajām adverba *apkārt* nozīmēm.

Lokatīva forma *riņķī* nevienā no šīm vārdnīcām nav izdalīta atsevišķā šķirklī, bet ir aprakstīta kā atsevišķa nozīme nomena *riņķis* šķirklī. Viensējuma "Latviešu valodas vārdnīcā" ļoti lakoniski norādīts, ka lokatīvs *riņķī*, arī akuzatīvs *uz riņķi* sarunvalodā tiek lietots apstākļa nozīmē un nozīmē to pašu, ko *apkārt* (LVV 671). Astoņsējumu vārdnīcā lokatīva formas *riņķī* apstākļa nozīme ir atšifrēta, norādot uz konkrētajām ar adverbu *apkārt* sinonimiskajām lokālajām nozīmēm: riņķveidā (kam) apkārt; tuvumā (kam), ap ko, gar ko (virzīties); no vienas vietas uz citu; pretējā virzienā, stāvoklī (LLVV 6₂, 658–659). Šeit dotas arī vairākas idiomas resp. frazeoloģismi ar *riņķī*, kuros iespējams arī adverbs *apkārt*, piem., *mētāties riņķī* (arī *apkārt*), *apgriezt riņķī* (arī *apkārt*), *galva griežas* (arī *iet*) *riņķī* (arī *apkārt*) (turpat, 659).

apkārt un *riņķī* lokālās nozīmes 'kaut kam apkārt' ir sinonimiskas arī ar prepozīcijas *ap* nozīmēm (sk. LLVV 1, 178–179).

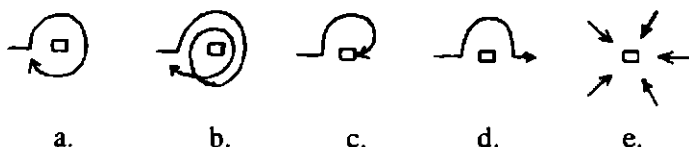
2. Tālāk apskatīsim katru no minētajām adverbu nozīmēm atsevišķi un konkrētajā nozīmē lietoto *apkārt* un *riņķī* atbilstmi verba piedēklim *ap-*, kā arī iespējamo atbilstmi resp. saistību ar citiem verbu piedēkļiem.

2.1. Vispirms pievērsīsimies, manuprāt, vienai no primārajām adverbu *apkārt* un *riņķī* nozīmēm 'ietverot kaut ko no visām pusēm'. Sinonīmiski šeit ir arī adverbi *visapkārt* un *visriņķī*.³

³ Arī K. Draviņš un V. Rūķe, runājot par Stendes izlokšni, norāda, ka verba piedēkļa *ap-* speciālās, ne tikai perfektivējošās nozīmes (imperfektīvās) aizstājējformas (*Ersatzformen*) ir *apkārt* un *visapkārt*.

2.1.1. Šajā nozīmē *apkārt* / *riņķī* var pievienoties virzības vārdiem kustības apzīmēšanai. Schematiski ar šiem adverbjiem raksturoto kustību iespējams attēlot dažādi (1. att. a, b, c, d).

1.att.

Parasti objekts, kurš tiek šādi aptverts, teikumā ir minēts datīva formā. Tas pieļauj divas gramatiskās interpretācijas: *apkārt* / *riņķī* kā partikulverba⁴ daļas un *apkārt* / *riņķī* kā datīvu pārvaldoši distances adverbji.

Daži piemēri, kuros izteikta dažādu veidu kustība:

(1) *Tā [=Alīne] peld ap akmeni, galvu izslējusi, strauji cilādama rokas. Viņa appeld akmenim apkārt vairākas reizes un tad drebinādamās izkāpj no ūdens.* Leimane 2, 94.

(2) *priecājos par Antras paradumu netipināt apkārt kājceliņā izskalotajām bedrēm, bet lēkt pāri.* Vācietis 1, 45 (LLVV 1, 217)

(3) *Pēcpusdienā bija norasinājis lietus, vajadzēja vest viesi apkārt pa lielceļu [nevis taisni pa taku]!* A. Eglītis 2, 110.

piem., *jarāūgās, ku tāt (=ds) sārkañs 'riņķis apviļķ (=ts) '(du) musst (dort) nachsehen, wo (um die Zahlen) ein solcher roter Ring herumgezogen ist', aber: tūr bi viļķ (=ts) tāt (=ds) 'riņķis vis apkārt 'dort war ein solcher Ring ringsum (den Stein) gezogen'. (Draviņš, Rūke 1958, 47). Tas ir raksturīgi ne tikai kādai atsevišķai izloksnei vai dialektam, bet latviešu valodai kopumā. Šādas adverbju *apkārt* / *riņķī* un verba priedēkļa *ap-* (retāk kāda cita priedēkļa) savstarpējās attiecības turpmāk sauktas par verba veidu korelāciju vai vienkārši korelāciju. Par to sk. arī Liparte 1996, 30 un 34; tur arī plašāka literatūras norāde par šo tēmu.*

⁴ Partikulverbs – adverbja un verba, kuri kopā veido vienu semantisku un gramatisku vienību, savienojums (par šo definīciju, kā arī dažiem partikulverbu noteikšanas kritērijiem latviešu un lietuviešu valodā sk. Liparte 2000, 51–52).

(4) *Piegrabinājusi pie durvīm un nesagaidījusi nevienu atveram, viņa gāja gar galu apkārt uz mājas otru pusi. Tur viņa ieraudzīja kādas mazākas durvis..* Leimane 2, 114–115.

Parasti *apkārt / riņķī* šajā nozīmē no verba veida viedokļa korelē ar verba priedēkli *ap-* un uzskatāms par partikulverba daļu, sal. 4 un 5, 6 un 7:

(5) *Nācējs apgāja namu, un pēc brītiņa Ansis dzirdēja nočīk-stam durvis uz dzirnavnieka kambari..* Mihelsons 1, 128.

(6) *Jāiesprauž dobē žuburi, lai zirņiem ir, kur iīties riņķī.*

(7) *Vīnogulājs apvijies ap koka stumbru.* LLVV 1, 298.

Izņēmums korelācijas ziņā ir tie gadījumi, kad atbilstošais priedēk|verbs neeksistē (**apdoties*, **aptikt*), taču tos tāpat varam uzskatīt par partikulverbiem, kur abas leksēmas kopā veido vienu semantiski gramatisku vienību, piem.,

(8) *Vajadzība tomēr tik liela, ka apkārt tai nekādā ziņā nevar tikt. [tā ir] Vienīgā izeja vairs.* Aistars 1, 138. (~ 'tai / to nevar apiet, no tās nevar izvairīties')

Tāpat šādā nozīmē *apkārt / riņķī*, dažu kustību (1. att. a, b) apzīmēšanai arī *visapkārt / visriņķī*, bieži tiek pievienots priedēk|verbam, lai pastiprinātu ar to izteiktās darbības virzienu, piem.,

(9) *Buķis. Tev tā ķēve iet pa sērsnas virsu. Ja sērsna, tad pāri – ja nav, apbrauc kupenām riņķī un tad atkal uz lielceļa. Un tad tikai laid. Līdz Sprukstiņciemam.* Upīts 17, 26.

(10) *Krasts apgāja visapkārt jau no kārts atsietajam pajūgam, kurā sēdēja Aina ar bērnu klēpī, paskatījās zirgam zobos, pa-taustīja kājas. Viņš prata vērtēt.* Jaunsudrabiņš VII, 60.

Ja darbību veic nevis viens, bet gan vairāki subjekti (skat. 1. att. e), *apkārt / riņķī* var korelēt ne vien ar verbu priedēkli *ap-*, bet arī ar priedēkli *sa-*, piem.,

(11) *Arī citu bērnu tēvi un mātes stājas nu viņam [= jaunais skolotājs] apkārt ar ieteikumiem un lūgumiem.* Aistars 1, 233.

(12) *Kalvicu Andrs ar saviem biedriem jau labu brīdi sēdēja klajā laukumiņā. Kā parasts, arī šodien viņu apsēduši jaunieši, ar tiem viņam vienmēr vēl veicās vislabāk.* Upīts XII, 457 (LLVV 1, 262)

(13) *Ap Gredzenu ir sastājuši tuvākie draugi un prāto, kas būtu darāms..* Fimbers 2, 218 (LLVV 7, 293)

Tāpat *apkārt* / *riņķī* šajā nozīmē var tikt pievienoti priedēkļverbiem ar *ap-* un *sa-*, piem.,

(14) [*apcietināto*] *iegrūda* *pusguļus* *vāgos*, *uzmeta* *segu* *kā mironim*, *apsēda* *tam* *apkārt* *un brauca*. Kurcijs 4, 265 (LLVV 1, 263)

(15) *Autobuss apstājās* *un vienā mirklī* *apauga* *ar drūzmu*. *Sagaidītāji nepacietīgi saklupa* *apkārt*. Skujiņš 18, 166.

(16) *Sastāties* *galdam* *visriņķī*. LLVV 8, 540.

2.1.2. Adverbi *apkārt* / *riņķī* šajā nozīmē var būt kopā ne tikai ar virzības vārdiem, bet arī ar vārdiem, kas apzīmē stāvokli, procesu, piem.,

(17) *Mājai* *riņķī* *auga* *liepas* *un ābeles*.

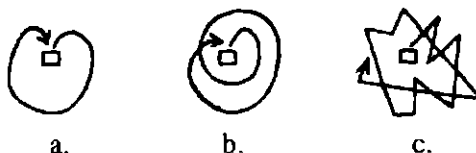
(18) *Ļaužu mūris stāvēja* *visapkārt* *jaunajai celtnei*, *kad staltā divjūgā piebrauca barons* *ar lielmāti*.. Sakse I, 148.

Tādos gadījumos *apkārt* / *riņķī* / *visapkārt* / *visriņķī* kopā ar vārdiem neveido vienu semantiski gramatisku vienību – partikulverbu, bet gan ir "tīri" adverbi vai arī distances adverbi, kuri pārvalda datīvu.

2.1.3. Šai adverbu *apkārt* / *riņķī* nozīmju grupai piekļaujas arī vairāki frazeoloģismi un idiomas: *apiet apkārt* 'samierināties, būt mierā (ar ko)', piem., *Varbūt cilvēks bija labs, bet viens kas bija, kam nevarēja* *apiet* *apkārt*: *muižas meita!* Brigadere 3, 372 (LLVV 1, 218); *runāt (kādam) riņķī* / *apkārt* / *riņķī* *un* *apkārt* 'ilgstoši, parasti bez rezultātiem stāstīt, jautāt kādam kaut ko' (~ 'apņemt kādu ar savu runāšanu'), piem., *Juta kā uz ausīm kritusi*. *Runā* *riņķī* *un* *apkārt*, *tikpat* *kā* *pa tukšo*. Svīre 3, 108 (LLVV 8, 16)

2.1.4. Vēl citādi nozīmi 'ietverot kaut ko no visām pusēm' iespējams attēlot tad, ja darbība iziet no paša centrā esošā subjekta (2. att. a, b, c).

2.att.

Tipiskākie piemēri šeit ir ar skatīšanās verbiem: *skatīties, lūkoties, raudzīties, vērties, sar. glūnēt, sar. blenzt, sar. lūrēt apkārt / riņķī / visapkārt / visriņķī*. Arī šeit adverbi parasti korelē ar verba priedēkli *ap-* un arī var tikt pievienoti verbiem ar šo priedēkli, piem.,

(19) *Nesenais cilvēku tuvums lika dzīvniekam [pie barotavas] kļūt modram un ar tramīgām acīm lūkoties apkārt, bet nekā aizdomīga saskatīt nevarēja*. Kaijaks 4, 139.

(20) *Pa logu ielidojis, viņš [= burvis] nosēdās uz gultas gala un sāka aplūkoties, kā tikt gulošajam klāt*. Dreika 1, 89.

(21) *Daugulis apskatījās visapkārt, pavērodams, vai tuvumā nav cilvēku*. Zv 52, 8, 13 (LLVV 1, 266)

Tajos gadījumos, kad atbilstošais priedēkjverbs neeksistē (piem., **apvērties*) vai arī tam ir cita, ne-lokāla nozīme (piem., *ap-raudzīties*), *apkārt / riņķī / visapkārt / visriņķī* var tikt pievienoti attiecīgajiem verbiem ar priedēkli *pa-*, piem.,

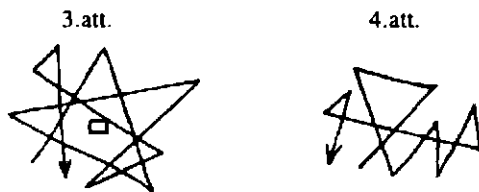
(22) *Ciemalds vērās apkārt, it kā ko pazaudējis*. Lubējs 2, 55.

(23) *Apguruši skolas ekskursanti nokārtām galvām žāvājās un vienaldzīgi raudzījās riņķī*. Skujņš 18, 156.

(24) *Egle paraudzījās apkārt. Lielais laukums baznīcas priekšā pamazām kļuva tukšs*. Birze 5, 184.

Skatīšanās process var tikt atspoguļots arī ar dažādu citu, transitīvu verbu palīdzību (frazeoloģismi *laist acis, mest acis*), piem., *Krēslainajā stūrī nēdamies ap drošinātājiem.. Sentis vienu aci laida apkārt pa pensionāres dzīvokli*. Tamsons 1, 44; *Nav jau, nav te viņa īstā vieta... Viņš [= uzņēmuma direktors] pašāva acis riņķī, it kā skaļi izrunājies. Un pārakmeņojās atkal. Gribētos redzēt, kurš nāktu un apšaubītu viņa vietu...* Lubējs 2, 112.

2.1.5. Ar pirmo primāro nozīmi saistīta arī adverbu *apkārt* un *riņķī* nozīme 'tuvumā (kam), nenoteiktā virzienā', kas shematiski parādīta 3. attēlā.

Ilgstoša, no vairākām atsevišķām atkārtotām kustībām sastāvoša darbība resp. process norisinās kaut kam / kādam apkārt, bet tieši (fiziski) neskar resp. neietekmē to. Parasti tas, ap ko darbība norisinās (nosacīti varam to nosaukt par "atskaites punktu"), ir norādīts datīva formā. Tādos gadījumos *apkārt* / *riņķī*, arī *visapkārt* / *visriņķī* atzīstami par t. s. distances adverbiem, kuri pārvalda datīvu. Daži piemēri:

(25) *Kā melns mākonis viņai [= biteniece] apkārt mudzinās bites.* Delle 2, 99.

(26) *Un tomēr producentis kaut ko nepasaka, noklusē, nervozi burzās man apkārt.* Mārtuža 1, 89.

Atbilstoša priedēk|verba vai nu nav (**apmudzināties*, **apdraiskoties* u. tml.), vai arī tam ir cita nozīme (piem., *apdauzīties*, *apburzīties*, *apšaut*, *apsaimniekot*, *aplēkāt*). Līdz ar to nav iespējams arī adverbu *apkārt* / *riņķī* savienojums ar priedēk|verbiem: **Bērni apdraiskojās man apkārt*. Substitūcijas tests parāda, ka *apkārt* / *riņķī* / *visapkārt* / *visriņķī* vietā varam likt arī citus distances adverbus, piem., *Bērni draiskojās man blakus / līdzās*. Tātad šajā gadījumā partikulverbs neveidojas, jo verba un adverbā nozīmes nav saplūdušas vienā nedalāmā veselumā – partikulverbā.

Ļoti bieži šādā nozīmē teikumos ar *apkārt* / *riņķī* objekts ("atskaites punkts") datīvā nav norādīts, piem.,

(27) *Mātes pašas būtība tomēr visuzskatāmāk izpaudās adot. Viņa bija adītāja no kovboju filmām: apkārt varētu kaut vai šaut ar revolveriem, itin nekas nespētu traucēt viņu ņirbināt adatas.* Skujiņš 18, 33.

(28) – *Jūs te jauki snauzat, bet apkārt saimnieko bandīti!* Skujņiņš 5, 117.

(29) *Suns lēkāja riņķī un luncināja asti.* Rubene 2, 35.

Šajos gadījumos iespējamas divas interpretācijas:

- 1) iedomājoties objektu ("atskaites punktu") *viņai; jums; man – viņai apkārt varētu šaut ar revolveriem; jums apkārt saimnieko bandīti; man riņķī lēkāja suns.* Tātad datīva formā izteiktais objekts varētu būt elidēts, un *apkārt / riņķī* tāpat uzskatāms par distances adverbu;
- 2) *apkārt / riņķī / visapkārt / visriņķī* kā "tīrus" adverbus šeit iespējams aizstāt ar citiem lokālajiem adverbiem *visur, blakus, līdzās, ārā*, vai lokatīviem *mājā, istabā, sētā* u. tml.

Arī šajos gadījumos *apkārt / riņķī* nav partikulverba daļa.

Pie šīs grupas pieskaitāma arī idioma *runāt apkārt* 'izvairīties no tiešas, konkrētas informācijas sniegšanas', piem.,

– *Bet apkārt runāt... vai arī reizēm nav riskanti?*

– *Kāpēc apkārt runāt? Kāpēc apkārt runāt? – Rentnieks saīga. Ja cilvēki prasa, atbildēt vajag, biedri Ciemald!* Lubējs 2, 27.

2.1.6. Ar primāro adverbu *apkārt / riņķī* nozīmi 'ietverot kaut ko no visām pusēm' un no tās atvasināto nozīmi 'tuvumā (kam)' saistāms arī sarunvalodā lietojamais frazeoloģisms *mētāties apkārt / riņķī* 'būt nevērtīgam, nevajadzīgam, pārāk bieži sastopamam', piem., *vecāmāte sirdijās vienā laidā. "Mēs ar tēvu te savā laikā katru paksīti uzpasējām. Skaidiņa, salmiņš – nekas mums te apkārt nemētājās."* Zigmonte 5, 191 (LLVV 62, 659).

2.2. *apkārt / riņķī* 'nenoteiktā virzienā, no vienas vietas uz otru'. Shematiski šo kustību rāda 4. attēls, kurš no 3. attēla atšķiras ar to, ka "atskaites punkta" vispār nav.

Verbi, ar ko *apkārt / riņķī* šajā nozīmē biedrojas – *dauzīties, blandīties, kļaiņot, kļīst, klimst, vazāties* u. tml., apzīmē kustību bez noteikta virziena, piem.,

(30) *Vēl jau bija arī sila viršu kļajumi rudenī, kur mēs piegriezām sarkanās apšubekas, lai mājiniekiem neliktos, ka velti apkārt dauzāmies.* Indrāne 25, 130.

(31) – (..) *Uz laukiem pa naktīm rinkī* daudzās tikai zagļi un samīlējušies. Lubējs 2, 125.

(32) *Sievu tenkas par nākamo Vilkaču mantinieci kļīst apkārt* piktas un kodīgas. Leimane 2, 31.

(33) [troksnis] *Ielēca motorā un sāka dzīt laivu rinkī* pa Daugavu, iebļāvās ruporā.. Ezera 17, 74.

Daļai no šiem savienojumiem (*klejot, klaiņot apkārt / riņķi* u. c.) eksistē arī atbilstoši priedēkļverbi, piem.,

(34) *Zēns klaiņoja apkārt, dienām ilgi nerādīdamies* [mātei] acīs. Graudiņa 2, 107.

(35) *Apklaiņot visu pasauli*. ME pap I, 91 (LLVV 1, 219).

Citiem savienojumiem atbilstoša priedēkļverba nav (piem., **apklīst, *apblandīties*) vai arī tam ir pilnīgi atšķirīga nozīme (piem., *apdauzīties, apvazāties*). Visos šajos gadījumos savienojumi ar *apkārt / riņķi* uzskatāmi par partikulverbiem, jo šie adverbji tajos nav aizstājami ar citiem adverbjiem: **Klīst visur. *Klīst blakus. *Klīst līdzās*.

2.3. Atsevišķi jāizdala partikulverbi idiomās ar *riņķi / apkārt*, kuri rāda kaut kā kustību, aptverot visus vai lielāko daļu klātesošo: *ceļot, iet, dot, laist apkārt / riņķi* u. tml., piem., Čade.. *izvelk blašķi no kabatas. (..) Blašķe ceļo rinkī*. Purapuķe 1, 102; *Dzērienu dalītājs nēsāja apkārt alus kannu, un patuklā skolotājas meita sniedza katram lielu, putojošu krūzi, no kuras vajadzēja dzert. Tāpat apkārt ceļoja zirņu spainis*. Kaijaks 4, 80. Šeit tāpat iespējama arī adverbju *apkārt / riņķi* pievienošana priedēkļverbiem *apceļot, apiet* utt., piem., Kad.. *glāze apgāja apkārt un atkal nonāca pie Frīdas, viņa to.. izdzēra*. Rozītis 2, 213 (LLVV 1, 211). Atkarībā no cilvēku izvietojuma šī kustība var notikt nenoteiktā virzienā vai arī pa apli (piem., esot pie galda, stāvot ap ugunsgrūdu); parasti tā noslēdzas turpat, kur sākusies, resp. ir cikliska.

2.4. Otra primārā adverbju *apkārt* un *riņķi* nozīme ir 'pretējā virzienā'. Šeit sinonīmisks ir arī prepozicionālais savienojums *uz riņķi*.

2.4.1. Apgriešanās resp. kaut kā apgriešana pretējā virzienā var izpausties dažādi – ap kaut kā vertikālo vai horizontālo asi⁵, apgriežot(ies) par 180°, par 360° vienu vai vairākas reizes. Visas šīs kustības rāda 5. un 6. attēls.

Adverbi *apkārt / riņķī / uz riņķi* šeit iespējami kopā ar bezpriedēkļa vārdiem, kā partikulverbi, kas korelē ar priedēkļvārdiem ar *ap-* un *sa-*, piem.,

(36) *Tik nemierīgs Klāvs savērpās savā [gultas] pusē vienu brīdi, ka nupat, nupat sliesies sēdus un raus viņu [= sievu] apkārt pie sevis, lai sāktu lielo tiesu.* Aistars 1, 74.

(37) *Vilis [pēc meitu piedzimšanas] ālējās kā negudrs, skūpstīja mani, žņaudzēja, riņķī grieza un vāvuļoja: – Dvīnītes, dvīnītes! Indrāne 25, 131.*

(38) *Valta pirksti pavisam nežēlīgi grieza uz riņķi vien, uz riņķi vien savas zaļās blūzes pogu.* Delle 2, 139.

(39) *Mare pieklupa pie durvīm, divi reizes apgrieza atslēgu.* Brodele 14, 123 (LLVV 1, 207).

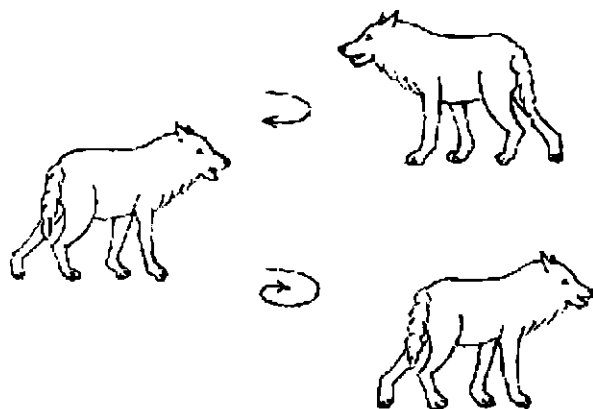
(40) *Bez apnikas pāri griezās pa grumbuļaino klonu. Puiši brīžiem meitas sagrieza tik strauji, ka brunči tām vējā pacēlās līdz ceļgaliem.* Kurcijs 1, 181 (LLVV 7₁, 98).

Tāpat *apkārt / riņķī / uz riņķi* šajā nozīmē var būt arī kopā ar vārdiem ar priedēkļiem *ap-*, *sa-* un pastiprināt ar tiem izteiktās darbības virzienu, piem.,

(41) *Ar ašu ķērienu Anta sagrābj brālīti pie pleciem, krietni sapurina, apgriež apkārt ar seju pret mājas pusi.* Brigadere 3, 440 (LLVV 1, 207).

⁵ Uz šādas kustības virzienu pa apli, ap kādu asi norādīts arī LLVV 7₁, 98 un 99, skaidrojot vārdu *sagriezt'* un *sagriezties'* nozīmes.

5. att.

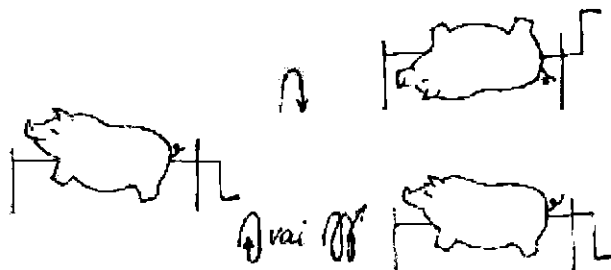

a.

b.

6. att.

(42) *Neuzprasies, neuzprasies, vecomāt, pēc sarežģītām diskusijām šai jautājumā. (..) Dzīve, vecomāt! viņš mani apgriez trīsreiz riņķī un nobučo uz pieres.* Indrāne 25, 190.

(43) *viņa pasper dažus ātrus soļus un, ieķērusies Embrikam piedurknē, mēģina viņu sagriezt riņķī.* Kalndruva 8, 92 (LLVV 71, 98).

(44) – *Nu zilona milzenis [no ceļojošā cirkus] izlauzies! (..) Snukis kā akas vinda tiem vecajiem. Bet lokans kā pātaga. Trīs reizes tev ap vidukli aplīsies, – viņa pamet ar roku uz ležus pusi, – sagriezīs uz riņķī kā karuselī. Aizlingosi visiem kalniem pāri un tad – ardievu pasaulīt!* Delle 2, 67.

Atkarībā no kustības veida un sākotnējā stāvokļa sinonīmiski šeit var būt arī citi adverbji resp. prepozicionāli savienojumi: *otrādi, ačgārni, augšpēdus, uz muguras, uz vēdera, uz (otriem) sāniem, piem.,*

(45) *Viņš [= kucēns] .. neglābjami atpalika un atkal stibija [man] nopakaļ, reizumis apveldamies uz muguras un tirinādams kājas kā augšpēdus apgāzta, liela vabole.* Ezera 17, 48.

Atšķirībā no 2.1. punktā aprakstītajiem gadījumiem šeit "atskaites punkts" parasti nav norādīts, taču to varam iedomāties kā atgriezenisko vietniekvārdu *sev*: *griezties apkārt / riņķī* (piem., uz papēža) ~ 'apgriezties ap sevi (savu vertikālo asi)'. Arī nepārejošie un atgriezeniskie ar priedēkli *ap-* atvasinātie verbi izsaka subjekta kustību ap sevi (MLGr I 348), sal.,

(46) *Nē! Klāvs sviedās apkārt, atraisīja Buksi [= zirgs] un brauca.* Aistars 1, 123.

(47) – *Nu, kā ir [= kā izskatās jaunā kleita]? – viņa vaicāja, Lauras priekšā apgrieždamās riņķī uz viena papēža, un šajā brīdī vienīgais patiesi valdzinošais Vijā bija neviltotais prieks.* Ezera 7, 248.

(48) *Viņa apsviežas uz papēža, ka pelēkie nātņa brunči noplīvo vien.* Aistars 2, 27.

Bezpriedēkļa verba savienojumi ar adverbiem *apkārt / riņķī / uz riņķī* šajā nozīmē veido partikulverbus, ko pierāda arī substitūcijas tests: adverbu *apkārt / riņķī / uz riņķī* vietā nevaram

ievietot citus lokālos adverbus *griezties visur, *griezties visriņķī, *griezties blakus.⁶

Partikulverbs *iet riņķī* ir sinonīmisks ar bezpriedēkļa verbu *griezties* dažādās nozīmēs, piem., *Trūde padeva roku* [no griešanās šūpolēs] *apreibušajam Bērtulim, viņš uzjautriņoši uzmanīgi lika soļus un teica Trūdei, ka pasaule gar acīm ejot riņķī kā negudra*. Ikstena 1, 64. Šeit jāpiemin arī frazeoloģisms *galva iet / griežas riņķī / apkārt* ar divām nozīmēm: 'reibst'; 'ir īslaicīgi traucējumi uztverē, domāšanā (pārslodzes rezultātā)', piem., *Vakarā mājās pārnākušai tev [skolotājai] galva iet riņķī kā dzirnavu rati*. Niedre 10, 14 (LLVV 6₂, 659)⁷

Pie šīs *apkārt / riņķī* lokālo nozīmju grupas pieder arī vairāki citi frazeoloģismi:

– *griezties / iet / malties apkārt / riņķī / uz riņķi* 'nemitīgi, arī bezjēdzīgi atkārtoties', piem., *Viņš vēl nespēja atjēgties, galvā nemitīgi malās uz riņķi nesakarīgas domas*. Skujiņš 18, 149.

griezt kaut ko riņķī / apkārt 'pamatīgi meklēt', piem., *Trīs dienas pēc kārtas griezu apkārt visus Rīgas cepuru veikalus. Uzlaikoju tūkstošiem dažādu platmaļu.. (..) Beidzot atradu to, ko meklēju. Tā nebija platmale, bet pasaka!* A. Grigulis 12, 26–27.⁸

– *apgriezt apkārt / riņķī / riņķī un apkārt* 'pārmainīt pretēji tam, kā bijis iepriekš', piem., *"Tā velna nauda, jā, jā!" Koška sūkstījās. "Tā ir, kas to pasauli apgriež riņķī."* A. Deglavs 1, 409 (LLVV 6₂, 659).

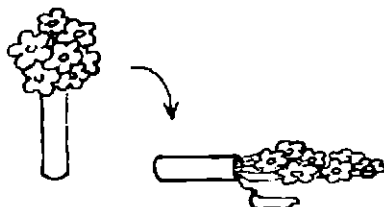
– *kaut kas notiek (parasti aug) riņķī griezdamies* 'ļoti labi, spēcīgi', piem., *alus rūgs, riņķī griezdamies*. Upīts 17, 14.

⁶ Jāpiezīmē, ka arī kopā ar ap|veida darbību izsakošiem bezpriedēkļa vārdiem (*griezties, riņķot* u. c.) adverbji *apkārt / riņķī* var tikt uztverti kā to virziena nozīmes pastiprinātāji, līdzīgi kā ar priedēkļvārdiem (sk. iepriekš).

⁷ Partikulverba *griezties apkārt riņķī* korelējošais priedēkļverbs *sagriezties* ir iespējams arī šajā nozīmē, piem., *"Neniekojies [=necilā balķus]!" Klāvs neatlaidās. "Tev jau šorū sagriezās galva. Cik tur tālu līdz vēmiņam vairs."* Aistars 1, 50.

⁸ Šie partikulverbi korelē arī ar priedēkļvārdiem ar *ap-*, piem., *Visas malas apgriežu, bet pazudušo gredzenu tomēr neatradu*. ME I, 88 (LLVV 1, 207).

2.4.2. Apgriešanās resp. kaut kā apgriešana var notikt arī tikai daļēji (parasti par 90° ap horizontālo asi), izpaužoties kā līdzsvara zaudēšana un nonākšana no vertikāla stāvokļa horizontālā, kā redzams 7. attēlā.

7. att.

Daži piemēri:

(49) – (..) *Dažu reizi gan sanāk dusmas: pašiem malka stāv necirsta, sēta gāžas apkārt, junti spīd cauri – šam sazin kur gals* [= vīrs pastāvīgi nav mājās]. Ezera 7, 87.

(50) *Turies uz kājām, negāzies tak riņķī!* (sieva saka savam iereibušajam vīram).

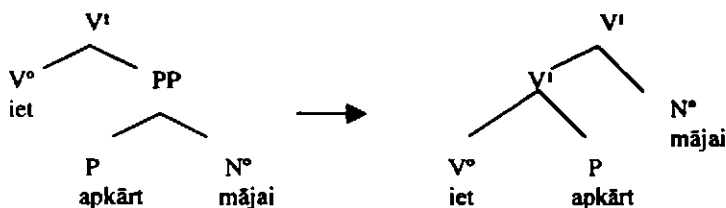
(51) *Nebija arī nekādu sevišķi plosīgu vēju, bet viennakt visā garumā apkrīta žogs.* Ezera 17, 205.

(52) *Krūzīte nejauši apsitusies apkārt.* LLVV 1, 265.

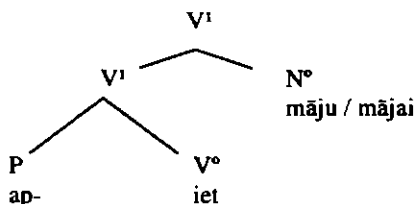
Šeit jāpiemin arī sarunvalodā lietotais frazeoloģisms *gāzt* (kaut ko) *apkārt* / *riņķī* 'atrsties (kur) ļoti lielā skaitā', piem., *Cilvēkiem nevajag lētus jokus. Ir izrādes, kuras gāž apkārt, un ir tukšas izrādes* [= kurās zāle ir pustukša]. *Un tās pilnās ne vienmēr ir komēdijas.* Santa 98, 7, 33.

3. Ļoti bieži teikumos līdzās adverbjiem *apkārt* un *riņķī* (īpaši *apkārt*) atrodas nomens datīva formā.⁹ Šeit izpaužas adverbs prievārdiskā funkcijā, saskaņā ar kuru tas tradicionāli tiek dēvēts par pusprievārdu, bet S. Lagzdiņa to pēc rūpīgas analīzes nosaukusi par distances adverbju (Lagzdiņa 1997), kuram raksturīgs datīva pārvaldījums. Kļūstot par partikulverba daļu, adverbs *apkārt* ir nodevis visam šim verbam savu raksturīgo locījuma pārvaldījumu.

⁹ Sk. iepriekš piemērus 1, 2, 8–11, 14, 16–18, 25, 26.

Tālāk šis datīva pārvaldījums var tikt pārnests arī uz priedēkļverbu ar *ap-*, kuram pašam raksturīgs savs – akuzatīva pārvaldījums.

Uz šo procesu ir norādījis arī A. Holvuts, izteikdams to ar formulu palīdzību: [*iet [apkārt mājai]*] → [[*iet apkārt*] mājai] (Holvoet 2001, 201) un [[*iet apkārt*] kokam] → [*apiet kokam*] (turpat, 141). Citādi šo procesu saredz E. Hauzenberga-Šturma, kas uzskata, ka konstrukcija *apiet mājai* radusies no "agrākas, pilnīgākas adverbiāla pastiprinājuma konstrukcijas" (*apiet mājai apkārt* E. L.), vairoties no "adverbiāla balsta" *apkārt* (Hauzenberga-Šturma 1963, 43–44).

Tas pats sakāms arī par *riņķī*, kurš savu datīva pārvaldījumu, iespējams, ieguvis pēc analogijas ar *apkārt*.

4. Runājot par adverbiem *apkārt* un *riņķī* kopā ar bezpriedēkļa verbiem, jāpiezīmē, ka, novietots verba divdabja formas priekšā, šāds adverbs var ar to arī saaugt kopā, veidojot vienu leksēmu. MLGr 1 370–372, kur runāts par dažāda veida saliktajiem verbiem latviešu valodā, ne *apkārt*, ne *riņķī* gan vispār nav pieminēti (ne kā adverbi, ne kā pusprievārdi, kas varētu kļūt par verbu puspriedēkļiem). Astoņsējumu latviešu valodas vārdnīcā kā atsevišķs šķirkļa vārds iekļauts tikai viens šāds divdabis (ar adjektīva un substantīva nozīmi): *apkārtstāvošais*, piem., *Un apkārtstāvošie cilvēki neviļus virzās tālāk nost.* Upīts 18, 47

(LLVV 1, 218). Vēl daži piemēri ar adjektīva nozīmi: *Pēc katra [Jaungada laimes] lējuma spožais alvas piks apstaigāja visus apkārtēdošos [audis Jaunsudrabiņš 2, 261 (LLVV 1, 275); Kādu brīdi jaunava stāvēja kā paralizēta, un [viņas] iztēle joņoja kā zibens stars un gaismoja viņas bērniņā dzirdēto stāstu ainas. Tur plandījās apkārtklīstoši gari, kas cilvēkiem parādās spokainos veidos, lai atriebtu savas mokas; tur glūnēja ļaunas raganas.. Plaudis 4, 118–119; ar substantīva nozīmi: *Tas [= divu aktieru slepena saruna uz skatuves par dešņām] ir tik kairinoši, ka mirušais nenociešas un – aplaizās, ko, protams, manījuši tikai apkārtstāvošie. Mihelsons 2, 299.**

Biezāk gan adverbs ar verbu nesaaug kopā, piem., *Rolands ar Zīli atspiedās pret klostera mūri un raudzījās apkārt stāvošajos [audīs, kas cerēja te ko iegūt ja ne ar labu, tad ar varu. Mihelsons 2, 128.*

5. Vēl jāpiebilst, ka adverbī *apkārt / riņķī* var tikt pievienoti piedēkļverbiem ar citiem, t. i., šiem adverbjiem nesinonīmiskiem piedēkļiem. Tādos savienojumos minētie adverbji norāda uz kustības virzienu, kamēr verba piedēklis izsaka kādu citu, bieži vien nelokālu nozīmi, piem., *Pie Tilgaļu liepas kalniņā gul mīlziņš akmens. (...) Priekšsēdētājs apkārt iesējis skaistus rudzus, bet cilvēki nāk pie akmens cauri rudziem. Ziedonis 6, 158.*

Šādos piemēros tāpat var tikt arī norādīts objekts ("atskaites punkts") datīvā, piem., *Dejasgrīdai apkārt izvietotie soli vēl bija tukši. Skujiņš 18, 84.*

Abos gadījumos iespējamās divas interpretācijas – *apkārt / riņķī* uztverami kā distances adverbji vai kā "tīrie" adverbji (sk. iepriekš par 27.–29. piem.).

Apkopojot visu iepriekš teikto, varam secināt, ka leksēmām *apkārt* un *riņķī* raksturīgas divas primārās lokālās nozīmes: 'aptverot kaut ko no visām pusēm' un 'nonākot pretējā virzienā', no kurām atvasinātas vēl citas nozīmes ('nenoīektā virzienā', 'aptverot visus klātesošos', atsevišķu idiomu specifiskās nozīmes). No gramatiskā viedokļa *apkārt / riņķī* kopā ar verbiem var būt "tīrie" (patstāvīgi) adverbji, piem., *Apkārt / riņķī aug daudz koku*, distances adverbji, kuri pārvalda datīvu, piem., *Andris*

apgāja mājai apkārt / rinkī, vai partikulverbu daļas, kuras korelē ar verbu priedēkli *ap-* (retāk ar citiem priedēkjiem), piem., *Meitene griežas apkārt / rinkī uz papēža*. – *Meitene apgriežas uz papēža*.

Izmantotā literatūra un avoti

Draviņš K., Rūke V 1958: *Verbalformen und undeklinierbare Redeteile der Mundart von Stenden*. Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri.

Hauzenberga-Šturma E. 1963: Vairīšanās no prepozicionāliem savienojumiem modernajā latviešu valodā. – *Ceļi. Rakstu krājums XI*. Lund, 37–45.

Holvoet A. 2001: *Studies in the Latvian Verb*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Lagzdiņa S. 1997: Adverbi, prievārdi vai pusprievārdi? *Linguistica Lettica* 1. Rīga, 185–205.

Liparte E. 1996: Par dažiem partikulverbiem un to lietojumu Engures un Mērsraga izloksnē. – *Baltu filoloģija* 6. Rīga, 30–36.

Liparte E. 2000: Dēl priēsdēliniū ir partikuliniū veiksmāzodžiu latviū ir lietuviiū bendrinēse kalbose. – *Veiksmāzodžio raidos klausimai. Žurnalo "Tiltai" priedas Nr. 1*. Klaipėdos Universitetas, 2000, S. 51–54.

LLVV *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1.–8. sēj. Rīga: Zinātne, 1972–1996.

LVV – *Latviešu valodas vārdnīca*. Red. D. Guļevska. Rīga: Avots, 1987.

MLGr – *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I–II sēj. Rīga: LPSR ZA Izdevniecība, 1959, 1962.

Daiļliteratūras avoti

Tiem daiļliteratūras avotiem, kuri izmantoti jau LLVV, šajā rakstā saglabāti arī tur dotie avotu šifri. Bez tam šeit izmantoti:

Aistars 1 – Ernests Aistars. Savā zemē. Rīga, 1990. (1. izd. – ASV 1978.)

Aistars 2 Ernests Aistars. Sirēna. Rīga, 1994. (1. izd. VFR 1949.)

Dreika 1 Dagnija Dreika. Šaipus vējiem, taipus lietiēm. Rīga, 1989.

Graudiņa 2 – Ilze Graudiņa. Papīra debesis, audekla zeme. Rīga, 1998.

- Ikstena 1 – Nora Ikstena. *Maldīgas romances*. Rīga, 1997.
 Indrāne 25 – Ilze Indrāne. *Putnu stunda*. Rīga, 1996.
 Leimane 2 Ilona Leimane. *Vilkaču mantinieci*. Rīga, 1991.
 (1. izd. – 1942.)
 Mārtuža 1 – Eva Mārtuža. *Izravētā sirds*. Rīga, 1999.
 Mihelsons 1 Arveds Mihelsons (Rutku Tēvs). *Mūksalas brāļi*. Rīga, 1994. (1. izd. – 1964.)
 Mihelsons 2 Arveds Mihelsons (Rutku Tēvs). *Dumpīgā*. Rīga, 1976.
 Plaudis 4 – Jānis Plaudis. *Sīla Runcis*. Rīga,
 Purapuķe 1 Jānis Purapuķe. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes*. Rīga, 1990. (1. izd. – 1904.)
 Rubene 2 – Eva Rubene. *Pilsētas bērni*. Rīga, 1986.
 Skujiņš 18 – Kailums. Rīga, 1970.
 Tamsons 1 – Uģis Tamsons. *Reņģu ēdāji*. Rīga, 1999.
 Tauriņš 1 – Edvīns Tauriņš. *Diena ar kaiju*. Rīga, 1981.

Apzīmējumi

N – nomens

P – pie nomena – prepozīcija, pie verba – partikula vai priedēklis

PP – prepozicionāls savienojums

V – verbs

* – neiespējama resp. nepareiza forma vai konstrukcija

Let. *apkārt* und *riņķī* mit den Verben in lokalen Bedeutungen

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wird die Semantik zusammen mit dem Gebrauch von mehreren lokalen Adverbien (sowie synonymischen bzw. homonymischen Präpositionen und Präpositionalphrasen) mit der Bedeutung '(her)um' analysiert und schematisiert.

Die lettischen Lexeme *apkārt* / *riņķī* können zusammen mit den Verben 2 lokale Hauptbedeutungen: 'etwas von allen Seiten umgebend' und 'in die entgegengesetzte Richtung kommend', sowie von diesen abgeleitete weitere Nebenbedeutungen ('in einer unbestimmten Richtung', 'alle Anwesenden umgebend', die spezifischen Bedeutungen einzelner Idiome) haben. Vom der grammatischen Sichtpunkt aus gibt es 3 verschiedene Möglichkeiten:

apkārt / riņķī zusammen mit den Verben sind "reine" (selbständige) Adverbien, z. B. *Apkārt / riņķī aug daudz koku.*

sie sind sog. Distanzadverbien, die einen Nomen im Dativ regieren, z. B. *Andris apgāja mājai apkārt / riņķī.*

– sie sind als Teile der Partikelverben zu betrachten, die mit dem Verbalpräfix *ap-* (seltener mit anderen Präfixen) korrelieren, z. B. *Meitene griežas apkārt / riņķī uz papēža. Meitene apgriežas uz papēža.*

Maigone BEITĪŅA**Nominālo teikumu sinonīmija****G. Manceļa, E. Glika, A. Bīlenšteina tulkotajās
Bībeles grāmatās**

Valodas vēstures faktu iepazīšanai labi var noderēt viena un tā paša teksta dažādu tulkotāju veikts pārcēlums no vienas valodas citā, it sevišķi ja tulkotāji strādājuši dažādos laikos. Latviešu valodā pirmie atsevišķu Bībeles grāmatu publicējumi ir **G. Manceļa** tulkotā "**Zīraka gudrības grāmata**" (1. izdevums 1631. gadā)¹ un "**Zālamana sakāmi vārdi**" (1. izd. 1637 g.)² Tāpēc tieši šīs Vecās Derības nodaļas izvēlētas ieskatam teikumu semantikā, arī sinonīmijā.

Nominālo teikumu formālā izveide to morfoloģiski sintaktiskie predikatīvie modeļi – pētīti iepriekš autores rakstos "Nominālie teikumi Zīraka gudrības grāmatas 17. gadsimta un vēlākajos tulkojumos" (LU ZR 608. sēj. "Baltu filoloģija", VII, R., 1997, 51.–69. lpp.) un "Saitiņu verbi Zīraka gudrības grāmatas G. Manceļa, E. Glika, A. Bīlenšteina tulkojumos" (LPA RK "Vārds un tā pētīšanas aspekti", Liepāja, 1997, 13.–21. lpp.).

Arī teikumu semantikas pētījumā Manceļa veidotais teksts salīdzināts ar būtiskākajiem vēlākajiem Bībeles latviskojumiem: **E. Glika** darbu (1689.–1694.)³ un **A. Bīlenšteina** vadībā veikto 1877. g. izdevumu⁴

Bīlenšteina un viņa darbabiedru (kopā strādājuši 10–12 Kurzemes un Vidzemes mācītāji apmēram 11 gadus)⁵ veikums iezīmīgs divējādā ziņā. Vispirms attiecībā uz Zīraka gudrības grāmatu – 1877. g. izdevums ir 19. gs. **pēdējais izdevums**, kur tā publicēta, jo pieder pie apokrifiem, t. i. pie tām Bībeles grāmatām, ko oficiālā baznīca ne vienmēr atzīst un vēlākajos 19. gs. izdevumos neuzņem.⁶ Otrkārt, Augusts Bīlenšteins, tāpat kā valodniecības aspektā ar savām 1863. 1864., 1866. g. latviešu gramatikām "noslēdz svešnieku laikmetu latviešu valodas pētniecībā" (A. Augstkalns)⁷, tā arī pabeidz svešnieku laikmetu latviešu Bībeles tulkojumos un rediģējumos. Pēc 1877. gada Bībeles pārļošanas darbs gulstas uz latvieša – Umurgas un vēlāk Cesvaines draudzes mācītāja – Roberta Auniņa pleciem.⁸

Nominālo teikumu semantikā mēdz nošķirt vairākus paveidus, piemēram, ir kādības raksturojuma teikumi (*Diena ir saulaina*), identificējošie, klasificējošie (*Lauva ir kaķu dzimtas dzīvnieks*) u. tml.⁹ Bībelē raksturīgi ir teikumi, kuru semantiskais centrs ir kāda nojēguma būtības skaidrojums – *Kas tas ir?*, piemēram, *To Kungu bihtees irr tahs gudribas sakne* Bīl. Zīr. 1, 19^{*}

Kas ir gudribas sakne? Vai – ko nozīmē būties to Kungu?

Bībeles tekstos, it sevišķi tā saucamajās gudrības grāmatās, daudzkārt skaidrota cilvēkam ļoti svarīgu jēdzienu būtība – *Kas ir gudrība? Kas ir gods? Kas ir grēks?*

Kas irr tas žilweks? Kam tas leeti derr? Gl. Zīr. XVIII, 7

Kas es prettie tahdu leelu Passaul āβmu? Manc. Zīr. XVI, 16

Valodnieciskajā literatūrā nominālo teikumu semantikā pētītas dažādas grupas ar dažādiem terminiem – identitātes jeb identificējošie¹⁰, jeb tāpatības teikumi, orientējošie (*Orientierungssätze*), specificējošie (*Spezifizierungssätze*), nosaucošie, definīciju teikumi (*предложения-дефиниции*).¹¹ Rakstā nemēģināšu nošķirt šīs semantiskās grupas, par ērtāko un analizējamam tekstam vairāk piemēroto nosacīti pieņemot terminu **definitīvie** teikumi, kuros var izteikt ne tikai jēdziena būtības skaidrojumu, bet arī raksturojumu, vērtējumu.

Frontāli ekscerpējot, Manceļa Zīraka gudrības grāmatā esmu konstatējis 86 definitīvos teikumus, Zālamana sakāmos vārdos – ap 100 piemēru. Glikā un Bīlenšteina tekstos šis skaits ir nedaudz atšķirīgs, jo, kā redzēsīm, arī teikumu izveide var būt atšķirīga.

Nominālo definitīvo teikumu **predikatīvais invariants** ir $S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_n^{**}$ (substantīvu nominatīvā savstarpējā atkarībā ar citu substantīvu nominatīvā saista saitiņa 3. personas formā) –

Tho Wātzo Krohnis gir Bährno=Bährni / vnd tho Bährno Ghotz gir winņo Tāhwi. Manc. Zāl. XVII, 6

* Piemēros saglabāta oriģināla rakstība. Avota norādē pirmais cipars apzīmē Bībeles grāmatas nodaļu, otrais cipars – nodaļas pantu. Dažādos izdevumos pantu numerācija var atšķirties.

** Gramatisko simbolu skaidrojums raksta beigās.

Bībeles poētiskajā stilā jēdziena raksturojums bieži ir visai tēlainis, metaforisks, piemēram, gudrība, zināšanas, patiesība bieži salīdzinātas ar dziļu ūdeni, dzīvu avotu, krāšņu sudrabu –

Tha ghudra Mahziba gir dsiews Ahwohtz Manc. Zāl.XIII, 14

Ta Paddomiba Wiera Sirrdy gir ka dsillsch Vdenns Manc. Zāl. XX, 5

Ta Taissna Mehle gir krahfñis Suddrabs Manc. Zāl. X, 20, turpretī mulķība, ģeķa valoda ir sagruvis nams –

Ta Jecka Walloda įbraugahs ka kahds sagruwis Namms Manc. Zīr. XXI, 21

Definitīvo teikumu **sintaktiski morfoloģiskajai** izpaušmei noder ne tikai nomināli teikumi, kā visbiežāk raksta valodnieki, bet arī verbāli vai adverbiāli vienkārši teikumi vai arī salikti teikumi, it īpaši salikti pakārtoti teikumi ar izteicēja, retāk cita veida palīgteikumu. Var veidoties

teikumu sinonīmija –

formāli dažādas sintaktiskas konstrukcijas ar identu vai līdzīgu semantiku. Analizējamā tekstā saskatīju četrus raksturīgākos nominālo teikumu sinonīmijas pārus.

1. $S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_n // S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 \text{Inf}$ vai $\text{Inf} \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_n$

Ta Kungu bijaschana gir tahs Ghuddribas Eesakums Manc. Zīr. I, 16

Tahs Gudribass Pilniba irr to Kungu bihtees .. Gl. Zīr. I, 15

Māloht gir žillwāhkam weena kauniga leeta Manc. Zīr. XX, 28

Melli irr nejauka Kauna Leeta pee kahda žilweka.. Gl. Zīr. XX, 23

Te gramatiskajā centrā mijas lietvārda nominatīvs un verba nenoteiksme vienas saknes vārdu dažāda morfoloģiska izpaušme:

bīties – bijāšana

melot – melošana

Izteicējā frazeoloģisma *kauna lieta* vietā var iztikt tikai ar lietvārdu *kauns* –

Tee Māli gir nhejaux kauns py kahdu žillwāhku Manc. Zīr. XX, 26

Bīlenšteins, šo domu variēdams, veido saliktu teikumu, kuru par definitīvu saukt vairs nevar, kaut arī teikuma sākumā subjekta pozīcijā ir lietvārda nominatīvs ar apzīmētāja palīgteikumu – *cilvēks, kas melo*, taču formas atbilstības ziņā tas predikācijā nav iesaistīts –

zīlweks, kas mello, tam gohda naw, un kauns to pawadda weenumehr. Bīl. Zīr. XX, 25

2. $S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_n // S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 \text{Adj}_n$

Ja predikācijā identitātes sakaros saistās viena un tā pati leksēma, tad informatīvi mēdz būt nepieciešami arī kādi apzīmētāji –

Ta Saule dohd wissai Passaulai Ghaismu / vnd winjas Ghaischums gir taß wisso skaidrakais Ghaischums. Manc. Zīr. XLIII, 16

Wiņņu [grēku] Sohbi irr Lauwas Sohbi / kas to zīlweku Dwehseles maita. Gl. Zīr. XXI, 2

Schahs Leetas irr negantas Leetas. Gl. Zīr. XXVI, 5

Mancelis šo pašu Bībeles pantu veido ar adjektīvisku predikāciju, novēršot tautoloģiju, neatkārtojot izteicēja lietvārdu –

Tries leetas gir breeßmigas / vnd ta zāturta gir nhejauka. Manc. Zīr. XXI, 5

Saliktā teikumā paralēli substantīviskai kondominācijai var būt adjektīviska –

Saglis gir nickna leeta / bet Māllkulis gir dauds nicknaax. Manc. Zīr. V, 17

3. $S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_n // S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 \text{PT}$

Izteicēja lietvārda pozīcijā var būt vesela predikatīva vienība izteicēja (vai varbūt teikuma priekšmeta?) **palīgteikums**. Piemēram noder Glikā teksts ar varietām sinonīmām vienkārša nomināla un salikta pakārtota teikuma konstrukcijām.

Weens gohdigs Dsimmums irr ta zīlweka Dsimmums! weens gohdigs Dsimmums irr / kas to Kungu bihstahs: Bet weens negohdigs Dsimmums irr ta zīlweka Dsimmums! weens negohdigs Dsimmums irr tas / tas tohs Bauslus pahrkahpj. Gl. Zīr. X, 19

Arī palīgteikuma iesaistījumā ir divi varianti – 1) saitiņa tieši piesaista palīgteikumu –

godīgs dzimums ir, kas to kungu bīstas;

2) saitiņa piesaista vispirms norādāmo vietniekvārdu un tad palīgteikumu –

negodīgs dzimums ir tas / kas tos baušļus pārkāpj.

Jāpiezīmē, ka Manceļa atbilstošais teksts ir pavisam citādi veidots, taču citviet arī Mancelis izmanto nominālas predikācijas sinonīmiju ar palīgteikumu –

Jegkiex Dāhls gir sava Tāhwa Sirtz-sahpe / vnd reiyigha Seewa ka kad allasch zur jumbtu pill. Manc. Zāl. XIX, 13

Gliks un Bīlenšteins otrajā teikuma daļā vērtē sievas ķildīgumu ar lietvārdu – *pilēšana*:

Geķķigs dehls irr tehvam par sirdehstiem, un Seewas reeschana pilleschana bes galla. Bīl. Zāl. 19, 13

Arī brīdinājumu cilvēkam, lai tas nekļūtu par kalpu savam ienaidniekam, gan Gliks, gan Bīlenšteins izsaka ar izteicēja palīgteikumu –

tā buhsi tu wiņņam [ienaidniekam] kā kas Speeģeli slauka
Gl. Zīr. XII, 11

Citētajos saliktajos teikumos izteicēja palīgteikumu ievada saistītātvārdi *kā kad, kā kas*, ar to izsakot vērtējamās personas raksturojuma aptuvenību, pielīdzinājumu, taču citkārt šāda izteicēja aizstājēja palīgteikuma ievadījumā ir apstākļa vārds *kad* bez salīdzinātātvārda –

Wezžu Łauschu Krohnis irr / kad tee dauds irr sajuttuschi / un wiņņu Gohds ta Kunga Bihjaschana. Gl. Zīr. XXV, 6

Tahs Lepnibas Eesahkums irr / kad zilweks no ta Kunga atkahpjahs Gl. Zīr. X, 12

Tomēr nešķiet, ka adverbiālā attieksme laika apstākļa vārda *kad* dēļ te būtu pārsvarā pār identitāti, it īpaši tāpēc, ka pavisam netālā tekstā nojēgums *lepnības iesākums* raksturots ar lietvārdu –

Un tahs Lepnibas Eesahkums irr Grehki .. Gl. Zīr. X, 13

Sinonīma salikta teikuma konstrukcija var veidoties ar **teikuma priekšmeta palīgteikumu**, kas konkrētīzē norādāmo vietniekvārdu virsteikumā –

Tas gir Wâtzo Łauscho Krohnis / kad tee dauds redseyuschi gir / vnd Winjo Ghods gir / kad tee Deewu bija. Manc. Zīr. XXV, 8

Kas prett sawu Tuwacku nhepatteessu Lee žibu runna / tas gir Skâhps / Sohbins / vnd assa Bullta. Manc. Zāl. XXV, 17

4. $S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_n // S_n \leftrightarrow \text{Copf}_3 S_{\text{pra}}$

Predikāta lietvārds var būt ne tikai nominatīvā, kā tas ir visbiežāk, bet arī **akuzatīvā ar prievārdu par** –

Jegkiex Dâhls gir sawa Tâhwa Sirtt₃=sahpe Manc. Zāl. XIX, 13

Ģeķķigs Dâhls gir sawam Tehwam par Sird=Ehsteem Gl. Zāl. XIX, 20

Ar prepozicionālo savienojumu var izteikt kādu subjekta vērtējumu: *dēls ir par sirdēstiem.*

Vēl piemērs –

Un wiņņas [gudrības] Pinnekli buhs tew par stipru Patwerumu / un wiņņas Kakla-Dselsis par weenu Apģehrbu tahs Gohdibas. Gl. Zīr. VI, 29

Ar prepozicionālo savienojumu mēdz nosaukt kādu nodarbi, kādu subjekta sabiedrisku stāvokli, varbūt ierobežotu laika ziņā, uz ko norāda laika apstākļa vārdi vai laika apstākļa palīgteikumi –

žilweks / kas prett žilweka Assinim Netaisnibu darra / tas buhs par Behgli / kamehr tas Bedrê grimst Gl. Zāl. XXVIII, 17

Kad wings to Dibbinu tai Semmei licka / tad biyu eß [gudrība] par Meisteri py wiņņu / vnd eeliexmoyohß ick-deenas Manc. Zāl. X, 30

Bīlenšteins šo tekstu veido ar nominatīvu izteicējā –

Tad es biju ta isdarrītāja sahnis wiņņam un biju wiņņa preeks deenu deenas Bīl. Zāl. X, 30

Citkārt **atkarīgie locījumi predikācijā**¹² var būt ne sinonīmijas veidotāji, kādu semantisku nianšu paudēji, bet saitiņas verba formas nosacīti.

1. Gan subjekts, gan predikāts ir datīva formā, ja saitiņa ir analītiskā debitīva formā – *būs būt*:

Kaß sawu paschu Nammu ap=bâhdina / tam buhß Wehssch par Manntu / vnd Jegkam buhß tha prahthigha Kallpam buht. Manc. Zīr. XI, 30

sawai Eenaidneezinai Draugam buhß buht. Manc. Zāl. XXXVII, 12

Dažviet gan arī analītiskā debitīva apkaimē lietvārdi ir nominatīvā, ne datīvā –

Tik labbi ta Gudra / un ta Augsta un ta Nabbaga Leelischana buhs buht ta Kunga Bihjaschana. Gl. Zīr. X, 21

2. Ja saitiņa nenoteiksmē, tā piesaista datīvu:

Jaukam vnd krahßnam buht / nhe gir nehneeka Manc. Zāl. XXXI, 29

Piemērs interesants tai ziņā, ka subjekta pozīcijā ir sastata teikuma priekšmets ar saitiņu un īpašības vārdu (diviem īpašības vārdiem), bet izteicējā, kas izsaka negatīvu vērtējumu, sastingusi lietvārda ģenitīva forma.¹³

Kādā citā teikumā Mancelis apzināti variē predikatīvo konstrukciju formu un arī vārdu izvēli, meklēdams trāpīgāko modālo izteiksmi –

Laid nhe nâssahs (Nhe gribbees Soġis buht) tawa Sirds Sohġim buht / aisto zaur tawu Spâku tu nhe warrehssi wissu Nhetayßnibu Tayßne darrit Manc. Zīr. VII, 6 ('lai tava sirds netiecas soġis būt' // 'lai tavai sirdij negribas soġim būt')

Nominālo teikumu konstrukciju izvērsums

1. Salīdzinājuma konstrukcijas defīnītvajos teikumos.

Salīdzinājumam vai pielīdzinājumam predikatīvās konstrukcijās vērojama divējāda funkcija. Pirmkārt, (un visbiežāk) tie ir Bībeles poētiskajā stilā iederīgi tēlaini jēdzienu raksturojumi ar izceltu pozitīvu vai negatīvu vērtējumu –

Skaista Seewa beß Ghodu / gir ka kahda zuhka / ar Sâlltu Matt-Aucklu. Manc. Zāl. XI, 23

Weens Wahrds ihstenâ Laikâ runnahts / irr kâ Selta Ahbofi Sudraba Kausòs. Gl. Zāl. XXV, 11

Taß Beßdeewiex gir ka kahda Auka / kattra pahr=eet / vnd wairs nhe gir .. Manc. Zāl. X, 25

Otrkārt, ar salīdzinājumu tulkotājs mēģina izlīdzināt, ja pietrūkst latviešu vārda jēdziena skaidrojuma. Mancelim nebija sinonīma vai citādi atbilstoša vārda jēdzienam *sapnis*, nebija viņam vārdu *vīzija, iztēle, iztēlē radīts tēls* (Llvv, 7₁, 228). Mancelis raksta

Sapnis nhe gir žittade / ka Ghimis beß Buhschanas. Manc. Zīr. XXXIV, 3

Ārpus konteksta šāda doma gan nemaz nav saprotama. Izskatās, ka Mancelis salīdzinājuma konstrukciju ir noskatījis no M. Lutera vāciskā tulkojuma –

*Träume sind nichts anders, denn Bilder ohne Wesen*¹⁴

Latīņu teksts, kas arī varētu būt Manceļa tulkojamais teksts, nav tik lakonisks kā Luteram –

*hoc secundum hoc visio somniorum ante faciem hominis similitūdo hominis.*¹⁵

Gliks sapņa skaidrojumam veido saliktu sakārtotu teikumu bez salīdzinājuma konstrukcijas, bet izmanto atbilstošu leksiku – *līdzība // īstena lieta*, ar ko pretstata sapni realitātei –

Sapnē tohp to Lihdsiba par to ihstenu Leetu redseta / ta Waiga Ghimis par to ihstenu Waigu. Gl. Zīr. XXXIV, 3

Bīlenšteina teksts – vienkāršs paplašināts verbāls teikums ar vairākiem vienlīdzīgiem teikuma locekļiem, kas saistīti apgalvojuma un nolieguma pretstatā –

Sapnis rahda lihdsibu, ne ihstenu leetu, tikkai waiga ehnu, ne waigu pašu. Bīl. Zīr. 34, 3

Tā nu ir izskaidrots sapņa un realitātes pretstats.

2. Norādāmie vietniekvārdi definitīvo teikumu konstrukciju izvērsumā.

Iepriekš vērojām dažu tādu kā īsti neizveidotu teikumu, it kā izirušu konstrukciju, piemēram,

Tad tu būsi kā kas spieģeli slauka.

Taču citkārt nominālos teikumos ir lietoti kādi konstrukcijas nostiprinājuma elementi – visbiežāk norādāmais vietniekvārds *tas*. Piemēram, Gliks, uzteicot klusu, saprātīgu sievu, izmanto parasto predikatīvo modeli $S_n \leftrightarrow \text{Cof}_3 S_n$ –

Weena Seewa / kas warr klussu zeest / irr weena Deewa Dahwana .. Gl. Zīr. XXVI, 14

Turpretī atbilstošajā Mancelja tekstā redzam pronominālās ekvivalences konstrukciju –

Seewa kattrā Mutt warr turreht / ta gir Deewa Dahwana. Manc. Zīr. XXVI, 17

Teikuma priekšmeta funkcijā te ir gan lietvārda nominatīvs *sieva*, gan ekvivalentais vietniekvārds *tā*. Latviešu tautasdziesmu nominālās kondominācijas tipu analizē A. Ozols apraksta dažādas gan pronominālās, gan nominālās ekvivalences konstrukcijas izvērstā gramatiskā centrā, piemēram, *Ūdentīņš, akmentīņš, Tie varītes vilcējiņi*. BW 6941, 5¹⁶

J. Endzelīns līdziņu norādāmā vietniekvārda *tas* lietojumu nosauc par *anaforisku* vai *preparatīvu* (kur *tie* dzīma, staltie (var: stalti) *vīri*? BW 1147; *tā ir nelaime, ka ..*)¹⁷

Analizējamā Bībeles tekstā norādāmais vietniekvārds *tas* parasti izmantots saliktā pakārtotā teikumā, ja starp virsteikuma teikuma priekšmetu un izteicēju ir apzīmētāja palīgteikums –

zilweks / kas prett zilweka Assinim Netaisnibu darra / tas buhs par Behgli .. Gl. Zāl. XXVIII, 17

Beŕdeewiex kaß par Nabbaghu Pullku walda / taß gir ruhgdams Swährß vnd iß=all ziß Lah zis. Manc. Zāl. XXVIII, 16

Vietniekvārds *tas* balsta, stiprina predikatīvās konstrukcijas vienotību. Būtiskāka nozīme ir norādāmajam vietniekvārdam *verbālā* ekvivalencē – kur teikuma priekšmets izteikts gan ar darbības vārda nenoteiksmi, gan vietniekvārdu –

Tas irr weena wihra gohds no bahrschanas atkahptees .. Gl. Zāl. XX, 3

Ta gir beßkauniba py Durweem klaussetees Manc. Zīr. XXI, 26

Teikumā izteikts darbības, situācijas vērtējums, izcelti pozitīvs vai negatīvs: izteicējā ir tādi lietvārdi kā *gods, grēks, kauns, bezkaunība*, nomināls frazeoloģisms *kauna lieta*.

Ja vietniekvārds *tas* ir teikuma sākumā, tad vispirms veidojas nomināla kondominācija (*tas ir gods*), taču informatīvi būtiskākais, īsteni vērtējamais nojēgums ir infinitīvs.

Ja nenoteiksme ir prepozitīvi novietota, tad vietniekvārda izcēlums mazinās, taču nominālajā kondominācijā ietilpst –

Deewa Baußlus turreht / tas gir baggahtz Upperis. Manc. Zīr. XXXV, 1

Indoeiropiešu valodu sintakses vēstures pētnieks K. Brugmanis šādu pronominālās ekvivalences teikuma priekšmetu sauc par palīgsubjektu (*Hilfssubjekt*), kas konstatējams vairākās indoeiropiešu valodās, arī baltu valodās (piemērs gan ir tikai no lietuviešu valodas: *bijótis výrui tai negarbiņgai*, 'baidīties – tas nav vīra cienīgi').¹⁸

Ar pronomināli verbālu ekvivalenci var veidot arī adverbiālus teikumus – darbības vērtējumu izsaka ar apstākļa vārdu –

Ais to taß gir wellt Tiecklu ifmest Puttneems rårdoht. Manc. Zāl. I, 17

Ohtrà Reisà ghråkoht / tas gir par leeku Manc. Zīr. XXIII, 21

Stilistiski krāšņi nominālo teikumu izvērsumi ir Bīlenšteina tulkojumā –

Lai sahpes buhtu kahdas buhdamas, sirdssahpes tahs irr sahpes, lai niknums buhtu kahds buhdams, Seewas niknums tas irr niknums. Bil. Zīr. 25, 12

Stilistiskie spēcinājumi īpaši labi redzami, ja salīdzinām šo tekstu ar Manceļa veidojumu –

Nhe weena Waida gir tick leela / ka Sirrdssahpe. Manc. Zīr. XXV, 18

Nhe weena Willta gir par Seewas Willtu. Manc. Zīr. XXV, 19
Manceļa teksts atbilst Lutera tulkojumam –

Es ist kein Wehe so groß, als Herzeleid.

*Es ist keine List über Frauenlist.*¹⁹

un arī latīņu (Vulgatas) tekstam –

et omnem plagam et non plagam violebit cordis

*et omnem nequitiam et non nequitiam mulieris.*²⁰

Bīlenšteina tulkojumā stilistiskam spēcinājumam veidoti pieļāvuma palīgteikumi ar saitiņas *būt* personas formas un divdabja blīvējumu (*lai būtu kādas būdamas*), ar subjekta un predikāta identitātes uzsvērumu (*niknums ir niknums*), vēl ar

norādāmo vietniekvārdu *tas* ekvivalentā teikuma priekšmeta funkcijā.

Līdzīgi veidoti vēl citi definitīvie teikumi A. Bīlenšteina Zīraka gudrības grāmatas tulkojumā –

Lai irr niknums, kas irr niknums, seewas niknums tas irr niknums; lai noteek wiņņai grehžineeku alga! Bīl. Zīr. 25, 18

Tie būtiski atšķiras no agrākajiem Mancelja un Glika tekstiem ne tikai rakstības, vārdu un formu izvēles ziņā, bet arī sintaktisko konstrukciju izveides ziņā. Tikko citētais Bīlenšteina teksts Glika versijā arī ir salikts teikums, bet bez īpašiem stilistiskiem spēcīgajiem –

Wissa Dusmiba masa irr prett Seewas Dusmibu / lai wiņņai tas noteek / kas teem Grehžineekam noteek. Gl. Zīr. XXV, 18

Katrs tulkotājs ir izvēlējis saviem mērķiem, savām iespējām (tas ir, latviešu valodas zināšanas pakāpei) atbilstošu variantu, arī savām stilistiskajām iecerēm piemērotas konstrukcijas, jo latviešu valodas sintakses sistēmas resursi ir bijuši pietiekami bagāti arī 17. gadsimtā.

Nominālo divkopu teikumu predikatīvie modeļi analizētajā tekstā būtiski neatšķiras no mūsdienu latviešu valodas atbilstošajām konstrukcijām. Svešāda šķiet predikācija ar izteicēja palīgteikumu bez norādāmā vietniekvārda *tas* virsteikuma izteicējā – *Tad tu būsi kā kas spieģeli slauka.* Taču retumis tāda predikatīva konstrukcija sastopama arī mūsdienu latviešu literārajā valodā: *Es esmu, kas visu panākt grib!* (Plūdons.)

Atsauces

1. Manc. Zīr. – Das Hauß=zucht=vnd Leerbuch Iesu Syrachs / zum ersten mahl in Lettischer Zungen gebracht vnd verfertigt / vnd nun zum ander mahl übersehen Durch G. Mancelium ...– Riga, 1643. Rakstā citāti no šī izdevuma.
2. Manc. Zāl. – Die Sprüche Salomonis in die Lettische Sprache gebracht Durch G. Mancelium – Riga, 1637
3. Ta Swehta Grahmata Jeb Deewa Swehtais Wahrds R. 1698

- Gl. Zīr. – Sihraka Gudribas Grahmata. 78.–158. lpp.
 Gl. Zāl. – Salamaņa Sakkamee Wahrđi. 1158.–1204. lpp.
4. Bihbele, tas irr: Deewa swehtee wahrđi – Jelgava, 1877
 Bīl. Zīr. – Sihraka gudribas grahmata. 960.–1001. lpp.
 Bīl. Zāl. – Salamana sakkami wahrđi. 633.–637. lpp..
5. A. *Bīlenšteins*. Kāda laimīga dzīve. – R., 1995. 215.–222. lpp.
6. G. *Šaurums*. Latviešu bībeles vēsture. – R. 1935. 29. lpp.
7. A. *Augstkalns*. Mūsu valoda, viņas vēsture un pētītāji. – R., 1934. 19. lpp.
8. G. *Šaurums*. Citētais darbs. 29.–32. lpp.
9. L. *Cepītis*, J. *Rozenbergs*, J. *Valdmanis*. Latviešu valodas sintakse. – R., 1989. 95., 96. lpp.
10. H. D. *Арутюнова*. Предложение и его смысл. – Москва, 1976. С. 284–325.
11. O. И. *Москальская*. Проблемы системного описания синтаксиса. – Москва, 1974. С. 60–61.
12. M. *Beitiņa*. Nominālie teikumi Zīraka gudrības grāmatas 17. gadsimta un vēlākajos tulkojumos. LU ZR 608. sēj. "Baltu filoloģija, VII" – R., 1997. 56. un sek. lpp.; M. *Beitiņa*. Saitiņu verbi Zīraka gudrības grāmatas G. Manceļa, E. Glika, A. Bīlenšteina tulkojumos. – LPA RK "Vārds un tā pētīšanas aspekti". – Liepāja, 1997. 15. un sek. lpp.
13. Tā šī forma vērtēta ME II 724
14. Biblia. Das ist: die ganze heilige Schrift. Deutsch durch Dr. Martin Luther. – Leipzig, 1847. 823. lpp.
15. Biblia sacra. Juxta vulgatum versionem Praeparavit Roger Gryson. – Deutsche Bibelgesellschaft. – Stuttgart, 1994. 1071. lpp.
16. A. *Ozols*. Latviešu tautasdziesmu valoda. R., 1961. 289., 283. un sek. lpp.
17. J. *Endzelīns*. Latviešu valodas gramatika. R., 1951. 534., 575. lpp. 370. §
18. K. *Brugmann*. Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen. – Berlin und Leipzig, 1925. 51. un sek. lpp.
19. Citētais M. Lutera tulkojums. 817. lpp.
20. Citētais Vulgatas tulkojums. 1061. lpp.

Gramatisko formu apzīmējumi

Adj – īpašības vārds

Cop – saitiņa

- Copf₃ – saitiņa finītā formā 3. personā
 Inf – nenoteiksmē
 N – nomens
 Pron – vietniekvārds
 S – lietvārds
 S_n – lietvārds nominatīvā
 S_{pra} – lietvārds akuzatīvā ar prievārdu
 TP – palīgteikums
 ↔ – savstarpējā atkarība

**Synonymie des Nominalsatzes in den von G. Manzel,
 E. Glück, A. Bielenstein übersetzten Bibelkapiteln**

Annotation

Beim Forschen von Tatsachen der Sprachgeschichte können die Übersetzungen von identischen Texten aus einer Sprache in eine andere durch verschiedene Übersetzer dienen, insbesondere wenn die Übersetzer zu verschiedenen Zeiten gearbeitet haben. G. Manzel war der erste, der zwei Bücher des Alten Testaments – das Buch von Sirach (1631) und die Sprüche Salomos (1637) ins Lettische übersetzt hat. Im Artikel werden Manzels Texte mit der späteren Übersetzung (E. Glück 1689) und Redaktion (A. Bielenstein 1877) verglichen. (A. Bielenstein war der letzte deutsche Pfarrer, der den Text der Bibel redigierte; zu späterer Zeit wurde diese Arbeit von Letten selbst fortgesetzt.)

Im Artikel wird die Semantik der Nominalsätze analysiert, indem die syntaktische Synonymie dieser Konstruktionen geforscht wird. Für Nominalsätze mit der Invariante des prädikativen Modells S_n ↔ Copf₃S_n können einfache Nominalsätze mit adjektivischer oder präpositionaler Substantivverbindung, mit einem Prädikatinfinitiv Synonyme bilden sowie auch Satzgefüge mit Prädikat- oder Subjektsatz. Sehr charakteristisch sind verschiedene methaphorische Vergleichskonstruktionen sowie auch andere stilistische Verstärkungen.

Jeder Übersetzer hat diejenige Konstruktion gewählt, die seiner Zeit, seinen Lettischkenntnissen, seiner stilistischen Konzeption entsprochen hat.

Audronė BITINIENĖ**Latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų
sakinio ilgis**

§1. Sakinio ilgis¹ kaip svarbus, bet "elementarus statistinis stiliaus rodiklis" (Doležel, 1969, 10) kartu su kitais sakinio parametrais teikia gana tikslią informaciją apie skirtingų funkcinių stilių, jų atmainų ir individualių tekstų sintaksinę struktūrą. Tačiau sakinio ilgio tyrimai yra ne tik stilistikos, bet ir sintaksės dalykas, nes "sakinio ir jo komponentų ilgio problema yra gramatinė" (Admoni, 1966, 117), sakinio ilgio pokyčius visų pirma lemia lingvistiniai faktoriai, ypač sakinio struktūra. Sakinio ilgis kaip kiekybinis parametras implikuoja ir kokybinius funkcinių stilių tekstų pokyčius. Tai lemia gana gausius įvairių kalbų tekstų sakinio ilgio tyrimus. Skirtingų sakinio parametrų diferencinė kryptis gana išsamiai aptarta lietuvių kalbos funkcinės stilistikos darbuose (Bitinienė, 1997), bet iki šiol stokojama gretinamųjų sintaksinės stilistikos tyrimų (plg. morfologijos tyrimus) su giminingos latvių kalbos tektais. Tyrinėjant latvių kalbos tekstų sakinio ilgį, pasirinktas publicistinis stilius, kurio apimtis gana neapibrėžta: jis vartojamas laikraščiuose, žurnaluose, publicistinio pobūdžio knygoose, pagaliau radijo ir televizijos laidose (Rozenbergs, 1995, 91). Iki šiol bene didžiausias dėmesys telkiamas į laikraščių ir žurnalų tekstų publicistinį stilių. Šio tyrimo sakinių imtis taip pat sudaryta iš latvių kalbos laikraščių tekstų, išspausdintų 2000–2001 metais.

Sintaksinė latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų struktūra aprašoma taikant ankstesniuose šio straipsnio autorės darbuose (Bitinienė, 1993; 1997) aprobuotą lietuvių kalbos funkcinių stilių tyrimo metodiką. Ją sudarant, remiamasi lietuvių kalbos

Ankstesniuose lietuvių kalbos stilistikos darbuose apibūdinti sakiniui buvo vartojami du terminai *sakinio apimtis* ir *sakinio ilgumas* ar *trumpumas* (Pikčilingis, 1971, 137). Matuojant sakinio ilgį grafemomis, skiemenimis ar žodžiais, tikslesnis būtų *sakinio ilgumo* terminas, o šis dėl suprantamų priežasčių pakeistas į terminą *sakinio ilgis*.

sintaksės darbuose apibrėžtomis sąvokomis. Nustatant latvių kalbos tekstų sakinių tipus, nuosekliai laikomasi "Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje" (DLKG, 1994, 572–733) pateiktos sakinių klasifikavimo koncepcijos. Jos pagrindu sudaryta tiksli vientisinių ir sudėtinių sakinių klasifikacija, ji koreguota atsižvelgiant į konkrečius tekstus (aptarti visi tarpiniai atvejai) ir statistinių metodų taikymo galimybes. Įvertinti sakinius pagal tiriamuosius parametrus padeda ir publicistinio stiliaus tekstų stereotipiškumas – juose nėra tos sakinių modelių įvairovės, kuri būdinga, sakykim, grožiniam stiliui, todėl proporcingai mažėja ir diskutuotinų atvejų skaičius.

Šiame tyrime laikomasi gana formalaus sakinio apibrėžimo. Sakinys – tai teksto atkarpa (žodžių eilutė) nuo taško iki taško ar kito formalią sakinio baigtį žyminčio skyrybos ženklo (Admoni, 1973, 15; Vašak, 1974, 317) – daugtaškio, šauktuko ar klaustuko. Tik taip apibūdinus sakinį, galima taikyti statistinius metodus.

Sakinio ilgio matavimo vienetai gali būti įvairūs – grafema, kai ieškoma statistinio ryšio tarp žodžių ir sakinio ilgio, ar, priešingai, sakinio dalis, pats nepatikimiausias sakinio ilgio matavimo vienetas. Kalbos elementų ilgio stilistinė vertė abejonių nekelia, svarbu tiksliai nustatyti jų hierarchiją. Ją yra apibrėžę ir įprasminę čekų kalbos tyrėjai: struktūrinio kalbos vieneto išraiška "jį sudarančių elementų kiekis: žodžio skiemenų, sakinio – žodžių (sakinio dalių) skaičius, pastraipos ilgio – ją sudarančių sakinių skaičius ir t. t." (Mistrič, 1967, 50). Tiksliausias sakinio ilgio matavimo vienetas, kaip matyti iš ankstesnių tyrimų, yra žodis², tai yra grafemų eilutė tarp dviejų intervalų. Bet žodžiai gali priklausyti tam tikrai žodžių klasei, todėl, taikant šią tyrimo metodiką, galima nustatyti ir kalbos dalių pasiskirstymo sakinyje ryšį su sakinio ilgiu.

² Atskiru skaičiavimo vienetu (vienu žodžiu) laikomi įvairių tipų skaitvardžiai I., 2000., 31, 6, ženklai – %, sutrumpinimai LU (Latvijas Universitāte), KMC (Katastrofu medicīnas centrs), I. Buhs ir pan. Latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstuose ypač dažnai trumpinami sudėtingi institucijų pavadinimai, todėl realus sakinio ilgis gali būti didesnis.

Sudarant stratifikuotą sakinių imtį, buvo atsižvelgta į latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų sklaidą: iš begalinės aibės tekstų atrinkti tik tie, kurie patenka į šio funkcinio stiliaus centrą, atsiribojama nuo publikacijų, kurios pagal tam tikrus lingvistinius požymius gali priklausyti administraciniam stiliui, netyrinėjama laikraščių puslapiuose spausdinama reklama ir tekstai, kurie gali būti priskirti grožiniam stiliui. Remtasi teiginiu, kad funkcinį stilių sudaro ne žanrų, o tekstų tipų stilius (Sanders, 1973, 88), todėl atsižvelgta į galimą publicistinio stiliaus atmainų sistemą.

Vienas iš postilių skyrimo kriterijų yra pagrindinių kalbos funkcijų informacinės ir agitacinio poveikio dėmė, nes publicistinio stiliaus tekstuose "skaitytojas turi būti įtikinamas tiek loginiais argumentais, tiek žodžio jėga" (Pikčilingis, 1971, 307). Publicistinio stiliaus branduolį sudaro analitinio postilio tekstai, kuriuose vyrauja apibendrinta konceptinė informacija, galinti sudominti adresatą ir argumentų kalba jį paveikti. Ne mažiau svarbūs informacinio postilio tekstai, kuriuose, kaip matyti iš pavadinimo, pateikiama tiksli, oficiali, be subjektyvaus vertinimo elementų informacija, aktuali visuomenės nariams. Dar vieno – ekspresyvinio – postilio tekstuose į pirmą vietą iškyla agitacinio (kartu ir emocinio) poveikio funkcija, todėl šio tipo tekstams būdingi kiek kiti lingvistiniai požymiai. Ši lietuvių kalbos funkcinų stilių tyrinėjimuose priimta klasifikacija (žr. plačiau: Bitinienė, 1997, 127–133) gali būti taikoma ir latvių kalbos publicistiniams stiliui.

Sintaksinių struktūrų vartojimui tam tikrą įtaką daro ir tekstų tematika. Ji, kaip ir meninio stiliaus, labai įvairi, begalinė (plg. Solganik, 2002, 203). Šios krypties tekstų sklaida buvo aptarta ir paskelbta latvių kalbos tyrėjų darbuose. Ja remiantis, publicistinio stiliaus tekstai skirstomi į šias grupes: 1) vidaus ir užsienio politika; 2) mokslo ir technikos problemos³;

³ Kai kurie šios teminės grupės tekstai publicistiniams stiliui priskiriami greičiau tradiciškai, nes riba tarp jų ir mokslo populiarinamojo stiliaus tekstų nėra aiški. Taikant kiek kitus tipologijos kriterijus, juos būtų galima priskirti antrinių tekstų klasei. Pagrindinė jų funkcija –

3) ugdymas, moralinės bei etinės problemos; 4) meno (literatūros, dailės, muzikos ir pan.) klausimai; 5) sporto ir kiti būtines tematikos straipsniai (Jakubajtis, 1981, 24). Kaip matyti, sudarant publicistinio stiliaus sakinių imtį, atsižvelgta į dviejų krypčių tekstų sklaidą, pagrįstą lietuvių ir latvių kalbų tyrėjų darbuose. Suprantama, skirtingų funkcinių stilių gretinamajai analizei (kontrastinei stilistikai) ypač svarbi tokia tekstų tipologija, kurios pamatą sudaro stilistikos kategorijos, dažnai siejamos su nelingvistinių faktorių visuma.

§ 2. Latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų vidutinis sakinio ilgis yra 15,3 žodžių, tai yra mažesnis už žinomą mokslinio stiliaus elektronikos tekstų vidutinį sakinio ilgį 18,0 žodžių (Andreev, 1967, 74)⁴ Tokį vidutinio sakinio ilgio pokytį lemia skirtingas dviejų funkcinių stilių – publicistinio ir mokslinio – nelingvistinių faktorių kompleksas (vartojimo sfera, kalbos funkcijos ir stilistinės ypatybės) ir pagaliau stiliaus norma, kuri "apima ne tik kalbinį dėmenį, bet ir tematiką, teksto organizaciją" (Župerka, 2000, 21). Vidutinis sakinio ilgis neatskleidžia galimos teksto sakinių įvairovės, todėl jį papildoma dar vienas sakinio ilgio parametras – standartinis nuokrypis, rodantis ilgų ir trumpų sakinių skirtumo nuo vidurkio tendenciją. Latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų sakinių ilgio standartinis nuokrypis lygus 7,6 žodžių ir beveik sutampa atskirose imtyse. Pavyzdžiui, dviejų laikraščių tekstų ("Diena" ir "Neatkarīgā Rīta Avīze" (NRA)) sakinių vidutinis ilgis 15,3 žodžių yra gana pastovus, mažai skiriasi ir standartinis nuokrypis – 7,5 žodžių ir 7,6 žodžių. Skirtumas statistiškai nėra reikšmingas, nes $p > 0,8$. Taigi galima

prieinama, adaptuota forma (pranc. *réénonciation*) perteikti informaciją, tai yra ją tam tikru būdu interpretuoti.

⁴ Lietuvių kalbos mokslinių tekstų vidutinis sakinio ilgis nesiskiria nuo latvių – 18,0 žodžių, standartinis nuokrypis – 8,8 žodžių, variacijos koeficientas – 48,8 %, asimetrijos koeficientas – 0,91. Vienos mokslo šakos tekstai ne visada reprezentuoja visą generalinę aibę, bet jie ypač naudingi gretinant skirtingų kalbų tekstų struktūrą, nes eliminuoja turinio faktorių. Tyrinėjant mokslinio stiliaus leksiką, ypač sudarant kryptingus dažninius žodynus, toks imties sudarymo būdas tiesiog būtinas.

daryti išvada, kad pagal patį bendriausią sakinio parametą imtys yra homogeniškos. Pvz.:

(15 ž.) *Arī iepriekšējās vēlēšanās reālais krievvalodīgajai auditorijai simpatizējošās partijas atbalstītāju īpatsvars izrādījās lielāks, nekā atzīts aptaujās. NRA. (15 ž.) Pirms pāris gadiem politiķi vismaz vēl centās izrādīt uz āru, ka tiem rūp Latvijas intereses. NRA.*

Sakīnio ilgjo svyravimo amplitudē yra gana didelē – nuo 1 iki 76 žodžių. Pvz.:

(76 ž.) *Gandrīz četrdesmit gadu ilgajā trenera karjerā treneris Krauliņš sieviešu komandu Lokomotīve padarījis par labāko Latvijas čempionātā, ar Vefiņu iekļuvis augstākajā līgā un tur sagādājis skaļas sensācijas, pēc tam ievēdis augstākajā līgā Taškentas Universitāti, dažos turnīros vadījis PSRS izlasi, ar Maskavas Dinamo izcīnījis PSRS čempionāta bronzas medaļas, veiksmīgi strādājis Irākā, Kolumbijā un Ukrainā, ar Brocēniem izcīnījis vairākas atmiņā palikušas uzvaras Eiropas kausa izcīņā un kļuvis par Latvijas čempionu, pēc tam to pašu atkārtojis ar BK Ventspīls komandu. Sestdiena.*

Labai ilgi sakīniai nēra itin dažni, jie vartojami tuose tekstuose, kuriuose vyrauja abstraktus samprotavimas politikos, ekonomikos ar pan. temomis. Gerai žinoma, kad abstraktus turīnys suponuoja sudėtingesnės struktūros, ilgesnius sakīnius. Tačiau ypač ilgi sakīniai dažniausiai vartojami tikslingai, nes publicistinis stilius labai nevienalytis, yra daug žanrų, kurie ribojasi su reikalų raštų kalba arba yra jų dalis (Rozenbergs, 1995, 93). Ilgi sakīniai publicistinio stiliaus tekstuose gali būti vartojami pagrečiui su labai trumpais vieno ar dviejų žodžių sakīniais, kurie sudaro tik 0,7 %. Tačiau staigi ilgių kaita nēra itin dažna faktinio ar analitinio postilio tekstuose, nes turi tam tikrą ekspresyvų krūvį. Pvz.:

(9 ž.) *Paliek viens neatbildēts jautājums – kam šie grozījumi ir izdevīgi?*

(2 ž.) *Pacientiem – nē!* (3 ž.) *Ierindas aptiekāram – nē!* (6 ž.) *No kontroles un uzraudzības viedokļa – nē!* (32 ž.) *Varbūt birokrātiem, lai gan viņiem būtu jārisina daudz sāpīgākas lietas farmācijas nozarē: informāciju tehnoloģiju un medikamentu*

kodu sistēmas ieviešana, medikamentu reģistrācijas maksas samazināšana un procedūras vienkāršošana, kā arī simtiem citu svarīgu lietu. NRA.

Vadinasi, publicistinio stiliaus tekstuose tarsi atsirbojama nuo sakinių ilgio paradigmoje kraštines pozicijas užimančių sakinių juos galima vertinti kaip aktualizuotus kalbos reiškinius, nes būtent publicistinio stiliaus tekstuose "vyksta vienu ar kitu kalbos priemonių automatizacija ir aktualizacija" (Rozenbergs, 1995, 93), ryškėjanti dėl dvejetainio publicistinio stiliaus prigimties jau minėtos informacinės ir agitacinio poveikio funkcijos skirtingų pasireiškimo formų.

§ 3. Publicistinio stiliaus tekstus sudaro įvairaus ilgio sakiniai, todėl pravartu išskirti sakinių ilgio paradigmas, tai yra sakinius sugrupuoti taip, kad jie teiktų kuo išsamesnę informaciją apie tekstų sintaksinę struktūrą, jos pokyčius. Sakinių ilgio grupių skirstinys daug priklauso nuo pasirinkto intervalo (kiekybinė charakteristika) ir kokybinio įvertinimo. Pirmuosiuose sakinių ilgio tyrimuose buvo parinktas gana netolygus skirstymo intervalas, nes buvo telkiamas dėmesys į gana abstraktų kokybinį ilgio vertinimą, kurio pamatas yra trumpų ir ilgų sakinių opozicija. Vėlesniuose darbuose, pagrįstuose jau kiekybine sakinių charakteristika, aptariama ir tarpinė sakinių grupė – vidutinio ilgio sakiniai. Tokių grupių skyrimo pagrindas yra nelygūs 1–10 žodžių, 10–30 ar 30–60 žodžių intervalai (Konjuchova, 1978, 20–21). Šių dienų tyrimams toks grupavimas nėra parankus, nes neleidžia tiksliai nustatyti galimos funkcinių stilių sklaidos ir pagaliau gretinti skirtingų kalbų duomenų. Todėl slovakų kalbos turinėjimuose (Mistriš, 1985, 248) siūloma sudaryti dažninį įvairaus ilgio sakinių aprašą vieno žodžio intervalu. Tačiau tokie duomenys nėra informatyvūs, jie gali būti naudojami tik kaip pagalbinė medžiaga tolesnei statistinei analizei. Net dviejų žodžių intervalu skirstyti sakiniai neleidžia įvertinti sakinių visumos, jų ilgio pokyčių. Pavyzdžiui, suskirsčius sakinius dviejų žodžių intervalu, gaunamos 24 sakinių grupės, jas neparanku gretinti su kitais funkciniais stiliais. Kita vertus, galima matyti, kad latvių kalbos sakinių paradigmos branduolį sudaro gana tolygiai pasiskirstę 11–16

žodžių sakiniai (sudaro 32,4 %), geriausiai atitinkantys publicistinio stiliaus tekstų normas. Turint mintyje galimą begalinę aibę šio ilgio sakinių derinių, galima išvengti teksto organizavimo monotonijos. Pvz.:

(12 ž.) *Valsts pārvaldes centrālais aparāts tērē aptuveni 1 % no visas valsts naudas.* (11 ž.) *Tas, protams, nenozīmē, ka šī daļa nav jākontrolē un izlietojums jāoptimizē.* (12 ž.) *Taču nepiedodami liels ir speciālo budžetu īpatsvars – jau minētie aptuveni 700 miljonu. Diena.*

(11 ž.) *Par Rīgas premjera attieksmi pret pārējo Latviju savukārt liecina viņa braucieni.* (11 ž.) *A. B. pēc kļūšanas par premjeru nebūt nesteidzās apmeklēt Latvijas provinci.* (12 ž.) *Šķiet, tikai tuvojoties pašvaldību vēlēšanām, premjers vispār atcerējies arī pārējās Latvijas eksistenci.* NRA.

Vadinasi, latvių, kaip ir lietuvių, kalbos publicistinio stiliaus sakinius tikslingiau grupuoti ne tik dviejų žodžių, bet ir tokiu intervalu, kuris padėtų atskleisti įvairių tipų tekstų (funkcinių stilių) sklaidą. Sudarant sakinių ilgio paradigmą, kiekviena grupė įvertinta kokybiškai; jos išskirtos remiantis dviem kriterijais – procentilių, dažnumo lūžių ir šuolių. Svarbiausia šios paradigmos ypatybė yra ta, kad ilgiems (31–46 žodžių) sakiniams priskirti beveik du kartus ilgesni už vidutinį ilgį sakiniai. Labai trumpų sakinių riba yra 8 žodžiai, trumpų – 17 žodžių, vidutinio ilgio sakinius sudaro 18–30 žodžių sakiniai.

Sakinių ilgio paradigma ir jau pateikti vidutinio sakinio ilgio duomenys padeda įvertinti imties patikimumą, nes publicistinio stiliaus tekstų sklaida gali daryti įtaką statistiniams duomenims. Daroma prielaida, kad ši imtis iš laikraščių tekstų reprezentuoja latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų sakinių aibę ir šio tyrimo pagrindu daromos išvados su tam tikrais apribojimais gali tikti visiems publicistinio stiliaus tekstams. Sugrupavę sakinius į jau minėtas ilgio grupes, gavome tokias paradigmas (žr. 1 lentelę).

1 lentelē. Sakinių ilgjo grupēs

Sakinių imtis	Sakinių ilgjo grupēs (%)				
	Labai trumpi (1–8 žodžių)	Trumpi (9–17 žodžių)	Vidutinio ilgjo (18–30 žodžių)	Ilgj (31–46 žodžių)	Labai ilgj (47 ir dg. žodžių)
I	18,7	46,8	30,4	4,0	0,1
II	20,7	45,5	28,9	4,9	–

Tiriamųjų laikraščių tekstų sakinių ilgjo grupēs skiriasi nežymiai. Sąlyčio zona galima laikyti ilgus sakinius, gana tolygiai vartojamus beveik visuose tekstuose. Skirtumas yra tarp abiejų paradigų labai trumpų sakinių dažnumo. Jie jautriausiai reaguoja į nelingvistinių faktorių poveikį (autorius individualybę, tematiką, orientaciją į adresatą ir pan.). Dar mažesnė svyravimo amplitudė yra tarp abiejų paradigų trumpų sakinių (tapačių duomenų negali būti). Įvertinus šį skirtumą statistiniais kriterijais, gaunamas statistiškai nereikšmingas skirtumas, nes χ^2 lygus 3,8, $p > 0,3$. Darome išvadą, kad imtis yra pakankamai patikima, galinti atskleisti sintaksinių struktūrų vartojimo tendencijas. Matyti, kad publicistinio stiliaus tekstams, kaip jau minėta, pirmiausia būdinga automatizacija, tai yra tarsi niveliuojama sintaksinių struktūrų vartojimo įvairovė skirtinguose laikraščiuose (plg. grožinį stilių).

Latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstuose viršų ima trumpi 9–17 žodžių sakiniai (46,3 %), kuriuos, matyt, būtų galima priskirti optimalaus ilgjo sakinių grupei. Pvz.:

(14 ž.) *Prognozēts, ka pēc Baltic Pulp projekta īstenošanas Latvijas iekšzemes kopprodukts pieaugs par 3–4 procentiem.*
 (11 ž.) *Valsts un pašvaldības nodokļu ieņēmumi varētu sasniegt 14 miljonus latu gadā.* (15 ž.) *Aprēķini liecina, ka vēl mazliet lielāku summu valsts saņemtu dividendēs kā 33 procentu akciju īpašniece. Mēs.*

Antrajā dažnumų pozicijā užima vidutinio ilgjo sakiniai (29,8 %), atotrūkis tarp abiejų grupių yra gana didelis ir rodo, kad tekstų autoriai aiškia pirmenybę teikia vienos ilgjo grupēs sakiniams. Ypač didelis skirtumas tarp dažniausiai vartojamų sakinių ilgjo grupēs ir labai trumpų sakinių (atgimimo laikotarpio

lietuvių publicistinio stiliaus tekstuose jie sudarė net 30,6 %, o šių dienų publicistikoje tik 16,4 %). Ilgi sakiniai, kaip ir labai ilgi, neatitinka komunikacijos sąlygų visuomenės veiklos sferoje, todėl vartojami itin retai. Pastebėta, kad abiejų grupių sakiniai dažnesni tuose tekstuose, kuriuose vyrauja faktinė informacija, pastebimas siekis tiksliai įvardyti galimus ar esamus įvykius, reiškinius, asmenybes, institucijas ir pan.

§ 4. Sakinių ilgio grupių paradigmą tikslina duomenys apie skirtingų tipų – vientisinių ir sudėtinių sakinių ilgį (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Vientisinių ir sudėtinių sakinių ilgio grupės

Sakinių tipas	Sakinių ilgio grupės (%)				Iš viso sakinių
	Labai trumpi (1–8 žodžių)	Trumpi (9–17 žodžių)	Vidutinio ilgio (18–30 žodžių)	Ilgi (31–46 žodžių)	
Vientisiniai	37,1	51,2	11,4	0,4	1681
Sudėtiniai	2,0	41,7	47,1	8,1	1792

Kaip matyti, publicistinio stiliaus tekstuose gana dažni labai trumpi vientisiniai sakiniai, rodantys sąveiką su buitiniu (šnekamuoju) stiliumi. Jie ypač aktualūs buitinės teminės grupės tekstuose, kuriuose perteikiami teksto autoriaus ar veikėjo subjektyvieji išgyvenimai, jo požiūris į kasdienio gyvenimo situacijas, reiškinius ar veiksmus. Svarbus šio tipo tekstų komponentas – siekis sudaryti netarpiško bendravimo su adresatu įspūdį. Todėl dažnai pirmenybė teikiama trumpasakei kalbai, ilgi sakiniai skaidomi į gana paveikias konstrukcijas, sudarančias aktualizuotas (suskaitytas) prozas, artimos sakytinei kalbai, pagrindą. Pvz.:

(6 ž.) *Bija tāds Rīgas mērs A. B.* (4 ž.) *Nu ir premjers B.* (2 ž.) *Rīgas premjers.* (11 ž.) *Tā aizvien vairāk šķiet, vērojot viņa attieksmi pret pārējo valsts teritoriju.* NRA.

Publicistinio stiliaus pamatą sudaro trumpi vientisiniai sakiniai (9–17 žodžių), sudarantys daugiau kaip pusę visų sakinių, nes faktinio tikslumo reikalavimas skatina vartoti išplėstinius vientisinius sakinius. Ypač dažnai sakinį išplečia vienu ar keliu sakinių dalių eilės, tikslinamieji žodžiai bei posakiai, padalyvinės žodžių grupės, įspraudai. Pvz.:

(10 ž.) *Divas šādas institūcijas ir minētas jau 1922. gada Satversmes tekstā. (19 ž.) Valsts kontrole (tā noteikti nav ne likumdevējs, ne tiesa!) un Valsts prezidents (kuram ir piešķirtas vairākas izpildvarai raksturīgas funkcijas). Diena.*

Visi šie elementai daro ietekmi vientisīnīo sakīnīo īlgīui, bet diduma sakīnīu īšsītenka vidutīnīo īlgīo grupēje, nes īlgīo vientisīnīo sakīnīo (daugīaū kaīp 30 žodžīu) publicīstīnīo stīlīaū tekstuose vartojamī palygīntīo retai.

Sudētīnīu sakīnīu īlgīo paradīgmos (žr. 2 lentelē) svarbīaūsa īpatybē vidutīnīo īlgīo sakīnīu persvāra, kurīaū lemīa šīos sīntaksīnēs konstrukcījos struktūra. Antrajā dažnumo pozīcījā uždīma trumpī sakīnīo. Tad diduma sudētīnīu sakīnīu apīma īntervalā nuo 9 īkī 30 žodžīu. Lygīnant skīrtīngū tīpū sakīnīu īlgīo paradīgmas, aīškīaū matyī prījungīamūjū sakīnīu skīrstīnīo tolygumas (nesīskīrīa abīejū pagrīndīnīu īlgīo grupīu dažnumas). Tuo tarpu bejūngtukīaū sakīnīo dažnīaū patenka ī trumpū sakīnīu grupē (61,8 %) negu prījungīamīejī (43,8 %) ar sujūngīamīejī (57,1 %). Vīsaū neuzfīksuota īlgū bejūngtukīu sakīnīu. Vadīnāsī, īlgū sakīnīu grupēje vīraujā mīšrīejī (25,5 %) īr prījungīamīejī (7,5 %) sakīnīo.

§ 5. Publicīstīnīo stīlīaū tekstū sakīnīo īlgīo pokyčīaū galī prīklausyītī nuo līngvīstīnīu faktoriū (sakīnīu tīpo, jū struktūros), gramatīnēs sakīnīu plētros potencīalo (Jarceva, 1969, 174). Vidutīnījū sakīnīo īlgj lemīa īr statīstīnīs parametras – vīentīsīnīu īr sudētīnīu sakīnīu dažnumas. Latvījū kalbos publicīstīnīo stīlīaū tekstuose pīrmenybē teikīama sudētīnīams sakīnīams (51,6 %), kurīe sudaro daugīaū negu pusē īmtīes īr yra tolygīaū pasīskīrstē vīsuose laīkraščīu tekstuose. Kaīp īr buvo galīma tīkētīs, dēl struktūros specīfīkos mažesnīs vīentīsīnīu sakīnīu īlgīs – 11,0 žodžīu, standartīnīs nuokrypīs $s=5,4$ žodžīu. P.vz.:

(11 ž.) *Izglītīotīe ķīnīeši par īdeālū jau sāk uzskatīt ģīmenī ar vīenu bērnu. Mēs.*

Sudētīnīu sakīnīu vidutīnīs īlgīs yra beveīk du kartus dīdesnīs negu vīentīsīnīu 19,4 žodžīu, standartīnīs nuokrypīs $s=6,3$ žodžīu. P.vz.:

(20 ž.) *Arī Jūrmalas Altrenatīvās skolas skolotājas prīekrīt šādām svešvalodas mācīšanas veīdam, atcerotīs ģadījumus, kad*

tieši ar televīzijas starpniecību bērni ielauzījušies svešvalodā. Diena.

Vidutinis sakinio ilgis priklauso nuo sudėtinių sakinių tipo. Jeigu sudėtiniam sakiniams būtų priskiriami tik grynieji tipai, paaiškėtų, kad sakinių ilgio svyravimo amplitudė labai nedidelė: trumpiausi, kaip ir reikia tikėtis, yra bejungtukiai sakiniai 16,7 žodžių, standartinis nuokrypis – 5,3 žodžių (visi sakinių dėmenys yra be jungiamojo komponento), kiek ilgesni, bet artimiausi vidurkiui, yra prijungiamieji sakiniai – $\bar{x}=18,9$ žodžių, standartinis nuokrypis 6,8 žodžių. Manoma, kad dažnas sujungiamųjų sakinių struktūrinis paralelizmas gali turėti įtakos ir vidutiniam sakinio ilgiui ($\bar{x}=17,3$ žodžių, $s=5,6$ žodžių). Dėl savitos struktūros (būtinai mažiausiai trys dėmenys) ilgiausi yra mišrieji sakiniai ($\bar{x}=25,0$ žodžiai, standartinis nuokrypis 7,4 žodžių).

Skirtingų tipų sakinių ilgio svyravimo amplitudė gana netolygi: tarp ilgiausių yra mišriųjų sudėtinių sakinių (50 žodžių), kiek mažesnė prijungiamųjų sakinių svyravimo amplitudė (2–46 žodžiai), toliau eina ne sudėtiniai sakiniai, kaip buvo galima tikėtis, o vientisiniai (svyravimo amplitudė nuo 1 iki 38 žodžių), po jų – sujungiamieji (iki 35 žodžių) ir bejungtukiai (iki 33 žodžių) sakiniai. Šioje imtyje užfiksuoti įvairių tipų publicistinio stiliaus ilgiausi sakiniai atskleidžia tik galimą jų funkcionavimo tendenciją, bet neapibrėžia realios įvairių tipų sakinių ilgio svyravimo amplitudės.

§6. Vidutinio sakinių ilgio ir ilgio grupių paradigmos pokyčiai neatsiejami nuo sakinio struktūros parametrų. Sudėtinio sakinio ilgį pirmiausia lemia dėmenų skaičius ir, antra, jų plėtros galimybės. Todėl statistinio pobūdžio darbuose galima ir dar viena tyrimo kryptis, kai objektas yra elementarusis sakinytis, tai yra žemiausio rango sakinio lygmens elementas. Elementariojo sakinio sąvokos turinys iš dalies gali būti gretinamas su sakinio branduolio sąvoka (Admoni, 1966), elementariesiems sakiniams priskiriami visų tipų vientisiniai sakiniai ir visi sudėtinių sakinių dėmenys. Tik atsirėmus į šį lygmenį galima tiksliau nustatyti sakinio dalių ir sakinio plėtros kryptį (pavyzdžiui, tyrinėjant

žodžių junginių apimtį). Tai ypač svarbu, analizuojant publicistinio stiliaus tekstus, nes gerai žinoma, kad sakinių pagrindą sudaro semantiniai blokai "pastovūs prasminiu atžvilgiu susijusių žodžių junginiai, kurie dėl dažno vartojimo yra tapę tradiciniais" (Rozenbergs, 1995, 93). Tai patvirtina ir statistinė tokių žodžių junginių ilgio analizė, kurią atlieka įvairių kalbų tyrėjai. Nustatyta, kad pastaraisiais metais didėja ne tik jų dažnumas, bet ir ilgis. Tokia tendencija pastebima ir latvių kalboje: J. Rozenbergo pateikti duomenys rodo, kad laikraščio "Cīņa" išėjimo pradžioje tokie žodžių junginiai sudarė 27–31 % teksto, o 1972 m. – net 46 %. Didejanti šių žodžių junginių apimtis – nuo 2,4 žodžio iki 2,6 žodžio (žr. ten pat) rodo siekį perteikti informaciją vientisiniais sakiniais. Dėl to gali kisti elementariojo sakinio vidutinis ilgis, ilgio grupių paradigma; tokie sakinio plėtros pokyčiai veikia ir sudėtinio sakinio struktūrą.

§ 7. Elementariojo sakinio ilgio pokyčiai gali priklausyti nuo jo rango. Ilgiausi yra jau minėti vientisiniai sakiniai ($\bar{x}=10,9$ žodžių, standartinis nuokrypis $s=5,8$ žodžių). Elementarieji sakiniai dviejų dėmenų sudėtinuose sakiniuose kinta, jie transformuojami į trumpesnius sakinius, geriau prisitaikančius prie sakinio struktūros. Jų vidutinis ilgis sumažėja iki 8,4 žodžių ir nuosekliai kinta trijų ($\bar{x}=7,6$ žodžių) ir keturių dėmenų ($\bar{x}=7,1$ žodžių) sakinyje. Juo sudėtingesnė sakinio struktūra, juo mažesnis dėmenų ilgis (penkių dėmenų sakinių elementariojo sakinio ilgis yra tik 6,2 žodžio). Vientisinių ir sudėtinų sakinių ilgio pokyčius latvių kalbos tekstuose rodo plėtros koeficientas: dviejų dėmenų sakinių jis lygus 0,76, trijų dėmenų – 0,69, o keturių dėmenų sakinių 0,64. Šis koeficientas dar kartą patvirtina, kad vientisiniai sakiniai, paveikti sudėtinio sakinio struktūros reikalavimų, deformuojami ir taikomi prie svarbiausios komunikacijos akto dimensijos – adresato protinių galių. Tai atitinka ir gerai žinomą mažiausių proto pastangų principą, kuris, matyt, ryškėja ir kuriant tikslingai organizuotus daugelio kalbų publicistinio stiliaus tekstus.

Pateikta latvių kalbos publicistinio stiliaus tekstų analizė rodo, kad sakinio ilgis ir kiti jo parametrai gali priklausyti nuo

lingvistinių faktorių, bet kartu jie diferencijuoja ir skirtingų funkcinių stilių (postilių) tekstus. Gauti duomenys gali tiktį ir gretinant latvių ir lietuvių kalbų publicistinio stiliaus tekstus.

Literatūra

Admoni, 1966 – Адмони В. Г. Развитие структуры предложения в период формирования национального языка. – Ленинград: Наука.

Admoni, 1973 – Адмони В. Г. Пути развития грамматического строя в современном немецком языке. – Москва: Высшая школа.

Andreev, 1967 Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языкознании. – Ленинград: Наука.

Bitinienė, 1993 Bitinienė A. Sakinio ilgis – statistinis stiliaus parametras. – Kalbotyra, t. 42 (1), 4–16.

Bitinienė, 1997 Bitinienė A. Funkciniai stiliai: sakinio ilgis ir struktūra. – Vilnius: VPU I-kl.

DLKG, 1994 Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Doležel, 1969 – Долежел Л. Вероятностный подход к теории художественного стиля. – Вопросы языкознания, № 2, 18–23.

Jakubajtis, 1981 – Якубайтис Т. А. Части речи и типы текстов. Рига: Зинатне.

Jarceva, 1969 Ярцева В. Н. Пределы развертывания синтаксических структур в связи с объемом информации. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – Москва, 163–178.

Konjuchova, 1978 – Конюхова Н. И. К вопросу об изменении размера предложения в немецкой научной речи за последние десятилетия. Функциональные стили речи в синхронном и диахронном аспектах. – Пермь: ПГУ, 14–26.

Mistrik, 1967 – Мистрик И. Математико-статистические методы в стилистике. – Вопросы языкознания, № 3, 42–52.

Mistrik, 1985 Mistrik J. Frekvencia tvarov a konštrukcii v slovenčine. – Bratislava: Veda.

Sanders, 1973 – Sanders W. Linguistische Stiltheorie: Probleme, Prinzipien und moderne Perspektiven des Sprachstils. – Göttingen.

Solganik, 2002 – Солганик Г. Я. Стилистика текста. – Москва: Наука.

Pikčilingis, 1971 – Pikčilingis J. Lietuvių kalbos stilistika. T. I. Vilnius: Mintis.

Rozenbergs, 1995 – Rozenbergs J. Latviešu valodas stilistika. – Rīgā: Zvaigzne ABC.

Vašak, 1974 – Вашак П. Длина слова и длина предложения в текстах одного автора. – Вопросы статистической стилистики. Киев, 314–329.

Župerka, 2000 – Župerka K. Apie stiliaus normų savitumą. – Jono Jablonskio konferencija. Kalbos normų ir vartosenos lygmenys. Vilnius: VU I-kla, 21.

Sentence Length:

Analysis of Journalese Texts in the Latvian Language

Summary

The average sentence length in journalese texts of the Latvian language distinguishes them from scientific texts ($\bar{x}=15,3$ words and $\bar{x}=18,0$ words). Journalese texts of Latvian are dominated by short sentences (9–17 words). They form 46,3 % of all sentences. The second most frequent position belongs to average-length sentences of 18–30 words (29,8 %). Comparative analysis indicates that automated language structures (i.e. sentences belonging to two length groups and best fitting the communication character of this activity sphere) have predominance over other kinds of linguistic structures. The average length of composite sentences ($\bar{x}=19,4$ words, $s=6,3$ words) is almost twice as that of simple sentences. Their length is equally and simultaneously determined by two linguistic factors – sentence component number and length. It would be worthwhile comparing the above data with that taken from other functional language styles.

Latviešu valodas publicistikas stila teikuma garums

Kopsavilkums

Latviešu valodas publicistikas un zinātnes tekstu vidējais teikuma garums ir atšķirīgs ($\bar{x}=15,3$ vārdu un $\bar{x}=18,0$ vārdu). Latviešu valodas publicistikas tekstos dominē īsi teikumi, kas veido 46,3 % no visiem teikumiem. Otrā biežuma pozīcija pieder vidēja garuma (18–30 vārdu) teikumiem (29,8 %). No salīdzināmās analīzes var redzēt, ka pārsvars ir automatizētām valodas struktūrām divējāda garuma teikumu grupām, kas vislabāk atbilst komunikācijas raksturam šai darbības sfērā. Salikta teikuma vidējais garums ($\bar{x}=19,4$ vārdu, $s=6,3$ vārdu) ir

apmēram divreiz lielāks nekā vienkāršam teikumam. Teikumu garums ir atkarīgs no diviem gandrīz līdzvērtīgiem lingvistiskiem faktoriem – komponentu skaita un to garuma. Ir vērts šos datus salīdzināt ar citu funkcionālo stilu datiem.

Sarmīte LAGZDIŅA**Palīgteikums kā vienkārša teikuma struktūras komponents**

Raksta nosaukums, protams, ir mazliet provokatīvs. Stingri ņemot, vienkāršs teikums, kura sastāvā kā struktūras komponents ietilpst palīgteikums, vairs nav vienkāršs teikums. Precīzāk būtu teikt, ka runa būs par salikta pakārtojuma teikuma daļu virsteikuma un palīgteikuma – apjoma un savstarpējo strukturālo attiecsmju izpratni.

Un tomēr šāds raksta nosaukums nav nepamatots – tas norāda uz salikta pakārtojuma teikuma ticamāko izcelsmi un atspoguļo tā strukturālo divdabību, kuru mēģināšu vismaz nedaudz atklāt savā rakstā, paša nosaukuma atšifrējumu atstājot uz beigām.

Vispirms daži salikta pakārtojuma teikuma piemēri, kurus nosacīti iedalīšu divās grupās.

Pirmā grupa salikti pakārtojuma teikumi, kuros pēc palīgteikuma atmešanas palikušo daļu jeb tradicionālo virsteikumu izjūtam kā strukturāli un semantiski nepilnu, piemēram:

Viņš paziņoja, ka mums jāriko konference; pēc palīgteikuma atmešanas – *Viņš paziņoja;*

Jauniešiem patīk, ja apkārt ir troksnis un jautrība; pēc palīgteikuma atmešanas – *Jauniešiem patīk;*

Uzvedies taču, kā pieklājas!; pēc palīgteikuma atmešanas – *Uzvedies taču!;*

Kas nokavēs sākumu, zālē netiks ielaisti; pēc palīgteikuma atmešanas – *Zālē netiks ielaisti.*

Satura ziņā tuvā vienkāršā teikumā šo piemēru palīgteikumiem atbilst obligātie strukturālie komponenti, kas nepieciešami, lai teikums autonomā pozīcijā būtu gramatiski korekts un spētu izteikt kādu elementāru saturu, piemēram:

Viņš paziņoja jaunumu;

Jauniešiem patīk jautrība;

Uzvedies taču piedienīgi!;

Nokavējušies zālē netiks ielaisti.

Otrā grupa – salikti pakārtojuma teikumi, kuros palīgteikuma

atmešana nerada palikušās daļas nepilnuma iespaidu, piemēram:

Kad balle beidzās, jau bija iestājusies nakts; pēc palīgteikuma atmešanas – Jau bija iestājusies nakts;

Atnākusi tā sieviete, kas pirmūt zvanīja; pēc palīgteikuma atmešanas – Atnākusi tā sieviete.

Vienkāršā teikumā šo piemēru palīgteikumiem atbilst strukturāli fakultatīvi, tas ir, brīvi pievienojami un atmetami komponenti, kuru realizāciju teikumā nenosaka tā gramatiskais un semantiskais korekts, bet tikai klausītājam/lasītājam nododamās informācijas apjoms resp. pilnīgums.

Raksta tēmas aspektā abas piemēru grupas teorētiski ir analogas, jo palīgteikumu strukturālais fakultatīvums otrās grupas piemēros nenozīmē, ka tos drīkst atmetēt vai ignorēt reālā saliktā pakārtējuma teikumā – tad tas būtu gan korekts un saprotams, bet jau cits teikums. Tomēr tālāk izmantošu tikai pirmās grupas piemērus. Jo tieši šādi salikti pakārtējuma teikumi, kuros tradicionālā virsteikuma ietvaros nav realizēta pilna sintaktiski un semantiski korekta, potenciāli patstāvīga vienkārša teikuma minimālā struktūra, uzskatāmāk ilustrē rakstā aplūkojamās tālāk minētās problēmas.

- Kur ir sintagmatiskā robeža starp virsteikumu un palīgteikumu, un vai tāda vispār ir? Citiem vārdiem, kas ietilpst un kas neietilpst virsteikumā?

- Vai virsteikums tradicionālajā izpratnē jebkurā gadījumā atzīstams par sintaktiski patstāvīgu, gramatiski pabeigtu, pilnu struktūru? Piemēram, vai par sintaktiski patstāvīgu, gramatiski pabeigtu, pilnu struktūru atzīstama frāze *Viņš paziņoja?*

- Kam pakārtots palīgteikums visam virsteikumam vai kādam tā vārdam? Piemēram, vai palīgteikums *ka mums jāriko konference* ir pakārtots frāzei *Viņš paziņoja* vai verba formai *paziņoja*?

Balstoties uz Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas otro daļu (Mllvgr II), atgādināšu, kā tikko minētās problēmas risina tradicionālā gramatika.

Pirmkārt, salikta pakārtējuma teikuma daļu apjoma jeb virsteikuma identifikācijas jautājums tiek atrisināts elementāri, pieņemot, ka vienkāršāko salikto pakārtējuma teikumu apjoma

ziņā veido divu daļu – virsteikuma un palīgteikuma – summa, resp., virsteikums ir atlikums, kas paliek pāri no salikta pakārtojuma teikuma, kad atņem palīgteikumu. Tāad minētajos pirmās grupas piemēros virsteikumi ir

Viņš paziņoja;

Jauniešiem patīk;

Uzvedies taču!;

Zālē netiks ielaisti.

Šāds risinājums automātiski izriet no tradicionālajai gramatikai raksturīgā linearizētā skatījuma uz sintaktiskām struktūrām: patiešām, salikta pakārtojuma teikuma lineārā ķēdē, kas vienīgā ir pieejama tiešam vērojumam un kur "acīm redzami" savstarpēji sintagmatiski norobežotas divas nelīdztiesiskas daļas, virsteikums parādās tieši tādā formā, kā to aplūko tradicionālā gramatika.

Otrkārt, virsteikums tiek raksturots kā sintaktiski patstāvīgs (Mllvgr II, 590. lpp. un citur). Dažviet gan rodas aizdomas, ka šis apzīmējums lietots tikai kā sinonīms "sintaktiskai neatkarībai", tas ir, raksturo virsteikumu attieksmē pret palīgteikumu (sal., piemēram, pretstatījumu "pakļautais un patstāvīgais komponents" 656. lpp.). Tomēr citviet atkal abi šie jēdzieni sintaktiskā patstāvība un sintaktiskā neatkarība – ir savstarpēji pretstatīti, kā, piemēram, 588. lpp.: "Virsteikums pēc sava strukturāli gramatiskā izveidojuma atbilst patstāvīgam vienkāršam teikumam un ir sintaktiski neatkarīgs, bet otrs komponents – palīgteikums – ir sintaktiski atkarīgs. (..) Palīgteikumam trūkst arī gramatiskās patstāvības." Tas savukārt liek domāt, ka Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā virsteikuma sakarā lietotais jēdziens "sintaktiskā patstāvība" attiecināts uz virsteikuma iekšējo struktūru un nozīmē to, ka šis komponents atšķirībā no palīgteikuma ir potenciāli patstāvīgi jeb autonomi lietojams. Tāad, lai virsteikumu principā atzītu par sintaktiski patstāvīgu, šīs gramatikas autoriem ir pieticis ar to, ka tas nesatur formālu sintaktiskās atkarības rādītāju kā palīgteikums, jo arī tādas struktūras kā

Viņš paziņoja;

Jauniešiem patīk;

Uzvedies taču!;

Zālē netiks ielaisti

atbilst virsteikumam tradicionālajā izpratnē. No tā automātiski izriet secinājums, ka tradicionālajā koncepcijā arī šādu virsteikumu iekšējā struktūra ir pabeigta, pilna, strukturāli tajos nekā netrūkst; līdz ar to attiecīgie palīgteikumi nav un nevar būt vienkārša teikuma locekļa aizstājēji paša virsteikuma struktūrā.

Tas gramatikā arī tiek īpaši deklarēts: atzīmējot neapšaubāmo faktu, ka daļa palīgteikumu "sintaktiskās funkcijas ziņā **tuvi** [Izcēlums mans. S. L.] atsevišķam teikuma loceklim" (660. lpp.), turpat norādīts, ka arī šādus palīgteikumus "nevar ne nozīmes (satura), nedz arī funkciju ziņā pilnīgi **identificēt** ar attiecīgajiem teikuma locekļiem (var runāt vienīgi par dažādu izteiksmes līdzekļu **sinoņimiju**)"

Jāatzīst gan, ka par salikta pakārtojuma teikuma daļu strukturālo nepilnumu vai pilnumu tradicionālajā salikta pakārtojuma teikuma apskatā eksplicīti vispār netiek runāts. Ir tikai neliela norāde palīgteikuma sakarā gan nelietojot strukturālā nepilnuma jēdzienu –, ka palīgteikumā bieži neatkārto kādu no virsteikumā esošajiem vārdiem. Varētu gaidīt, ka par virsteikumu šādā aspektā būs pateikts vismaz tas, ka virsteikumā bieži nav minēts palīgteikuma funkcijai atbilstošais vienkāršais teikuma loceklis, taču šāda norāde nav atrodama. Savukārt, precizējot, ka virsteikumam faktiski piemīt tikai relatīva patstāvība vai neatkarība, šī relativitāte ilustrēta ar konstrukcijas iespējamās leksiskās izveides īpatnībām, piemēram, vietniekvārdu lietojumu.

No virsteikuma strukturālā nepilnuma pieminēšanas gramatikas autori veiksmīgi izvairījušies pat tad, kad tas šķiet absolūti neiespējami, un tas panākts, attiecinot šo parādību tikai uz **satura** aspektu. Piemēram, nodaļā par papildinātāja palīgteikumu teikts: "Ja palīgteikums papildina pārejošu verbu virsteikumā, tad virsteikumā izsacītajam saturam bez palīgteikuma trūkst pabeigtības rakstura." (681. lpp.) Strukturāli šāda palīgteikuma funkcija tikai "atbilst" vai "pielīdzinās" papildinātajam vienkāršā teikumā, bet, kā jau izriet no iepriekšējā citāta, netiek ar to identificēta.

Jādomā, ka tāda pieeja netieši pamatojas uz vienkārša teikuma būtības izpratni. Proti: tradicionālajā gramatikā vienkārša teikuma sintaksē netiek šķirti divi teikuma aspekti – gramatiskais un komunikatīvais aspekts, tas ir, teikums kā pašpietiekama valodas sistēmas vienība – sintaktiska konstrukcija, kas atbilst noteiktām strukturālām prasībām un izsaka elementāru saturu arī autonomā pozīcijā, ārpus jebkādas reālas vai iespējamās konsituācijas, un teikums kā komunikatīvās sistēmas vienība – konteksta un/vai situācijas nosacīta reāla saziņas vienība, kurai no strukturālā pilnuma/nepilnuma viedokļa ne teorētiski, ne praktiski nav nekādu ierobežojumu. Tradicionālajā gramatikā jebkura minimālā patstāvīgā vai potenciāli patstāvīgā komunikatīvā vienība tiek identificēta ar teikumu gramatiskā nozīmē neatkarīgi no tās strukturālās izveides un varbūtējās konsituatīvās strukturālās atkarības. Un, tā kā tiek deklarēts, ka jāpētī objektīvie valodas fakti, nevis valodnieku konstruētas struktūras, tad ne par vienu komunikatīvo vienību nedrīkst apgalvot, ka strukturāli tajā kaut kā trūkst, jo tā taču pilnā mērā pilda saziņas funkciju.

Treškārt, saliktu teikumu vispārējā aprakstā apgalvots, ka pakārtojuma sakars pastāv starp salikta pakārtojuma teikuma komponentiem (588. lpp.). Arī uzskaitot sintaktiskās attieksmes pakārtojuma sakara ietvaros, ievaddaļā apgalvots, ka, piemēram, subjekta, objekta un pat atributīvā sintaktiskā attieksme pastāv starp palīgteikumu un virsteikumu (591. lpp.). Tātad sintaktiski virsteikums kā veselums pakārto palīgteikumu kā veselumu.

Tālāk, konkrētu palīgteikumu apskatā, gramatikā tiek pieminēta arī palīgteikuma attieksme pret virsteikuma vārdu. Daži citāti [Izcēlumi mani. S. L.]: "Otrā komponenta [= apzīmētāja palīgteikuma] pakļautība pirmajam [= virsteikumam] izpaužas tā, ka otrais komponents **raksturo** pirmā komponenta lietvārdu." (657. lpp.) "Virsteikuma un palīgteikuma saistīšanā svarīga nozīme ir atsevišķiem vārdiem virsteikumā, kuru **jēdzieniskā satura atklāšanai un precizēšanai** ir nepieciešams palīgteikums." (658.–659. lpp.) "Salikta pakārtojuma teikuma palīgteikums var **attiekties** gan uz kādu vārdu virsteikumā, gan arī uz visu virsteikuma saturu."

(659. lpp.) Vēl citviet palīgteikums "papildina" vai "paskaidro" kādu vārdu virsteikumā.

Kā redzams, neviens no šiem skaidrojumiem nenorāda nepārprotami uz gramatisko saistījumu, tieši pretēji, eksplicīti norāda uz to, ka palīgteikuma saistība ar virsteikuma vārdu tiek izprasta kā tīri saturiska, nevis gramatiska.

Acīmredzot tradicionālās gramatikas ietvaros arī saliktā pakārtojuma teikumā analogi saliktam sakārtojuma teikumam sintaktiskais sakars visos gadījumos saskatīts starp tā daļām, nevis starp virsteikuma vārdu un palīgteikumu. Tātad, piemēram, papildinātāja palīgteikums no raksta sākumā minētā piemēra *ka mums jāriko konference* pakārtots visam virsteikumam *Viņš paziņoja*, nevis verbam *paziņoja* kā vienkāršais papildinātājs; līdzīgi arī palīgteikums *ja apkārt ir troksnis un jautrība* gramatiski saistīts ar visu virsteikumu *Jauniešiem patīk*, nevis ar verba formu *patīk*, utt.

Domājams, ka šāds salikta pakārtojuma teikuma daļu savstarpējo sintaktisko attieksmju traktējums pārņemts no salikta sakārtojuma teikuma, kurā sintaktiskās attieksmes patiešām pastāv starp teikuma daļām. Analogija ir tikai šķietama, taču salikta sakārtojuma teikuma un salikta pakārtojuma teikuma būtiskā atšķirība šai aspektā nav konstatējama, nepievēršoties salikta teikuma daļu iekšējai struktūrai, un tai tradicionālajā gramatikā ir pievērsts pārāk maz uzmanības. Salikta teikuma daļām gan tiek atzīta "līdzība ar vienkāršu teikumu" (587. lpp.), var atgādināt arī jau citēto formulējumu "Virsteikums pēc sava strukturāli gramatiskā izveidojuma atbilst patstāvīgam vienkāršam teikumam". Taču tūlīt pat seko atruna, ka "atsevišķs salikta teikuma komponents tomēr nav teikums" (587. lpp.), argumentējot ar to, ka tam nav intonatīvās pabeigtības un šatura pabeigtības un tas nav sazināšanās pamatvienība. Kā redzams, šajā noliedzošajā argumentācijā dominē komunikatīvais aspekts, bet strukturālais aspekts, kurā savukārt izpaužas salikta teikuma daļu līdzība ar vienkāršu teikumu, nav uzskatīts par pietiekamu pamatu, lai detalizēti pētītu salikta teikuma daļu iekšējo struktūru pēc vienkārša teikuma analīzes principiem, jo tie taču "nav teikumi"

Salikta pakārtojuma teikuma daļu iekšējās struktūras analīze liecina, ka to savstarpējo attieksmju izpratnē būtiskāka nozīme ir strukturālajai analogijai ar vienkāršu teikumu, nevis ar saliktu sakārtojuma teikumu. Piemēram var minēt vienkāršus teikumus *Viņš paziņoja jaunumu* vai *Jauniešiem patīk jautrība*, kur sākumā minēto salikto pakārtojuma teikumu palīgteikumam atbilstošais teikuma loceklis gramatiski saistīts ar vienu vārdu, nevis ar visu pārējo frāzi.

Kopsavilkuma veidā vēlreiz atgādināšu tēzes, kas izriet no salikta pakārtojuma teikuma apskata tradicionālajā gramatikā.

- Virsteikums identificējams pēc pārpalikuma principa: viss saliktais pakārtojuma teikums mīnus palīgteikums.
- Virsteikums vienmēr ir sintaktiski patstāvīga resp. gramatiski pilna struktūra.
- Palīgteikumu vienmēr pakārto viss virsteikums kopumā, nevis kāds tā vārds.
- Palīgteikums funkcionāli nav identificējams ar virsteikuma iekšējās struktūras komponentu, resp., ar vienkāršu teikuma loekli.

Sava nozīme salikta pakārtojuma teikuma tradicionālajā izpratnē, šķiet, varētu būt arī terminoloģijai: jēdzienā "salikts teikums" apvienoti kardināli atšķirīgi fenomeni – uz sakārtojumu un uz pakārtojumu balstītas kompleksas konstrukcijas, un šie "saliktie teikumi" kā augstāka sintakses līmeņa parādības savukārt izteikti pretstatīti "vienkāršam teikumam", neraugoties uz palīgteikuma funkcionālo analogiju ar teikuma loekli vienkāršā teikumā. Līdz ar to salikts pakārtojuma teikums tiek vairāk tuvināts saliktam sakārtojuma teikumam un vairāk attālināts no vienkārša teikuma, nekā tas būtu pelnījis uz tā daļu reālo strukturālo attieksmju pamata: sastāva ziņā salikts pakārtojuma teikums patiešām ir tuvāks saliktam sakārtojuma teikumam, bet strukturālās izveides ziņā – vienkāršam teikumam. Būtībā salikta pakārtojuma teikuma daļu identifikācijas, uzbūves un savstarpējo attieksmju jautājums ir savdabīgs vienkārša un salikta teikuma robežu problēmas aspekts, un šo jautājumu, manuprāt, adekvātāk risina strukturālā sintakse, kas pievēršas tieši sintakses vienību strukturālajām attieksmēm.

Strukturālās sintakses uzmanības centrā ir vienkāršs teikums kā sintakses pamatvienība, bet pašā vienkāršajā teikumā – nevis tiešai uztverei pieejamā lineārā ķēde jeb virsējā struktūra, bet abstraktā, hierarhiskā dziļā struktūra visu teikuma struktūrelementu un to sintaktisko sakaru kopums. Dziļā struktūra reprezentē teikumu valodas sistēmā, un šajā līmenī teikuma sintaktiski funkcionālie komponenti – gan paša teikuma struktūras konsituenti jeb teikuma locekļi, gan kompleksu teikuma locekļu struktūras konsituenti jeb atribūti – īsteni ir nevis konkrētas vārdformas vai izteiksmes, bet gramatiskas abstrakcijas. Virsējās struktūras jeb lineārās ķēdes (tā sauktie reālie teikumi) ir šo dziļo hierarhisko struktūru materiālā izpausme, kas realizē teikuma komunikatīvo funkciju. Dziļās struktūras linearizācijas procesā viens un tas pats teikuma komponents, saglabājot savu sintaktiski funkcionālo identitāti, var iegūt dažādu materiālo izpausmi virsējā struktūrā gan leksiskās un formālās realizācijas, gan apjoma ziņā. Tādējādi strukturālajā sintaksē atšķirībā no tradicionālās sintakses par teikuma locekļiem virsējās struktūras līmenī netiek uzskatīti visi patstāvīgie vārdi, kuriem hierarhiskajā dziļajā struktūrā parasti atbilst dažāda ranga elementi, bet dziļās struktūras vienāda ranga komponenti – verba formai pakārtotās jebkura apjoma izteiksmes noteiktā sintaktiskā funkcijā, tātad katrs verbam tieši pakārtotais elements kopā ar visiem no tā tieši vai pastarpināti atkarīgajiem elementiem. Citiem vārdiem, kādas izteiksmes kvalificējums par noteiktu teikuma locekli (vai noteikta veida atribūtu) nav tieši atkarīgs no tās formālās realizācijas, bet tikai no tās sintaktiskās funkcijas teikumā.

Šādā izpratnē palīgteikums nav nekas cits kā viens no vienkārša teikuma sintaktiski funkcionālo komponentu realizācijas variantiem, un tieši to arī nozīmē raksta nosaukums.

Tikko minētajā apgalvojumā jau ir ietvertas arī atbildes uz raksta sākumā izvirzītajiem jautājumiem, taču salīdzinājuma nolūkā formulēšu tās četru kopsavilkuma punktu veidā tāpat kā tradicionālajā sintaksē rodamās atbildes. Kā redzams, strukturālās sintakses risinājums ir tieši pretējs.

- Palīgteikums funkcionāli ir identificējams ar virsteikuma

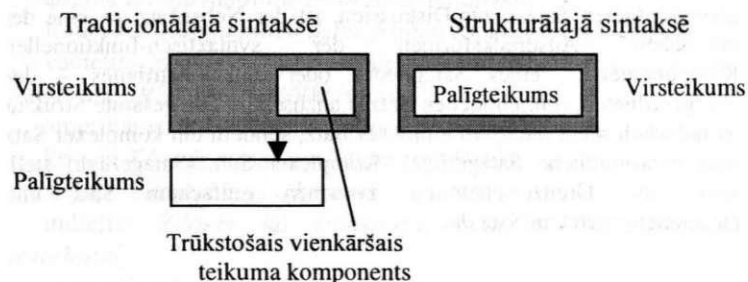
iekšējās struktūras komponentu, resp., ar vienkāršu teikuma locekli vai teikuma locekļa komponentu – atribūtu.

- No tā izriet, ka palīgteikumu vienmēr pakārto kāds virsteikuma vārds, nevis viss virsteikums kopumā – arī tad, ja saturiski palīgteikums paskaidro visu virsteikumu.

- Pēc pārpalikuma principa identificētais tradicionālais virsteikums ne vienmēr ir potenciāli patstāvīga resp. gramatiski pilna struktūra: tajā vienmēr trūkst kāda obligāta vai fakultatīva dziļās struktūras komponenta, kuru aizstāj palīgteikums.

- No tā savukārt izriet, ka salikta pakārtojuma teikuma virsējā struktūrā jeb lineārajā ķēdē virsteikums nav identificējams kā viena no divām blakusnovietojumā esošām daļām. Nogrieznis, kas paliek pāri pēc palīgteikuma atmešanas, ir tikai virsteikuma fragments; pilns virsteikums ir tradicionālais virsteikums kopā ar tajā trūkstošo sintaktiski funkcionālo komponentu, resp., palīgteikumu. Tātad virsteikums – ja tradicionālo terminu vēlas saglabāt – īsteni ir viss saliktais pakārtojuma teikums. (Šīs terminoloģiskās problēmas dēļ, kā arī lai eksplicīti norobežotos no salikta sakārtojuma teikuma, kurā jēdzienam "salikts" ir kardināli atšķirīgs saturs, strukturālajā sintaksē saliktu pakārtojuma teikumu mēdz nosaukt ar precīzāku terminu – "komplekss teikums", tradicionālajam virsteikumam atbilstošo fragmentu ("pārpalikumu") īpašā vārdā nenosaucot, jo tā struktūras analīzei bez palīgteikuma iesaistījuma nav jēgas.)

Salikta pakārtojuma teikuma daļu savstarpējo attiecsmju atšķirīgo izpratni tradicionālajā un strukturālajā sintaksē uzskatāmi var parādīt shēmā

Vienkārša un salikta teikuma robežu aspektā saliktu pakārtojuma teikumu var uzskatīt par abu šo teikuma veidu saskares zonu. Kādu vienkārša teikuma komponentu aizstājot ar palīgteikumu tai pašā sintaktiskajā funkcijā, veidojas salikts pakārtojuma teikums vienkārša teikuma struktūra ar tajā inkorporētu citu vienkāršu teikumu. Dominējošai struktūrai saglabājas vienkārša teikuma modelis, un palīgteikums tajā funkcionē teikuma locekļa vai atribūta sintaktiskajā pozīcijā analogi vienkāršam komponentam, kā nediferencēts veselums. Šādā aspektā – no dominējošās struktūras viedokļa – saliktu pakārtojuma teikumu aplūko arī vienkārša teikuma sintaksē. No kopējās uzbūves viedokļa šī kompleksā struktūra, protams, vairs nav vienkāršs teikums, bet vienkārša teikuma modeļa realizācijas variants, kurš pats ieskaitāms citā kategorijā – saliktos teikumus.

Nebensatz als Komponente der Struktur des einfachen Satzes

Zusammenfassung

Im Artikel wird die grammatische Beziehung zwischen Hauptsatz und Nebensatz in Gegenüberstellung des Standpunktes der herkömmlichen lettischen Grammatik mit dem der strukturellen Syntax behandelt. Es wird ein kritischer Überblick über die herkömmliche Konzeption, die die syntaktisch-funktionelle Identität eines Nebensatzes mit einfachem Satzglied oder Attribut in Abrede stellt, und über die Argumentation dafür geboten. In Übereinstimmung mit den Grundprinzipien der strukturellen Syntax wird der gegenteilige Standpunkt vertreten, der auf Anerkennung der syntaktisch-funktionellen Identität eines Nebensatzes mit einfacher Komponente des übergeordneten Satzes beruht: steht allein die Struktur des übergeordneten Satzes zur Diskussion, ist der Nebensatz als eine der möglichen Ausdrucksformen der syntaktisch-funktionellen Komponenten eines Satzgliedes oder eines Attributes des übergeordneten, d.h. einfachen Satzes anzusehen. Die gesamte Struktur ist natürlich nicht mehr ein einfacher Satz, sondern ein komplexer Satz (das herkömmliche Satzgefüge). Komplexer Satz (Satzgefüge) stellt also eine Grenzerscheinung zwischen einfachem Satz und zusammengesetztem Satz dar.

Ieva ZAUBERGA**Tulkojumu veicinātās žanrisko un stilistisko stereotipu pārmaiņas latviešu valodā**

Šodien tulkošana vairs netiek definēta šauri kā vienas valodas elementu pārnese otrā valodā, bet gan kā starpkultūru saziņas process. Tādēļ tulkošanas process nav iedomājams bez oriģināla un tulkojuma tekstu kultūras fonu rūpīgas analīzes un salīdzināšanas. Viena no kultūras izpausmes formām ir kā fiziskās, tā verbālās uzvedības stereotipi. Pastāv vispārpieņemti dažādu kultūru uzvedības stereotipi. Piemēram, vācieši agri ceļas un agri iet gulēt, somi ir ļoti atturīgi un latvieši daudz strādā.

Skaidrs, ka kultūras stereotipi ir ļoti vispārināti un kā tādi tie nekad nav pilnībā attiecināmi nedz uz sabiedrību kopumā, nedz uz katru atsevišķu individu. Tomēr tie atspoguļo sabiedrībā dominējošās vērtības un rada sabiedrības pārstāvjos zināmu kopējās identitātes sajūtu. Lielā mērā šie stereotipi ir saistīti ar kultūras mītiem – ko kāda sabiedrība domā un stāsta par sevi kopumā. Tie veido sabiedrisko apziņu, kas attīstījusies gadsimtu gaitā un atspoguļojas gan literāros tekstos, gan citās mākslinieciskās izpausmes formās un ko uztur publiskais diskurss presē un citos masu saziņas līdzekļos. Stereotipi dominē ceļvežos, biznesa psiholoģijas grāmatās, reklāmās, jokos un neskaitāmos citos starpkultūru tekstos. Piemēram, vecs joks par žurnālistiem, kas organizē konkursu par to, kuram būs iespēja publicēt rakstu par ziloņiem. Dažādu kultūru pārstāvji piedāvā iespējamā raksta nosaukumu:

anglis: *Ziloņu medības britu Austrumāfrikā;*

francūzis: *Ziloņu mīlas dzīve franču Ekvatoriālajā Āfrikā;*

vācietis: *Indijas ziloņa izcelsme un attīstība laika posmā no 1200. līdz 1950. gadam (600 lapas);*

amerikānis: *Kā audzēt lielākus un labākus ziloņus;*

krievs: *Kā mēs ziloni nosūtījām uz Mēness;*

spānis: *Ziloņu cīņas tehnikas;*

indietis: *Zilonis kā transporta līdzeklis līdz dzelzceļa ieviešanai;*

soms: *Ko ziloņi domā par somiem.*

Stereotipi parādās arī valodā. Dažādās situācijās bieži tiek lietoti stereotipiski izteikumi, kas turklāt dažādās kultūrās atšķiras un kultūru mijiedarbības rezultātā var mainīt tradicionālās izteiksmes formas arī vienā un tajā pašā kultūrā. Piemēram, smēķēšanas aizlieguma izteikšanai angļu valodā bieži lietots izteikums ir *Thank you for not smoking*, kamēr Latvijā vēl pirms 10 gadiem restorānos pavisam ierasts bija uzraksts *Smēķēt aizliegts*, ko tagad nomainījis uzraksts *Pie mums nesmēķē*.

Stereotipu daudzveidība valodā uzskatāmi atspoguļota vācu translatoģes Kristiānas Nordas izstrādātajā klasifikācijā (Nord, 1997: 53–59):

- žanru stereotipi (angļu un vācu zinātniskā diskursa stils, juridisko līgumu forma dažādās valodās, pasakās lietotās standarta ievadfrāzes: *Reiz dzīvoja trīs prinči*, *Once upon a time there were three princes*);
- vispārējā stila stereotipi (tabu vārdu lietojums angļu un latviešu valodā, pragmatisko partikulu lietojums angļu valodā, *Shall I pour you a whisky, baby? // Good-morning, sweetheart!*; latviešu valodā šāda izteiksmes forma nav ierasta, tādēļ šīs partikulas būtu latviešu tekstos saglabājamās ierobežotā skaitā un adaptētā variantā);
- neverbālās uzvedības stereotipi (svilpšana kā sajūsmas izpausme, dažāda skaita skūpstu apmaiņa sasveicinoties)
- ortogrāfijas un pieturas zīmju lietojuma stereotipi (skaitļi un datumi *03.10.69.*, kas Latvijā nozīmē *3. oktobris*, bet *ASV 10. marts // 77, 560*, kas angļu valodā apzīmē tūkstošus, bet latviešu valodā decimāldaļskaitli);
- mērvienību stereotipi (*kilogrami / mārciņas, kilometri / jūdzes*);
- tulkošanas stereotipi (īpašvārdu transkripcija latviešu valodā, bet saglabāšana oriģinālrakstībā angļu, franču un citās valodās).

Tulkošanas procesā ir svarīgi rēķināties ar dažādiem stereotipiem un to atšķirībām un pielāgot (vai arī izvēlēties nepielāgot) tulkojumtekstu jaunā kultūras konteksta īpatnībām. Nereti tulkošanas procesa rezultātā veidojas spēcīga oriģinālvalodas un kultūras stereotipu ietekme uz mērķvalodu un

kultūru. Latviešu valodā pēdējo desmit gadu laikā tulkojumu ietekmē ir mainījušās tradicionālās žanriskās un stilistiskās izteiksmes formas dažādos tekstu tipos. Šajā rakstā gribētu tuvāk pievērsties pārmaiņām divos, no latviešu valodniecības viedokļa varbūt mazāk nopietnos tekstu tipos reklāmās un pavārgrāmatās.

Reklāmteksti

Reklāmtekstu tulkošana latviešu valodniecībā ir vairāk pētīta (Ločmele 1999, 2001; Zauberga 1996), tādēļ šo jautājumu tagad detalizēti neanalizēšu. Apkopošu tikai vispārējās reklāmtekstu tulkošanas tendences, kas spilgti iezīmējas mūsdienu latviešu reklāmas kultūrā.

Latviešu reklāmteksti un to tulkojumi izgājuši cauri veseram attīstības ciklam un attīstījušies no funkcionāli neefektīviem tekstiem un burtiskiem pāresumiem līdz profesionāli adaptētiem reklāmas lietotāju manipulēspējīgiem tekstiem. Piemēram aplūkosim trīs praktiski viena un tā paša satura reklāmas tulkojumus, kas ļauj izsekot gan latviešu reklāmas, gan reklāmas tulkošanas stratēģijas attīstībai. Piemēri ņemti no brošūras "Riga This Week" 1993., 1995. un 2000. gada izdevumiem.

Jūrmala is famous for its clean air, moderate climate, unique pine woods and medical mud. Unfortunately the sea is too cold to make you wish to have a swim too often, water temperature seldom exceeds 20 degrees centigrade. ("Riga this Week", 1993)

[Jūrmala slavena ar tīru gaisu, mērenu klimatu, unikālajiem priežu mežiem un ārstnieciskajām dūņām. Diemžēl jūras ūdens ir pārāk auksts, lai radītu vēlēšanos bieži peldēties. Ūdens temperatūra reti pārsniedz 20 grādus.]

Take a walk along Jūrmala paths, breathe fresh air, plunge into warm waters of the Gulf of Riga, meet magnificent sunrise on the beach – and have a good time in Jūrmala. ("Riga This Week", 1995)

[Nāc, staigā pa Jūrmalas takām, ieelpo svaigu gaisu, izpeldies Rīgas jūras līča siltajos ūdeņos, izbaudi brīnišķo pludmales saulrietu atpūties Jūrmalā.]

Yep, it's that time of the year again folks. As usual we've prepared a dreamy package for the true born-to-be-wild souls who don't fancy sweltering and simmering all summer in Riga's claustrophobic armpit and are lucky enough to have a choice! So if soot is not exactly your

kind of tan, if you wake up feeling like an endangered species, if carbon monoxide isn't your favorite perfume and if sulfuric acid in your lungs doesn't make you soar, we grudgingly dedicate this airy, breezy section of the guide to you. If you are desperate for some fun and want some real action in the sun, go straight away to Jūrmala. This famous spa-resort is only 25 km away from Riga, stretching like a ribbon along the coast, Jūrmala offers some of the best relaxation resorts in Latvia. In summer its natural resources such as mild climate, sea and fresh air, curative mud and spa water and of course the 30 km long sandy golden beach and pine forests, attract plenty of holiday makers. ("Riga This Week", 2000)

[Nu tā, mīļie, atkal klāt vasariņa. Kā parasti piedāvājam pasakainu atpūtu visiem tiem, kuri dzimuši brīvībai un nedomā visu vasaru svīst Rīgas klaustrofobiskajā padusē. Un tā – ja sodrēji nav tavs iecienītākais iedeguma veids, ja pamostoties jūties kā apdraudēta dzīvnieku suga, ja CO₂ nav tava mīļākā smarža un sērskābe plaušās neliek tev pacelties gaisā, mēs adresējam šo gaisīgi vējaino ceļveža daļu tieši tev. Ja tvīksti pēc izklaides un saules, taisnā ceļā dodies uz Jūrmalu. Šis slavenais kūrorts atrodas tikai 25 km no Rīgas, kā matu lente izstiepies visa krasta garumā, piedāvājot vai pašas labākās relaksācijas iespējas visā Latvijā. Vasarā tās maigais klimats, jūra un svaigais gaiss, ārstnieciskās dūņas un minerālāvoti, kā arī 30 km garā zeltainā pludmale un priežu meži piesaista atpūtnieku tūkstošus.]

Pirmais tulkojums ir tiešs pārnese – teksts, kādu sagaida latviešu lasītājs, kurš mīl dabu un pieradis atvainoties par nebūšanām. Otrā ir samērā neitrāls teksts, kas varētu būt adresēts ikvienas kultūras pārstāvjiem. Trešais ir diezgan tipiska mūsdienu Rietumu kultūras reklāma, kas šķiet vairāk pielāgota amerikāniskajai kultūrai. Reklāmtekstu pielāgošana dažādu kultūru stereotipiem kļuvusi par ierastu parādību latviešu reklāmtulkojumos.

Pavāgrāmatas

Pavāgrāmatas sniedz interesantu ieskatu sabiedrības attieksmē pret tādu tik nopietnu mūsu dzīves sastāvdaļu kā ēšana. Kā jebkurš teksts, tās uzskatāmas par no telpas un laika neatraujamu cilvēka radošās darbības parādību. Tās ir vēsturiski nosacītas un labi atspoguļo laiku un kultūru, kurā tās radītas. Pirmkārt jau pavāgrāmatu ievadi ļauj izdarīt secinājumus par attiecīgajā laika posmā sabiedrībai nozīmīgām vērtībām un vajadzībām. Daži piemēri.

1937. gadā publicētās pavārgrāmatas ievadrindkopa atspoguļo pirmās Latvijas republikas pilsoniskās sabiedrības labklājību:

Moderni klāta galda pamatprincips ir vienkāršība. Ir ļoti neglīti, ja uz galda atrodas dārgi trauki, bet no dažādām kolekcijām. Tāpat neglītas ir lielas vāzes, lieliem, kupliem puķu pušķiem un lentām, kā arī dažādas stearīna, marcipāna un daudz citas figūras. Tādi klāts galds ir arī neērts un traucē viesu kustību. Galdu klājot, labāk lietot visvienkāršākos traukus, ja tik viņi visi saskaņoti un piemēroti katrai vajadzībai. Arī vienkārši trauki izskatās skaisti, ja ir piemērots galda dekorējums, pareizs krāsu un formu savienojums.. Uz galda jābūt puķēm, bet tām vajag būt mērenos daudzumos, katram gadalaikam piemērotām un ar gaumi sakārtotām.. Galīgi noliegts paņēmiens ir – galdu greznot ar mākslīgām puķēm, tas gan ir lēts prieks, bet nedabīgs, un kas nedabīgs, tas neglīts.

Vilma Bērtiņa. "Pavāru grāmata", Rīga, 1937. gads

1942. gada pavārgrāmata:

Pārtikas kartiņu sistēma, kas lielo cīņu un pārvērtību laikā arī mūsu dzimtenē visām sabiedrības aprindām tagad nodrošina dienīškā uztura taisnīgu sadali pilnīgi pietiekamos apmēros, uzliek mums katram viegli saprotamu un labprāt pildāmu pienākumu ievērot kara laikam piemērotu taupību, atsakoties no paviršas, pat izšķērdīgas rīcības ar pārtikas līdzekļiem, kā to nereti varēja vērot mūsu miera laika pārpilnībā.

Piedāvāto ēdienu receptes atspoguļo kara laika trūkumu: niere skābā mērcē, plaušu biezenis, teļa zarnu ēdieni, ceptas smadzenes, spežota teļa sirds, teļa plaušu un sirds sautējums (30.–31. lpp.).

"Kara laika virtuve pēc Dr. M. Hindhēde's, Luize's Holle's un citu praktiskām kara laika receptēm, kas piemērotas mūsu tagadējiem apstākļiem", Rīga, 1942. gads.

Staļina laikā gandrīz visi publicētie teksti iezīmējas ar tiešu ideoloģijas klātbūtni:

Nekur visā pasaulē bērniem neveltī tik daudz uzmanības kā Padomju Savienībā. Šis lielās gādības rezultāts ir spēcīga un veselīga bērnu paaudze.

K. Kisejeva, "Bērnu virtuve", Rīga, 1952. gads.

Šodien par Latvijas kultūras galveno tendenci uzskatāma visdažādākā veida ierobežojumu pagaišana un atvērtība citu kultūru ietekmēm:

Mūsdienu veģetāro ēdienu pagatavošanas iespējas ir plašas. Veikalos nopērkami svaigi produkti no visas pasaules, tāpēc pagatavot iztēli rosinošus, sārtīgus, un, pats galvenais, garšīgus veģetāros ēdienus jebkuram gadījumam un jebkurā gadalaikā kļūvis apbrīnojami viegli.

"Veģetāriešu klasika", 2000. gads.

Pēdējo (aptuveni 5) gadu laikā latviešu pavārgrāmatās vērojamas lielas pārmaiņas, kas parādās gan šo grāmatu vizuālajā (tās kļuvušas daudz krāsainākas un formāta ziņā daudzveidīgākas), gan tekstuālajā noformējumā. Tekstuālās pārmaiņas iedalāmas leksiskajās un stilistiski strukturālajās.

Leksiskās pārmaiņas

Leksiskās pārmaiņas galvenokārt saistītas ar nepieciešamību atrast nosaukumus agrāk nezināmiem ēdienu un pārtikas produktu nosaukumiem. Transkripcija un ēdiena vai produkta nosaukuma saglabāšana oriģinālformā ir divas ar dažādu intensitāti izmantotas metodes jau vairāku gadsimtu garumā.

Vecākā pavārgrāmata latviešu valodā ir 1795. gadā izdotā "Tā pirmā pavāru grāmata no vācu grāmatām pārtulkota" Šajā grāmatā ēdienu nosaukumi doti vācu valodā un to tulkojumi pievienoti iekavās:

Frische Dorsche ordinair (Priši dorši novārtī)

[Tiri tos doršus, sagriezi gabalos, nomazgā labi, mērcē tos kādu stundu iekš auksta ūdens un novāri ar ūdens un sāls. Pietaisi vienu vīna zostu pēc 259. Riktu, vai citu kādu skābanu zivju zostu, vai tumīgu sviestu ar pētersīlēm, vai sinepjus ar sviestu. Tos tad dodī iekš spīlkumi bļodas vidū, izlieci tās zivis apkārt un apberi ar sakapātām pētersīlēm.] (1795:218. lpp.)

1796. gadā izdotajā "Latviešu pavāru grāmata muižas pavāriem par mācību visādus kungu ēdienus gardi vārīt un sataisīt" ēdienu apzīmējumi vācu valodā vairs nav doti. Šajā un turpmākajās pavārgrāmatās visi nosaukumi pēc iespējas latviskoti. Ēdienu nosaukumi oriģinālrakstībā saglabāti tikai atsevišķos gadījumos tulkotajās pavārgrāmatās. Piemēram, 1926. gadā izdotajā no dāņu valodas tulkotajā grāmatā "Dzīvojiēt lēti un veselīgi. Ekonomiska pavārgrāmata" blakus neskaitāmām transkripcijām (*Tobingtons, Timbala ar puķu kāpostiem*) vietām

atrodam arī oriģinālnosaukumus vai hibridizētus variantus [*Obēns (Aubain), frikadeļi karry mērcē*].

20. gadsimtā izveidojas un nostabilizējas latviešu virtuve un līdz ar to arī ēdienu latviskie nosaukumi. Bez *veltnīšiem, sacepumiem, kotletēm, sautējumiem, "ligzdziņām", žeļejām, galertiem, "ezišiem", "irbūtēm", "žagariņiem", "zaķišiem", "rozītēm"* ēdam arī *gulašu, befstrogonovu, antrekotu, langetu, bifšteku, šniceli, rabarberu sambuku, safrāna kūksu* un citus garšīgus ēdienus. Tomēr aizguvumu ir salīdzinoši maz, un ēdienu/produktu nosaukumi oriģinālformās vispār nav sastopami.

Ēdienu nosaukumu saglabāšana oriģinālformā atkal plaši tiek izmantota pēdējos piecos gados izdotajās pavārgrāmatās, no kurām liels skaits ir tulkojumi. Kā visās dzīves jomās, arī kulinārijā vērojama atvērtība jaunām ietekmēm un atspoguļo dzīves telpas liberalizēšanos un internacionalizēšanos. Tradicionālā latviešu virtuve šodien tiek atzīta par diezgan konservatīvu. Piemēram, "Slavenību pavārgrāmatā" Kārlis Streips raksta:

"Braucot uz Latviju, es sapratu 2 svarīgas lietas. Pirmkārt, es neesmu un nebūšu precējies, tāpēc, ja vēļos ēst labi, jāmacās gatavot pašam. Otrkārt, latviešu virtuve, kur kulināra lielākā uzdrīkstēšanās ir karbonādei uzbērt sāli un piparus, ir, lūdzu, neapvainojieties, stipri vienmuļa" (1999: 72).

Ievadā grāmatai "Latvian National Kitchen" (2001), kas izdota par godu Rīgas astoņsimtgades svinībām, tās autore Ņina Masiļūne raksta:

Latvian cooking is good, old-fashioned and common-sense cooking which has developed over the centuries, mostly in the countryside.

[Latviešu ēdieni ir labi, vecmodīgi un visnotaļ saprātīgi, kas gadsimtu gaitā veidojušies galvenokārt laukos.]

Jaunas ierosmes latviešu ēdienkartē nāk no tulkotajām grāmatām. Līdzīgi kā citos žanros latviešu literārajā polisistēmā, arī pavārmākslā tulkojumi dominē pār oriģināltekstiem. Ja pirmās pavārgrāmatas bija tulkojumi no vācu valodas, šodien izdots liels skaits tulkojumu no angļu valodas. Piemēram 2000. gadā izdevniecība "Egmont Latvija" publicējusi

pavārgrāmatu sēriju: "Veģetāriešu klasika", "Grieķu virtuves šedevri", "Ja mīli Indiju", "Svētku galds", "Vistas gaļas ēdieni", "Gardas uzkodas un zupas" u. c., ko ar zināmu konsekvenci teksta organizācijā un nekonsekvencēm ēdienu un dažādu pārtikas produktu nosaukumu atveidē tulkojusi Sandra Rutmane. Vai katrā lapā atrodami jauni nosaukumi:

minestrone ar pesto, zirnīšu, puravu un brokoļu zupa, dārzeņu *tempura* ar mērci, makaroni ar baklažāniem un piparmētru pesto, dārzeņu lazaņja, sarkano sīpolu un cukīni pica, polenta ar sēnēm, cepts tofu ar diedzētām pupiņām un nūdelēm, pikantais dārzeņu kuskuss, dārzeņu *fajita*, čilli pupiņas ar basmati rīsiem, pastinaka ar pekanriekstu pīrādziņiem un ūdenskrešu mērci, ceptu spargeļu *crepes*, puravu suflē, safrāna *risotto*, viesību *moussaka*, *ratatouille* (dārzeņu sautējums), spinātu *dhal*, pikantā indiešu okra ar mandelēm.

Redzam, ka transkripcija mijas ar nosaukumiem oriģinālvalodā, kas iespiesti kursīvā. Atsevišķos gadījumos nosaukumam oriģinālvalodā iekavās pievienots paskaidrojums latviešu valodā. Grūti šeit atrast sakarību pārnesešanas metodes izvēlē.

Arī latviešu valodā sarakstītajās pavārgrāmatās atrodams daudz gan transkribētu, gan oriģinālformā atstātu nosaukumu. Tie radušies starpkulturālās saziņas rezultātā līdz ar nepieciešamību aprakstīt citās kultūrās gūto kulināro pieredzi. Liela ietekme uz latviešu kulinārijas valodu šobrīd ir Mārtiņam Rītiņam, kurš ir publicējis neskaitāmas ēdienu receptes dažādos žurnālos un laikrakstos, kā arī izdevis grāmatu "Mielasts ar Mārtiņu" (1997). Viņš bieži saglabā ēdienu nosaukumus oriģinālformā, nereti pievienojot latvisko skaidrojumu, piemēram, *bouillabaisse*, spāņu aukstā dārzeņu zupa *gazpacho*. Tādējādi pārneseumi, kas citādi, iespējams, būtu spontāni un īslaicīgi, nostiprinās arī rakstu valodā.

Stilistiski strukturālās pārmaiņas

Citvalodu pavārgrāmatu ietekmē mainījusies arī teksta struktūra, darbības vārda forma, kā arī vispārējā stilistiskā nokrāsa. Pašās pirmajās pavārgrāmatās atrodami ēdiena

pagatavošanas apraksti, nenorādot atsevišķi lietojamo sastāvdaļu daudzumu vai ēdāju skaitu. Piemēram:

Krešu zupe

[Izlasi un nomazgā to kresi skaidru, tad sagriez un vāri to ūdenī, ar druscīņ sviestu un sāli. Kad viņš pusstundu viris, nomaisi to ar pautu dzeltenumu.] (1776)

Laika gaitā instrukcijas kļūst precīzākas:

Ābolu karaša

Viens kortelis laba alus ar 2 pautiem, 2 karotēm noskaidrota sviesta, kardamona un tik daudz miltiem jāsakuļ, ka bieza mīkla tiek. Šinī mīklā var nu apaļās šķēlēs sagrieztus ābolus iebāzt un tad cept, zināms, izkausētā sviestā. (1883)

20. gadsimtā nostiprinās ēdienu gatavošanas apraksta formāts: receptes sākumā tiek norādīts nepieciešamo sastāvdaļu daudzums, darbības vārds tiek lietots tagadnes trešās personas formā, pats apraksts ir lakonisks un neitrāls. Piemēram:

Šķiņķa kotletītes

250 gr. vārītu kartupeļu, 2 ēdamkarotes piena, 175 gr. vārīta, liesa šķiņķa, 1 ola, 20 gr. rīvmaizes, 50 gr. margarīna.

Šķiņķi un aukstus, novārītus kartupeļus samaļ un samaisa ar olu, pienu un pipariem (pēc garšas). No masas iztaisa kotletītes, apvārta rīvmaizē un cepj margarīnā.

Pasniedz tās ar sautētiem kartupeļiem vai dārzājiem. (1926)

Sautēti skābi kāposti

Skābi kāposti – 200g, tauki – 15 g, sīpols – 1/4 gab., ūdens, sāls, cukurs.

Sasmalcinātu sīpolu taukos apcep, pieliek skābus kāpostus un apcep. Tad pārlej ūdeni, pieliek sāli un sautē mīkstus. Ja vēlas, pievieno cukuru, cik garšo. (1944)

Kāpostu plācenīši

1 kg svaigu kāpostu, 60 g kviešu miltu, 3/4 glāzes piena, 2 olas, 1 tējkarote cukura, tauki.

Kāpostus sarīvē uz sakņu rīves, pārkaisa ar sāli, saberž un izsautē pienā. Atdzesētiem pievieno cukuru, olu dzeltenumus, miltus un saputo ar olu baltumus. Izveido plācenīšus, cep sakarsētos taukos.

Pasniedz ar skābu krējumu. (1982)

Šāda veida pavārgrāmatas klasificējamās kā klasiski informatīvais teksta tips, kas izmantojams tikai un vienīgi kā informācijas avots ēdienu gatavošanai. Iespējams, ka sakarā ar

to, ka pārsvarā latvieši dzīvojuši trūcīgos apstākļos, pret ēdienu vēsturiski izveidojusies ļoti nopietna un pragmatiska attieksme. Ir kultūras, kur ēdienu gatavošana attīstīta līdz mākslas un filozofijas līmenim un saistīta ne tik daudz ar nepieciešamību, kā ar izklaidi. Piemēram, Elizabetes Mailsas sarakstītā grāmata "Feng Shui pavārgrāmata", kas 2001. gadā iztulkota arī latviski, atklāj ķīniešu virtuves noslēpumus. Šeit ēdieni tiek saistīti ar cilvēka rakstura un filozofijas skaidrojumiem.

Daudzām angļiski sarakstītām pavārgrāmatām ir rotaļīgs stils. Noskaņu nosaka arī darbības vārda lietojums pavēles izteiksmes vienskaitļa 2. personas formā. Tulkojumu ietekmē arī latviešu pavārgrāmatas zaudē savu akadēmismu. Ņinas Masilūnes 1999. gadā izdotajā "Lielajā pavārgrāmatā" gan pilnībā saglabāts tradicionālais stils, bet Mārtiņš Rītiņš ēdienu receptes piedāvā komunikatīvi draudzīgākā stilā un uzskatāmākā teksta organizācijas formā, sākumā uzskaitot nepieciešamās sastāvdaļas un pēc tam secīgi norādot soļus ēdiena pagatavošanai. Piemēram:

Aioli

Šī ir ļoti populāra un pasaulē slavena franču recepte no Provansas apgabala. Tā ir ķiploku majonēze, kas burvīgi sader ar svaigiem dārzeņiem [Izcēlumi šeit un turpmāk mani. – I. Z.], gaļu un Spānijā – ar zivīm.

8 porcijām vajadzēs:

- 600 ml olīveļļas, jo labāka, jo būs garšīgāka un stiprāka*
- 10 daiviņas ķiploka*
- 1/2 tējkarotes sāls*
- 2 olas*
- 1 citronu (tikai sulu)*
- 1 ēdamkaroti silta ūdens*

• Saberz nomizotās ķiploka daiviņas ar sāli, kamēr veidojas pasta. (Var ķiploku ar sāli sasmalcināt ar naža plakano pusi.)

• Sajauc to ar olas dzeltenumu.

Lēnām, lēnām, pa pilienam ar putotāju ieputo apmēram ēdamkaroti olīveļļas.

• Iejauc citronu sulu un ūdeni.

• Bez apstājas puto iekšā pārējo eļļu, bet lai tek lēnām.

• Šis ir burvju process, tik lēnām viss sabiezē; masai jābūt biežai, bet var piejaukt ūdeni vai citronu sulu, padarot masu šķidrāku. Tūpat kā diena seko naktij, tā aioli noteikti sabiezēs.

Ja majonēze saplūst, neuztraucies, tas gadās pat veiklākajām franču saimniecēm. Dari to pašu, ko viņas, izaucies relever l'aiol!... (atdzīvini aioli!)

Var jau samazināt ķiploka devu, bet franči mēdz likt divas daiviņas vienai personai. Šajā receptē viņi būtu izmantojuši 16 daiviņas ķiploku. Ja aioli taisi kombainā, tad lieto olas baltumu kopā ar dzeltenumu. Tas ir tādēļ, ka kombains apgriez masu daudz ātrāk, nekā mēs spējam to izdarīt ar rokām, un tā masa labi turas kopā. Tā būs gaišāka un vieglāka.

Ar roku to vajadzētu sagatavot 15 minūtēs.

Šo aioli man patīk iejaukt biezās zupās, vienalga – dārzenu, vistas, liellopa vai zivju. Var arī smērēt uz maizītēm vai lietot ar svaigi sagrieztiem dārzeņiem. (80)

Cepti marinēti pipari

Lūdzu, lūdzu, nepērc piparus bundžās, mājās var pagatavot daudz, daudz labāk. Vajadzīgi dzelteni, bet vislabāk sarkani seši saldie pipari. Apcēp piparus uz gāzes liesmas vai zem grilla liesmas, vai karstā krāsnī, kamēr miza kļūst melna. Ieliec polietilēna maisiņā, lai 15–30 minūtes atpūšas, un tad nomizo ar nazīti. Pārgriez uz pusēm un izņem arī sēklas. Piparus var sagriezt strēmelītēs, bet man patīk tos saplēst tāpat ar pirkstiem. (49)

"Slavenību pavārgrāmatā" ēdienu receptēm pievienoti arī to autoru komentāri, un šī grāmata var kalpot gan kā informatīvs teksts ēdienu gatavošanai, gan arī kā izklaidējoša literatūra, kas sniedz ieskatu dažādu sabiedrībā pazīstamu cilvēku ēšanas ieradumos un pat dzīves uztverē. Arī šajā grāmatā lietots angļu valodā rakstītām pavārgrāmatām raksturīgais formāts un tonalitāte. Piemēram premjera, bijušā Rīgas mēra Andra Bērziņa piedāvātā recepte:

ANDRIS BĒRZIŅŠ (Rīgas mērs)

SIERA FONDJŪ ŠVEICIEŠU GAUMĒ

Sarīvē visu sieru. Fondjū panniņā (var ņemt arī, piemēram, vidēji lielu ugunsdrošā stikla bļodu vai nelielu padziļu pannu) ielej apmēram puspuddeli baltvīna. Pieliek ķiploka daiviņu un sāk karsēt. Kad vīns nedaudz uzkarsis, pievieno sarīvēto sieru. Visu rūpīgi, lēnām un nepārstājot maisa, lai neveidotos kunkuļi. Kad siers izkusis un veido viendabīgu masu, nelielā ķiršu liķiera vai ķiršu degvīna daudzumā iemaisa mazliet kartupeļu miltu un pievieno pannā esošajai masai. Vēl nedaudz pakarsē. Tad noņem no uguns un liek galdā. Labi, ja ir

iespējams no apakšas to turpināt sildīt ar speciālo spirta lampiņu vai mazu sveci.

Ar fondjū dakšīnām (ja tādu nav ar parastām dakšīnām vai garajiem, asajiem koka irbulīšiem) uzdur gabaliņu baltmaizes, pamērcē izkausētajā sierā un ēd.

Vajag:

- *apmēram 200 g Krievzemes siera,*
- *apmēram 200 g kāda asāka siera,*
- *ķiploka daiviņu,*
- *pudeli sausā baltvīna,*
- *mazliet ķiršu liķiera vai degvīna,*
- *kukulīti garās franču baltmaizes.*

Andris Bērziņš:

"Siera fondjū pirmoreiz nogaršoju Šveicē – tur tas ir nacionālais ēdiens. Garšoja lieliski, tāpēc es pat iegādājos speciālo fondjū trauku. Šveicē, atkarībā no reģiona, sieram klāt liek arī dažādas piedevas. Piemēram, smalkos gabaliņos sagrieztu žāvētu gaļu, sēnes. Vārdu sakot, eksperimentiem ceļš vaļā, Šveicē savulaik dzīvojis Rainis. Un ļoti ticams, ka kaut ko līdzīgu ir garšojis arī viņš. Tāpēc puspagajam varam teikt, ka tas ir bijis Raiņa iecienīts ēdiens. Pagaršojiet arī jūs!"

Līdz šim pavārgrāmatu valoda nav piesaistījusi latviešu valodnieku uzmanību, lai gan pēdējā laikā ir ievērojami palielinājies pavārgrāmatu skaits un paplašinājušās to funkcijas. Tās vairs nekalpo tikai par informācijas avotu ēdienu pagatavošanā. Pavārgrāmatas, līdzīgi angļu valodā rakstītajām pavārgrāmatām, ieguvušas zināmu kultūras funkciju – tās vēsta, ko ēd dažādas slavenības vai kā un ko ēd dažādu kultūru pārstāvji. Dažkārt tajās ēšana saistīta ar dzīves veidu un pat domāšanu. Līdz ar to pieaug to lasītāju loks un ietekme uz valodu kopumā. Tādēļ būtu svarīgi, lai pavārgrāmatu teksti nebūtu kļūdaini.

2001. gada 30. jūnija "Dienā" publicēts neliels, bet tomēr zīmīgs Ineses Paklonas komentārs par pavārgrāmatas "Cāļa zupa dvēselei" tulkojumu. Inese Paklona aicina dibināt Pareizrakstības gardēžu klubu, lai novērstu nemākulīgus un nekonsekventus pavārgrāmatu, kā arī ēdienkaršu tulkojumus. Manuprāt, lielākā šīs grāmatas tulkojuma kļūda slēpjas tulkošanas stratēģijā tulkojums ir tiešs pārnese bez teksta adaptācijas atbilstoši latviešu kulinārijas kultūras tradīcijām. Saglabātas pat

oriģināltekstā lietotās mērvienības, kas neļauj šo tekstu lietot kā informatīvu tekstu ar skaidri noformulētām instrukcijām. Piemēram,

Vecais eiropiešu katliņš

8 unces plato olu mīdeļu

2 ēdamkarotes sviesta

1 1/2 mārciņa miltu

3 (8 unču) kārbas tomātu mērces

3/4 tases gaļas buljona koncentrāta

1 tase cottage siera

8 unces krējuma siera

1 tējkarote sakapātu zaļumu

1...

2. Mikserī sajauciet cottage sieru, krējuma sieru, skābo krējumu, zaļumus.

4. Sakarsējiet cepeškrāsni līdz 375° F. Ielieciet tajā katliņu un ļaujiet cepties 45 minūtes. (31)

Šo ēdienu iespējams pagatavot tikai pēc zināmiem aprēķiniem un arī tad ar grūtībām, jo grūti atšifrējami daži produktu nosaukumi. Teksts neveic savu pamatfunkciju, un tas ir pirmais kritērijs, kas ļauj kvalificēt šo tekstu kā neprofesionāli veiktu tulkojumu.

Skaidrs, ka apstākļos, kad latviešu valodā lielos apjomos ienāk visdaudzveidīgāko sfēru jaunvārdi, mēs nevaram gaidīt un prasīt, lai tādas oficiālas iestādes kā Terminoloģijas un tulkošanas centrs un Terminoloģijas komisija regulētu aizgūšanas procesus visās jomās. Šīs iestādes galveno uzmanību pievērš terminiem, kas iekļauti ES tiesību normās un kuru harmonizēts tulkojums nepieciešams, lai nodrošinātu tiesību sistēmas integritāti. Domāju, ka lielāku atbildību varētu uzņemties izdevēji. Būtu labi, ja izdevēji sistemātiski sekotu līdzi, lai citvalodu reālijas tiktu atveidotas pēc vienotiem principiem. Manuprāt, pārtikas produktu un ēdienu nosaukumu atveidē maksimāli vajadzētu lietot transkripciju (*musaka*, nevis *moussaka*), jo:

1) tā atšķirībā no oriģinālrakstības saglabāšanas jeb nulles tulkojuma ļauj valodas lietotājiem pareizi izrunāt attiecīgo reāliju;

2) nodrošina vienveidīgu attiecīgās reālijas lietojumu;

3) atvieglo gramatiskās adaptācijas procesu.

Transkribētajai reālīgai nepieciešamības gadījumā varētu pievienot arī latvisko skaidrojumu.

Atsevišķu ļoti specifisku ēdienu apzīmējumu atveidē varētu lietot nulles tulkojumu jeb saglabāt nosaukumu oriģinālformā, vēlams ar paskaidrojumu. Šī ir Mārtiņa Rītiņa iecienīta metode: *spāņu aukstā dārzeņu zupa – gazpacho, šitāki plov – risotto; ķīniešu pelmenīšu – won ton zupa, broiche – franču brokastu maize.*

Rītiņš runā par to, kādēļ dažkārt nepieciešams saglabāt ēdiena nosaukumu oriģinālā. Par *bouillabaisse* Rītiņš raksta: "Man daži apmeklētāji jautā, kāpēc es ēdienkartē nerakstu vienkārši – zivju zupa. Pasaulē ir pazīstamas daudzas un dažādas zivju zupas, piemēram, mēs varētu līdzināties Francijai, Indijai, Itālijai. Tur, ja pasūtu *chowder*, tad zinu, kāda tā zupa būs, no kā sastāv. *Bouillabaisse* dzimtene ir Dienvidfrancija, Provansa. Zupas sastāvā ir dažādas zivis un jūras dzīvnieki, sīpoli, tomāti, baltvīns, olīveļļa, ķiploki, safrāns un garšaugi.."

Tomēr nulles tulkojums nebūtu lietojams bieži, jo, tas apgrūtina vārda izrunu. Piemēram, lietojot vārdu *Cassoulet*, Rītiņš spiests sākt ēdiena pagatavošanas aprakstu ar skaidrojumu "šo tradicionālo franču ēdienu nosaukumu pie mums izrunā kas-o-lej" (102). Vai arī *Bouillabaisse – izrunā bul-ja-baiz* (86). Atsevišķos gadījumos lietotas zemteksta piezīmes. Piemēram: *Gazpacho latvieši izrunā vienkārši – gaspačo.*

Domāju, ka transkripcija, mazāk pazīstamu ēdienu gadījumā ar skaidrojumu, ir piemērotākais produktu/ēdienu nosaukumu atveides veids, jo nulles tulkojuma gadījumā gan semantiski, gan fonētiski atsvešinātais vārds tiek nelabprāt iekļauts aprītē, un līdz ar vārdu no aprītes tiek izslēgta arī reālija, ko šis vārds apzīmē. Īpaši apstākļos, kad milzu tempos visās dzīves sfērās, un arī pavārmākslā, ienāk jaunas informācijas un uzvedības modeļu gūzma un cilvēkiem nepieciešams zināms laiks, lai tos apgūtu. Jāatceras ēdienkaršu un pavārgrāmatu teksta pamatfunkcija – informācijas sniegšana un savstarpējās saziņas atvieglošana. Manuprāt, tas nav pareizi, ja nevaram restorānā pasūtīt ēdienus, jo vienkārši nezinām, kas slēpjas aiz attiecīgā nosaukuma un

kautrējamiem nosaukumu izrunāt. Mūsu izvēle tiek krietni ierobežota, varētu teikt, tehnisku iemeslu dēļ. Bet esam taču ieradušies labi pavadīt laiku. Tas pats attiecas uz pavārgrāmatām neatšifrētas lietotājam draudzīgā veidā tās vienkārši netiek izmantotas. Tikai slikti uzrakstīti teksti liek to lietotājiem justies mulķīgi, labi uzrakstītam tekstam jākalpo mērķim, kādam šis teksts radīts.

Nobeigumā vēlreiz gribētu uzsvērt tulkojumu lielo ietekmi uz pārmaiņām mērķvalodā. Tulkojums ir lingvistisko un kultūras kontaktu rezultāts, kas savukārt kalpo par valodas pārmaiņu sākumpunktu. Īpaši tādā kultūrā kā latviešu, kur tulkojumi tradicionāli ieņem noteicošo vietu literārajā polisistēmā. Tulkojumiem ir liela ietekme ne tikai uz lingvistiskās izteiksmes formu stereotipiem kā, piemēram, pavārgrāmatās, bet arī uz jaunu domāšanas un neverbālās uzvedības stereotipu veidošanos, kā to redzam latviešu reklāmvalodā. Tādēļ vajadzētu veicināt pārdomātu un no mērķvalodas viedokļa konsekventu tulkojumu radīšanu.

Izmantotās pavārgrāmatas

- Baltijas jaunā pavāru grāmata saimniecēm un zeltēnēm. Rīga, 1902.
 Baltijas pavāru grāmata, īpaši saimniecēm un ķēkšām jo derīga. Rīga, 1883.
 Bērtiņa V. Pavāru grāmata. Rīga, 1937.
 Breikše R. Mājturības un vārīšanas māksla. Rīga, 1924.
 Harders K. Tā pirmā pavāru grāmata no vācu grāmatām pārtulkota. Rubene, 1795.
 Hildhede M., Holle L. Kara laika virtuve. Rīga, 1942.
 Hindele M. Dzīvojiēt lēti un veselīgi. Rīga, 1926.
 Kenfilds D., Hensens M., Ventvorta D. Cāļa zupa dvēselei. Rīga, 2001.
 Kiseļeva K. Bērnu virtuve. Rīga, 1952.
 Latviešu pavāru grāmata muižas pavāriem par mācību visādus kungu ēdienus gardi vārīt un sataisīt. Jelgava, 1796.
 Masiļūne Ņ. Ikdienai un svētku galdam. Rīga, 1982.
 Masiļūne Ņ. Lielā pavārgrāmata. Rīga, 1999.
 Masiļūne N. Latvian National Kitchen. Rīga, 2001.
 Pētersons M. & Paspas A. Pareiza barība. Rīga, 1944.

- Rītiņš M. Mielasts ar Mārtiņu. Rīga 1997.
Veģetāriešu klasika. Rīga, 2000.
Zariņš E. Slavenību pavāgrāmata. Rīga, 1999.

Bibliogrāfija

Jettmarova Z., Piotrowska M., Zauberga I. (1997) *New Advertising Markets as Target Areas for Translation. Translation as Intercultural Communication.* John Benjamins Publishing Company, 185–195.

Katan D. (1999) *Translating Cultures.* St. Jerome Publishing.

Ločmele G. (1999) *Laviešu tulkotās reklāmas funkcionālie, stilstiskie un kultūras aspekti.* Linguistica Lettica 5. Latviešu valodas institūta žurnāls, Rīga, 1999, 207–215.

Ločmele G. (2001) *Means of Manipulation in Latvian Advertising – Products of Change.* LU Zinātniskie raksti 640. LU, Rīga, 47–55.

Nord C. (1997) *Translation as Purposeful Activity.* St. Jerome Publishing.

Paklona I. Ēdienkartes pareizrakstība. "Diena", 2001. gada 30. jūlijs.

Zauberga I. (1996) *Translational Norm in Advertisement Transfer.* LU Zinātniskie raksti 603. LU, Rīga, 50–64.

Translation Driven Changes of Genre and Style Conventions in Latvian

Summary

Since 1980s, when translation studies took the celebrated "cultural turn", translation is no longer viewed as linguistic transfer but rather as an act of cross-cultural communication. "Translating across cultures" and "cultural proficiency" have become buzzwords. This article highlights the importance of cultural stereotypes and conventions in translation of advertisements and cookery books, which today have developed into text types of wide consumption but have so far been little explored. The material under analysis demonstrates that the creation of texts, as well as conventions, which serve as a framework of these texts, are strongly influenced by changes in the culture context they emerge from.

Latvian cookery books mirror changes in translation conventions and the impact of translations on the language and style of Latvian cookery books. Over the last 5 years Latvian cookery books have undergone remarkable changes which are obvious both in their visual (they have become more colorful and diverse in format) and textual

arrangement. Lexical changes are triggered off by the necessity to name new products and meals. In cookery books published over the last five years non-translation in names of dishes has been applied with disturbing frequency. Under the influence of the numerous translations also Latvian cookery books have lost their academic air and from an informative text type have developed into multifunctional texts with entertaining and promotional features. Similarly to English cookery books they have acquired a cultural function. People buy and read cookery books for a variety of reasons, their popularity grows and with it also their impact on the language. Therefore more attention should be paid to the linguistic quality of these texts.

HRONIKA

Eiropas valodnieku kongresā

Kopš 1967. gada Eiropas Valodnieku apvienība (*Societas Linguistica Europaea*) organizē savas ikgadējās valodnieku tikšanās, katru reizi mainot valstis un pilsētas. Kongress ik gadu pulcina speciālistus no daudzām valstīm. 2001. gadā Eiropas valodnieki bija sanākuši Lēvenas (*Leuven*) Universitātē, Beļģijā.

2002. gadā viņi tikās no 22. līdz 25. jūlijam jau 35. reizi, šoreiz – Potsdamas Universitātē, Vācijā. Šajā kongresā piedalījās pārstāvji no gandrīz visām Eiropas valstīm, kā arī no ASV, Brazīlijas, Ķīnas TR, Taivānas, Japānas un Kamerūnas.

Baltijas valstis pārstāvēja Igaunija (divi Tartu Universitātes un divi Tallinas Pedagoģiskās Universitātes docētāji) un šo rindu autore no Latvijas Universitātes.

Tas, ka šis forums ir izgājis ārpus Eiropas ietvariem un piesaista arī citu kontinentu (Amerikas, Āzijas un Āfrikas) valodu speciālistu interesi, ļauj spriest par tā nozīmi un popularitāti.

Darbs notika vienlaicīgi sešās sekcijās: leksika, semantika un leksikogrāfija; valodas attīstība un valodniecības vēsture; gramatika: morfoloģija un sintakse; diskursa un teksta analīze; kontrastīvie pētījumi, valodu tipoloģija un tulkošana; valodu mācīšana, valodu politika, jaunās tehnoloģijas un globalizācijas procesi valodā un tās apgūšanā. Bija arī apalie galdi un par atsevišķiem jautājumiem tika nolasītas lekcijas.

Kongresam bija raksturīga valodu dažādība: angļu (70,5 % nolasīto referātu), vācu (17 %), franču (8 %), spāņu (4 %) un krievu valoda (0,5 %). Dominējošo pozīciju ieņēma angļu valoda. Atšķirībā no pagājušā gada, šogad kongresā bija pieaudzis vācu valodas īpatsvars, kas varētu būt izskaidrojams ar to, ka kongress notika Vācijā. Turpretī, piemēram, Beļģijas kongresā tikai daži referāti tika nolasīti vācu valodā.

Jāatzīmē arī, ka šis kongress vairāk nekā iepriekšējais atspoguļo mūsdienu Eiropas tendenci uz daudzvalodību.

2001. gada kongress tika kritizēts lielā angļu valodas pārsvara dēļ.

Kongresam bija raksturīga liela daudzveidība kā pētāmo objektu un jomu izvēlē, tā arī pētīto valodu ziņā. Svarīgu vietu tajā ieņēma valodu mācīšana, tās sociokulturālais, pedagoģiski didaktiskais un psiholoģiskais aspekts. Šai tematikai tika veltīta viena no sešām sekcijām.

Kongresā izpaudās tas, ka valodniecības jomā pārsvaru gūst sinhroniskie un sociolingvistiskie pētījumi, taču neizpaliek arī diahroniskais un kontrastīvais aspekts. Tika pārstāvētas arī tādas valodniecības jomas kā tulkošana un valodu politika. Blakus tradicionālajiem pētījumiem leksikā, semantikā, morfoloģijā, sintaksē tika aplūkoti globalizācijas un valodu saskarsmes jautājumi, kā arī jaunu tehnoloģiju izmantošana valodu pētīšanā. Daudz ir pētījumu par teksta un diskursa struktūru un semantiku, par valodas mainīgumu, par valodas, runas un normas mijiedarbību un tās attīstību. Vairāki pētījumi attiecās uz fonētiku, fonoloģiju un valodniecības vēsturi.

35. Eiropas valodnieku kongress liecina, ka valodniecībā nav novecojušu, "izgājušu no modes" tēmu, taču sabiedrības attīstība arvien vairāk paplašina tās pētījumu loku atbilstoši jaunām prasībām un tendencēm.

Olga Ozoliņa

Romānisti tiekas Oslo

No 2002. gada 12. līdz 17. augustam Norvēģijas galvaspilsēta viesmīlīgi uzņēma ap 120 Skandināvijas un Baltijas romāņu (franču, itāļu, spāņu, portugāļu un rumāņu) valodu speciālistus, kuri bija ieradusies uz XV Skandināvijas valstu romānistu kongresu. Kongresu rīko reizi trijos gados, un līdz šim tie notikuši Orhusā (1958), Gēteborgā (1961), Oslo (1964), Kopenhāgenā (1967), Turku (1972), Upsalā (1975), Bergenā (1978), Odensē (1984), Helsinkos (1984), Lundā (1987), Trondheimā (1990), Altborgā (1993), Jiveskilē (1996) un Stokholmā (1999). Latvijas romānisti šādos forumos piedalās tikai kopš 1999. gada, kad uz XIV kongresu ieradās seši Latvijas Universitātes valodnieki, franču, spāņu un itāļu valodas

speciālisti. Šoreiz Oslo universitātē referātus nolasīja tikai divi LU Romānistikas nodaļas profesori.

Lielākā daļa referātu bija veltīti franču valodai (56,6 %), tās literatūrai (31,6 %) un pasniegšanas metodikai (12 %). Spāņu filoloģijas problēmām bija veltīti 29 referāti, itāļu – 21, portugāļu – 4, rumāņu filoloģijai – tikai viens priekšlasījums.

Valodnieciskās tematikas ziņā dominēja pētījumi par gramatikas un valodas vēstures aktuālajiem jautājumiem. Tikai atsevišķi priekšlasījumi bija veltīti fonētikas un leksikas problēmjautājumiem. Lielāka vērība tika pievērsta arī sastatījuma pētījumiem. Toties maz referātos tika analizēti vispārīgās valodniecības jautājumi. Šāds iedalījums reljefi parāda Skandināvijas valstu romānistu pētniecības pamatsfēras un interešu ievirzi, kas cieši saistītas ar akadēmisko studiju nodrošinājumu. Tā reizē bija arī laba iespēja jauniešiem romānistiem dalīties ar kolēģiem savā pieredzē.

Latvijas romānisti savos referātos aplūkoja valodas normas specifiku (O. Ozoliņa) un jaunāko leksikogrāfisko avotu izstrādes gaitu Latvijā (A. Bankavs).

Andrejs Bankavs

ICOS 21

Iespaidu drumslas

21. starptautiskais onomastikas zinātņu kongress (ICOS *International Congress of Onomastic Sciences*; starp citu, tieši tāda pati abreviatūra apzīmē arī Starptautisko onomastikas zinātņu padomi – *International Council of O. S.*) notika karstajā 2002. gada vasarā (19.–24. augustā) Upsalas universitātē (Zviedrijā). Upsala ir slavena ar savām onomastikas tradīcijām: Dialektoloģijas, onomastikas un folkloristikas institūtā (SOFI) tiek glabāti plaši onomastiskie arhīvi (tostarp arī no Baltijas valstīm), veikts aktīvs pētniecības darbs, nupat uz šejieni pārcelts arī Starptautiskais onomastisko zinātņu centrs. Kongresā piedalījās vairāk nekā 350 dalībnieku no 42 valstīm. Pirmo reizi ICOS vēsturē Latviju pārstāvēja kupla delegācija: 7 valodnieki un ģeogrāfi no Rīgas. Kongresa pamattēma – "**Vārdi valodā un sabiedrībā**". Darbs ritēja 6 sekcijās, no kurām divas (2. un 3.)

daudzo pieteikumu dēļ vēl bija sadalītas uz pusēm (2a un 2b, 3a un 3b).

Senajā Upsalas universitātes aulā kongresu atklāja Zviedrijas kultūras ministre Marita Ulvskūga (*Ulvskog*), kas apsveikuma runā pieminēja arī zviedru ieguldījumu onomastikas attīstībā: SOFI savākti 10 miljoni vietvārdu, 4 miljoni no tiem jau datorizēti, SOFI ir vienīgā vieta Zviedrijā, kur ir profesūra onomastikā, te tiek gatavota vietvārdu izrunas vārdnīca u. c.

Par plašo aplūkojamo tēmu spektru liecina sekciju nosaukumi:

1. sekcija "Īpašvārdu teorija"

Visvairāk diskutēts tika tieši šajā sekcijā, jo onomastikā – samērā jaunā zinātnē – vēl ir ļoti daudz neatrisinātu teorētisko jautājumu un problēmu. Piemēram, **Angelika Bergīna** (*Bergien*) (Vācija) pieskārs tādām tematām kā īpašvārdu internetā un, saistībā ar to, īpašvārdu būtības jeb identifikācijas jautājumiem. Vai, piemēram, tāds vārds kā "internets" būtu rakstāms ar lielo vai ar mazo sākumburtu? Vienīgais no Baltijas valstīm, kas uzdrošinājies runāt par sarežģītiem teorētiskiem jautājumiem, bija **Ojārs Bušs**; viņš mēģināja pamatot savu netradicionālo viedokli par īpašvārda semantiku. Savukārt pretēju viedokli aizstāvēja **Ričards Koutss** (*Richard Coates*) (Anglija) referātā "Jauna īpašvārdiskuma teorija"; īpašvārdu semantiku viņš traktēja visai tradicionāli, uzskatot, ka denotatīvā semantika piemīt tikai apelatīviem, bet ne onīmiem.

No onomastikas teorijas attīstības viedokļa viens no nozīmīgākajiem šķita **Villi van Langendonka** (*Willy van Langendonck*) (Beļģija) priekšlasījums "Īpašvārdu un īpašvārdiskie šķirkļa vārdi" ("*Proper names and propriat lemmas*"), kurā tika uzskatāmi parādīta atšķirība starp šīm divām kategorijām un pārliecinoši pamatots uzskats, ka no konteksta izolēti īpašvārdiski šķirkļa vārdi (*lemmas*) nav pielīdzināmi īpašvārdiem (šī apzīmējuma eksaktā terminoloģiskā nozīmē). Par nozīmes un funkcijas savstarpējām attiecībām uzņēmumu jeb firmu nosaukumos (angl. *company names*) referēja **Paula Šēblūma** (*Sjöblom*) (Somija), analizējot nosaukumus, kas lietoti

Somijā 19. gadsimtā, un saistot konkrētā materiāla apskatu ar onomastikas teorijas problēmām.

Savukārt onomastikas vispārējās teorijas īsu retrospektīvu aplūkojumu sniedza krievu onomastikas *grand old lady* **Aleksandra Superanska**. **Renata Ščepanaka-Mendesa** (*Szczepaniak-Mendez*) (Vācija) ar piemēriem no poļu antroponīmijas ilustrēja stāstījumu par onīmiskajiem sufiksiem (piem., poļu *-ski*, *-cki*, *-ak*, *-czak*, *-orvicz* u. d. c.) kā īpašvārdiskuma pazīmi.

2. sekcija "Īpašvārdi un sabiedrība"

2. a sekcija "Īpašvārdi kā avoti"

Onomasts no tālās Dienvidāfrikas **Adrians Kopmans** (*Adrian Koopman*) teatrāli (šā vārda labā nozīmē) stāstīja par zulu personvārdiem, kas vienlaikus ir arī ziņas jeb vēsts nesēji, piemēram: "Dieva dāvana" (= *uSiphosenkosi*), bērna vārds ar nozīmi "Ej prom!" vairāk veltīts vīramātei, "Ko tu gribi?" (= *uFunani*), "Esi kluss!" (= *uThulani*), "Nepalaidņojies!" (= *uPhumulani*) – tie ir vārdi, kas pavada zulu visu mūžu.

Afrikāņu personvārdiem bija veltīti vēl vairāki interesanti referāti, piemēram, 1. sekcijā nolasītais Vācijā strādājošās ungāru onomastes **Žanetas Dukes** (*Janet Duke*) priekšlasījums "Afrikāņu atroponīmi un "ideāla" personvārda strukturālie principi"; referente formulēja kritērijus personvārda "kvalitātes" vērtējumam (identifikācijas precizitāte, īsums, iegaumēšanas vieglums, īpašvārdiskuma formālo pazīmju esamība, informācija par personvārda īpašnieku). Afrikāņu personvārdi daudz biežāk, nekā tas pierasts Eiropā, ietver sevī kādu reālu informāciju par personvārda īpašnieku, īpaši par viņa dzimšanas laiku vai citiem apstākļiem, piemēram, svahili vārdi *Juma* un *Mvajuma* 'dzimis piektdienā', *Chausiku* 'dzimis naktī', *Rwaka* 'dzimis Jaungada svinību laikā'. Amhariešu vārds *Fättāna* 'viņa steidzās' (tātad – dzimusi pirms laika vai ļoti jauniem vecākiem), jāatzīst, ir visai līdzīgs latviešu kalendārvārdu saraksta papildināšanai ierosinātajam *Steidzūte*. Savukārt **Minna Säreлма-Maunumā** (*Saarelma-Maunumaa*) (Somija) stāstīja par afrikāņu personvārdiem ar kristietībā sakņotu semantiku, piemēram,

Etuhole 'viņš mīl mūs', *Hupitho* 'pestīšana', *Meitaalo* 'ticība', kas ir populāri ovambo ciltī Namībijā.

Gerits Blothofts (*Gerrit Blothoof*) no Nīderlandes aizraujoši iepazīstināja ar saviem pētījumiem par personvārdu popularitāti Nīderlandē, ko ļoti ietekmē subkultūra (iedzīvotāju izglītība, nodarbošanās, ticība u. c.). Raksturīgi, ka svešu zemju vārdus saviem bērniem vairāk izvēlas mazizglītoti cilvēki, bet senie, vēsturiskie vārdi dominē pilsētās, kur augsts izglītības līmenis. Vienam (dienvid)sāmu personvārdam – *Skarel* kas pirmoreiz reģistrēts 1655. gadā, pēdējoreiz 1890. gadā un bijis lietots tikai samērā nelielā teritorijā Skandināvijas vidienē, savu priekšlasījumu veltīja **Andešs Lēvs** (*Anders Løvv*) (Norvēģija).

Johanna Halonena (*Halonen*) (Somija), aplūkodama etnonīmu motivētos somu vietvārdus kā Somijas apdzīvoto vietu vēstures avotu, kā vienu no motivētārvārdiem minēja arī *kuuri* 'kurzemnieks'. **Marianne Blumkvista** (*Blomquist*) (Somija) palūkojās uz jaunajiem īpašvārdiem no neparasta viedokļa, analizējama stikla dizaineru radītus nosaukumus (vāzes "Pumpurs", "Ziepu burbulis", "Arlekīns", "Karēlija" u. c.).

2. b sekcija "Īpašvārdu rašanās apstākļi"

3. sekcija "Īpašvārdu veidošanās, vārdu izmaiņas un vārdu izzušana"

Pazīstamais antroponīmits un bibliogrāfs no Amerikas Savienotajām Valstīm **Edvins Lausons** (*Edwin D. Lawson*) šoreiz bija pievērsies krievu personvārdu paradigmai laikposmā no 1874. līdz 1990. gadam, salīdzinādams Maskavas un Sanktpēterburgas datus atsevišķos laikposmos un secinādams, ka patriotiskie vārdi krievu ģimenēs tika visvairāk doti Otrā pasaules kara un pēckara posmā (iepriekšējos ICOS kongresos Lausons ir referējis par ebreju, azerbaidžāņu, latviešu un lietuviešu personvārdu izmaiņas tendencēm). Ģeogrāfe **Zane Cekula** iepazīstināja ar Latvijas dienvidaustrumu daļas vietvārdiem, pievērsdama uzmanību to cilmes aspektam. Argentīniete **Olga Mori**, kas strādā Vācijā, savu ziņojumu veltīja Buenosairesas (3 miljoni iedzīvotāju lielpilsētas) ielu nosaukumu motivācijai. Pat divus referātus par igauņu uzvārdu veidošanos

un pārmaiņām nolasīja vēsturnieks no Igaunijas (Tartu universitātes) **Ādu Musts** (*Aadu Must*).

Līdz šim onomastiskos pētījumos, šķiet, neskartu īpašvārdu grupu, proti, vārdus, ko savām lellēm un citām rotallietām devuši bērni, analizēja **Katarina Leibringa** (*Katharina Leibring*) (Zviedrija), galveno uzmanību pievēršot bērnu īstenotās vārdu darināšanas motivācijai (piem., tīģerēns nosaukts *Blodsvans* 'asinsaste', jo tā īpašnieks gribējis, lai tīģerim būtu "šausminošs vārds" ("*a horrible name*").

Par kādu pētījumu onomastikas un sociolingvistikas robežzonā stāstīja **Ritva Līsa Pitkenena** (*Ritva Liisa Pitkänen*) (Somija); aptaujājot viena ciemata iedzīvotājus, ir mēģināts noskaidrot visus vietvārdus, ko zina katrs no aptaujātajiem, un pēc tam analizēti atšķirību cēloņi. Cita starpā, secināts, ka vecāki cilvēki zina vairāk vietvārdu nekā jaunie, turklāt vīrieši – vairāk nekā sievietes. Nozīmīgi faktori, ar ko saistīta katra cilvēka toponimiskā kompetence, ir šā cilvēka profesija un vaļasprieks.

4. sekcija "Īpašvārdu vārdnīcas un projekti"

Tā kā es (t. i., L. B.) biju viena no 4. sekcijas vadītājām, obligātā kārtā bija jānoklausās visi šīs sekcijas referāti.

Duņa Brozoviča-Rončevića (*Dunja Brozović-Rončević*) (Horvātija) informēja par milzīgu 2002. gadā realizētu projektu – horvātu enciklopēdisko vārdnīcu ("Hrvatski enciklopedijski rječnik"), kur ir iekļauts daudz vietvārdu un personvārdu. **Eva Žetelska-Feleško** (*Rzetelska-Feleszko*) no Polijas iepazīstināja ar topošo slāvu onomastisko enciklopēdiju, kuras veidošanā ir iesaistījušies daudzu valstu vietvārdnieki. **Deivids Blērs** (*David Blair*) (Austrālija) stāstīja par tikko aizsākušos projektu, kura rezultātā ir paredzama Austrālijas vietvārdu vārdnīca. **Īmons Lankfords** (*Eamon Lankford*) no Īrijas kavējās pārdomās par pareizo metodoloģiju, veidojot mikrotoponīmu vārdnīcu (sākta 1996. gadā). Jauna un enerģiska pētniece no Ungārijas **Magdolna Nemeša** (*Nemes*) referēja par nomenklatūras vārdiem (viņas lietotajā terminoloģijā: *generic elements*) ungāru cilmes vietvārdos un stādīja priekšā daudzu gadu apjomīgu projektu "Onomastica Finno-Ugrica" Islandes pārstāvja **Svavara Sigmundsona** (*Svavar Sigmundsson*) priekšlasījums par topošo

Islandes vietvārdu vārdnīcu izpelnījās kritiku galvenokārt tāpēc, ka vārdnīcā paredzēts iekļaut tikai semantiski un etimoloģiski neskaidros toponīmus, jo vairums vietvārdu Islandē ir ikvienam skaidri, un to vārdnīcā nebūs. Tika plaši diskutēts par šādas vārdnīcas adresātu. **Luīza Māsa** (*Luis Maas*) no Nīderlandes ļoti vienmujā un garlaicīgā formā stāstīja par reģionālo projektu, kas paredz lauku nosaukumu pētniecību Ahterhūkā (*Achterhoek*). Par uzvārdu datu bāzes veidošanu Nīderlandē referēja **Lēnderts Brauvers** (*Leendert Brouwer*). Kanādietis **Kens Takers** (*Ken Tucker*) klausītājus informēja par gatavojamo Kanādas vārdu un uzvārdu vārdnīcu un grūtībām, kas rodas šajā darbā.

Vairāki referāti bija veltīti atsevišķiem projektiem Vācijā: **Inge Bili** (*Bily*) ar vācisku precizitāti plaši informēja par seno sorbu vietvārdu atlantu, bet **Ernsts Eihlers** (*Ernst Eichler*) tradicionālā veidā pakavējās pie slāvu onomastikas pamatproblēmām Vācijā.

Šajā sekcijā uzstājās arī divas pārstāves no Latvijas: **Ilga Jansone** runāja par latviešu toponīmu atgriezenisko vārdnīcu un tās nozīmi vārddarināšanas tipu pētniecībā, bet **Laimute Balode** stāstīja par vēsturiskajām vietvārdu formām Latvijas toponīmiskajās vārdnīcās. Pēc referāta gan izcēlās diskusija par to, cik lielā mērā var uzticēties jau publicētajiem vēsturisko toponīmu krājumiem un ka iespēju robežās tomēr jācenšas pārbaudīt pirmavotus. Vienīgā Lietuvas pārstāve kongresā, **Grasilda Blažiene**, savu referātu bija veltījusi senprūšu vietvārdu pētniecībai, ņemot vērā arī jaunapzinātus materiālus (referente, strādādama Vācijas arhīvos, ir krietni papildinājusi mums zināmo prūšu vietvārdu skaitu).

Daudziem labiem onomastiem no bijušās Padomju Savienības pilnvērtīgu dalību diskusijās liedza vājās svešvalodu zināšanas. **Irina Ganžina** no Tveras stādīja priekšā savu labi izstrādāto krievu mūsdienu uzvārdu vārdnīcu (2001), bet uz jautājumiem atbildēt nevarēja. Savukārt Uzbekistānas pārstāvis **Nurlans Mingbajevs** ar īpašu kongresa rīkotāju atļauju savu referātu par Čingishana vārdu lasīja krievu valodā, kaut gan kongresa darba valodas bija tikai angļu, vācu un franču.

5. sekcija "Īpašvārdu plānošana"

Hanss Ringstams (*Hans Ringstam*) no Zviedrijas interesanti stāstīja par vietvārdu oficiālo un tautas standartizāciju savā valstī. Desmit gados (1990–1999) bija saņemti 56 vietvārdu maiņas iesniegumi, no kuriem apmēram puse atbalstīti. Runātājs uzsvēra, ka vietvārdi nav privātipašums, bet gan literārās valodas sastāvdaļa, tāpēc par tiem jā rūpējas valstij un sabiedrībai. **Leifs Nilsons** (*Leif Nilsson*) komentēja Zviedrijas vietvārdu likumu, kas pieņemts 1996. gadā. Par vietvārdu plānošanu tādā lielpilsētā kā Stokholma runāja **Stafans Nīstrems** (*Staffan Nyström*) no Zviedrijas, minot interesantus konkrētus gadījumus, piemēram, ka Astridas Lindgrēnes piemiņas iemūžināšanai vietvārdos par visveiksmīgāko risinājumu atzīts kāda parka celiņa (nevis ielas) nosaukšana rakstnieces vārdā. Savukārt Helsinku satelītpilsētas Espo vietvārdu plānotāja **Marja Viljamā-Lakso** (*Viljamaa-Laakso*) stāstīja par to, kā zinātniski pamatota un vēsturiski korekta vietvārdu plānošana un lietošana dažkārt nonāk konfliktā ar uzņēmējdarbības interesēm. Kolēģis no Igaunijas **Pēters Pells** (*Peeter Päll*) aplūkoja Igaunijā lietojamus eksonīmus (*Pihkva = Pleskava, Riia = Rīga, Turu = Turku, Varssavi = Varšava*) un to lietošanas tendences. Igaunī šobrīd sliecas uz endonīmu, nevis eksonīmu lietošanu. Par tuaregu cilmes īpašvārdiem berberu onomastikonā referēja kolorītais berberu tautas un Francijas pārstāvis **Mohameds Agali-Zakara** (*Mohamed Aghali-Zakara*).

Par vietvārdu izlokšņu formām un to standartizācijas problēmām runāja **Lidija Leikuma**, savukārt par Latvijas vietvārdu standartizācijā praktiski paveikto un arī par grūtībām, kas kavē šo darbu, stāstīja **Zinta Goba**.

6. sekcija "Īpašvārdi literatūrā"

Ikreiz šī sekcija pievilina arī daudz klausītāju no malas. Bulgāriete **Lilijana Dimitrova-Todorova** stāstīja par personvārdiem bulgāru literatūrā un folklorā. **Naftali Kadmons** (Izraēla) runāja par humoru vietvārdos (varētu arī teikt – par jocīgiem vietvārdiem), citējot gan piemērus no literatūras (piem., *Specific Ocean < Pacific* kādā no H. Loftinga grāmatām par doktoru Dūlitlu), gan arī gluži reālus nosaukumus (piem., *Hotazel < Hot as Hell* Dienvidāfrikā).

Kongresa beidzamajā dienā notika divas īpašas sesijas: viena, veltīta onomastikas mācīšanai un popularizēšanai (to lieliski vadīja **Šeila Embltona**), un otra, veltīta onomastikas materiālu izplatīšanai un publicēšanai (vadīja **Edvins Lausons**).

Kongresā tika ievēlēta jaunā ICOS valde ar priekšsēdētāju zviedru **Matsu Valbergu** priekšgalā.

Šis kongress parādīja vispārīgās onomastikas zinātnes attīstības tendences pasaulē un īpaši Eiropā. Arvien lielāks uzsvars tiek likts uz sinhrono onomastiku, socioonomastiku, bet vēsturiskā onomastika, etimoloģija vairs nav modē. Kā viens no svarīgākajiem ieteikumiem izskanēja nepieciešamība izveidot kopīgu onomastisko terminoloģiju, kā arī internetā ievietot onomastikas bibliogrāfiju un onomastiskā materiāla apkopojumus.

Šādi lieli pasaules mēroga kongresi ir vērtīgi ar to, ka ir iespējams vaigā skatīt tādus onomastikas lielmeistarus kā **V. Nikolaisens** (Skotija), **V. van Langendonks** (Beļģija), **V. Dālberga** (Dānija), **S. Strandbergs** (Zviedrija), **Š. Embltona** (Kanāda) u. c. Turklāt ne ar ko nav aizstājami personīgie kontakti, kas vienmēr izveidojas šādos saietos. Kongresu papildināja gan ekskursijas uz Dialektoloģijas, onomastikas un folkloristikas institūtu (SOFI), kas bija viens no galvenajiem šā kongresa organizētājiem, gan tālāks izbrauciens (līdz pusceļam ar kuģi pa tikai pārdesmit metru plato Fīrisas upīti un pa Mēlarena ezeru) uz Sigtunas pilsētiņu un Skūklosteras (*Skokloster*) pili.

Nākamais ICOS kongress notiks pēc trim gadiem (2005) Itālijā (Pizā). "Cerams, ka tik daudzi sabraukušie onomasti nesagraus jau tā šķībo Pizas torni," – atvadoties jokoja nākamā kongresa galvenā rīkotāja **Marija Džovanna Arkamone** (*Maria Giovanna Arcamone*).

Laimute Balode, Ojārs Bušs

"Vārds un tā pētīšanas aspekti" Liepājā

Liepājas Pedagoģijas akadēmijā **2002. gada 21. un 22. novembrī** notika jau **7. Starptautiskā konference "Vārds un tā pētīšanas aspekti"**. Konferencē bija pieteikti 73 referāti

no 7 valstīm: pirmkārt, no dažādām Latvijas augstskolām (Latvijas Universitātes, LU Latviešu valodas institūta, Ventspils Augstskolas, Rēzeknes Augstskolas, Rīgas Tehniskās universitātes u. c.), kā arī no Lietuvas (Klaipēdas Universitātes, Vītauta Dižā Universitātes, Šauju Universitātes, Lietuviešu valodas institūta), Krievijas (A. Andronovs), Vācijas (N. Naua), Īrijas (T. Ohifernains), Ungārijas (S. Tots), Japānas (K. Kanno). Plenārsēdē un pēc tās četru sekciju vakara, rīta un pusdienas sēdēs tika nolasīti 65 referāti.

Par nozīmīgiem pētījumiem diahroniskajā valodniecībā latviešu dialektoloģijā, latviešu valodas vēstures izpētē Liepājas Pedagoģijas akadēmija kopš 2000. gada reizi divos gados piešķir Antoņinas Reķēnas balvu. 2002. gadā šo balvu par dialektālās leksikoloģijas un leksikogrāfijas darbu kopu saņēma LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece *Dr. habil. philol. Elga Kagaine*.

Plenārsēdī ievadīja vēsturnieks **A. Vasks**, iepazīstinādams valodniekus ar arheologu atzinumiem par kuršu areāla un tā robežu noteikšanas problēmām. Kurzemei bija veltīts arī **B. Bušmanes** referāts par vācu mācītāja, literāta un valodnieka Gustava Bražes darbību un mantojuma vērtējumu. 44 mūža gadus Braže strādājis Nīcā un Bārtā, taču dialektologu skatījumā viņa darbi līdz šim analizēti nepilnīgi, kaut varētu būt noderīgi Lejaskurzemes leksikas attīstības izpētei. Jāpiebilst, ka, pieminot Bražes 200. dzimšanas dienu, vēl divos konferences referātos tika aplūkotas dažas 1875. gada vārdnīcas gramatiskās īpatnības.

Atsaukdamās uz 2001. gadā Liepājas konferencē T. Fennela piedāvāto veclatviešu valodas vārdnīcas projektu, Ventspils Augstskolas valodniece **M. Baltiņa** nolasīja referātu "Mūsdienu valodas vārdu krājums un vēsturiskās vārdnīcas projekts" Antoņinas Reķēnas balvas laureāte **E. Kagaine** referēja par onomatopoētismu cilmes noteikšanas kritērijiem. Akadēmisko plenārsēdes gaisotni atdzīvināja Rīgas Tehniskās universitātes profesore **D. Nītiņas** uzstāšanās: profesionālās valodas pragmatisko aspektu analīzei viņa bija izvēlējusies 2. Pasaules latviešu zinātnieku kongresa tēžu krājumā publicētos tekstus un

rosināja kolēģus uz pārdomām par to, ka sarežģīta izteiksme var būt līdzeklis zinātniskās darbības imitēšanai.

Sekcijas "**Vārda formas un semantikas diahroniskais aspekts**" (vadītāji: D. Kiseļūnaite, E. Trumpa, I. Koškins) darbā piedalījās ne tikai valodnieki. Etnomuzikologs **R. Apanavičs** (Vītauta Dižā Universitāte) referātā "Baltu un Ziemeļeiropas tautu stabuļu nosaukumi pirmatnējās kultūras atspulgs" norādīja uz vairāku līdzīgu nosaukumu plašo areālu un iespējamo kopīgo onomatopoētisko cilmi.

Rosinošs bija baltu un slāvu valodu pētnieces **J. Laučūtes** (Klaipēdas Universitāte) referāts, kurā tika akcentēts valodnieku uzskatu un argumentu izvēles nevienādīgums, pat pretrunīgums, risinot baltu un slāvu leksikas etimoloģijas jautājumus.

Vairāki sekcijas referāti bija veltīti onomastikas nozarei. Interesi un debates izraisīja Klaipēdas valodniece **D. Kiseļūnaite**s referāts, kurā tika analizētas dažu Klaipēdas novada toponīmu, piem., ar sakni *Kal-*, paralēles ar Prūsijas un Kurzemes piekrastes vietvārdiem. Hidronīmu un apelatīvu ar sakni *dun-*, *dūn-* cilmi, izmantodams lietuviešu dainu tekstus un to salīdzinājumu ar latviešu hidronīmu un folkloras dotumiem, analizēja **R. Balsis** (Klaipēdas Universitāte). **O. Bušs** (LVI) runāja par vācu cilmes elementiem, galvenokārt antroponīmiem, Latvijas toponīmijā, bet **A. Stafecka** (LVI) aplūkoja vienas apelatīvu tematiskās grupas – ar augiem saistītās leksikas atspoguļojumu Naurānu vietvārdos. Jaunu, vēl neskartu tematu latviešu onomastikā ieskicēja **A. Bankava** (LU) referāts "Ievads felinoloģijā (valodnieciskais aspekts)".

Vairākos referātos diahroniskā un areālā skatījumā tika aplūkoti etimoloģijas un semantikas jautājumi. Balstīdamies vēsturisko avotu un leksikogrāfijas dotumos, **I. Koškins** (LU) vērtēja vārda *prāva* kā aizguvuma ienākšanu latviešu valodā. Izlokšņu un folkloras dotumus saistīja **I. Jansone** (LVI) referātā par baltisma *lupats* senajām un mūsdienu nozīmēm, kā arī liepājniece **B. Laumane** referātā "*Mākoņu kalni vai mākoņu laivas?*" Uz "Eiropas valodu atlanta" materiālu pamata **A. Timuška** (LVI) deva ieskatu dažās burvju un raganu nosaukumu tipoloģiskajās paralēlēs un semantiskās motivācijas modeļos. Arī latviešu

valodniekus pievērsties iesauku apzināšanai un pētīšanai rosināja **A. Butkus** (Vītauta Dižā Universitāte).

E. Trumpa (LVI, Lietuviešu valodas institūts) aplūkoja lietuviešu dienvidaukštaišu dialekta patskaņu sistēmas diferenciālās pazīmes un piedāvāja jaunu patskaņu diferenciālo pazīmju hierarhiju.

Ar 17. gs. latviešu valodas tekstu datorizētas izlases projekta izstrādes gaitu un tekstu izmantošanas iespējām iepazīstināja **E. Milčonoka** no LU Mākslīgā intelekta laboratorijas.

Sekcija "**Gramatikas sistēmas elementi**" (vadītāji: **A. Kalnača**, **A. Andronovs**) bija veltīta gramatikas sinhroniskai un diahroniskai analīzei, kā arī diskusijām par nozares teorētiskajiem jautājumiem un terminoloģiju.

Ar topošo komunikatīvo jeb funkcionālo gramatiku, tās saturu un galvenajām atšķirībām no tradicionālās gramatikas uzbūves principiem iepazīstināja vācu valodniece **N. Naua**. Par alomorfiem, to būtību, struktūru un funkcijām referēja gan **A. Andronovs** no Sanktpēterburgas, gan **A. Kalnača** no LU Baltu valodu katedras, tāpēc kā pašu referentu, tā arī pārējo sekcijas dalībnieku starpā izraisījās interesantas diskusijas. **I. Pauniņa** raksturoja morfoloģiskos un sintaktiskos substantīva locījumu nošķiršanas kritērijus, uzsvērdama instrumentāla kā locījuma problēmu mūsdienu latviešu valodā. Latviešu verbu klasificēšanas iespējas, izmantojot japāņu valodnieka Cunodas modeli, analizēja Tokijas Universitātes un LU doktorants **K. Kanno**.

Sintakses teorijas jautājumus ar latviešu valodas teksta vienību analīzi saistīja **J. Valdmanis** (LVI) referātā "Atvērtās un slēgtās struktūras parataktiskajā teikumu kombinācijā" un LU Baltu valodu katedras lektore **I. Lokmane** referātā "Sinkrētisma jēdziens sintaksē" Turpinādama 17. gs. latviešu sintakses izpēti, **M. Beitīņa** (LPA) iepazīstināja ar secinājumiem par Jāņa Reitera tulkojumu sintakses īpatnībām. **I. Brigzna** (LU Moderno valodu fakultāte) salīdzināja latviešu un vācu modālo verbu semantiku **G. Manceļa** "Desmit sarunu" tekstā. Par skaitļa vārdu biežumu un semantiku Kallimaha himnās referēja rēzeknietis **I. Gusāns**.

Trīs Klaipēdas valodnieces iepazīstināja ar pētījumiem baltu valodu verbu vēstures jomā: tika nolasīts **A. Kaukienes** referāts

par prūšu verbu analītisko formu komponentu saistīšanu; **A. Balčūniene** pievērsās Kupišķu izlokšņu vārdiem ar infiksu, to struktūras īpatnībām salīdzinājumā ar lietuviešu literāro valodu; **D. Pakalnišķiene** salīdzināja lietuviešu un latviešu *sto-* celma un infiksu verbu biežumu, kā arī darināšanu.

Gustava Bražes 1875. g. latviešu vācu vārdnīcas gramatiskās īpatnības analizēja divas LPA valodnieces: lietvārdu celmu formu variantiem pievērsās **G. Smiltnece**, secinādama, ka vārdnīca atklāj kā Lejaskurzemes izloksnēm, tā arī 19. gs. otrās puses latviešu rakstu valodai raksturīgās lietvārdu celmu paralēlformas; **I. Ozola** sniedza pārskatu par vārdiem ar izskaņu *-(d)ināt*. Par dažādajām pavēles izteiksmes paralēlformām Dienvidrietumkurzemes izlokšņu un folkloras tekstos referēja liepājnieks **N. Dzintars**.

Sekcijā "**Valoda un vide**" (vadītājas: I. Druviete, G. Ločmele, L. Lauze) vairākos referātos tika raksturota valodas lietojuma sociolingvistiskā vide un tās ietekmes.

Īru valodnieks **T. Ohifernains** iepazīstināja ar valodas politikas svarīgākajiem aspektiem Īrijā. Plašāku ieskatu Īrijas valodas situācijā varēja gūt gan Liepājas Pedagoģijas akadēmijas studenti, gan pārējie interesenti, jo pirms konferences par īru valodas lietošanas problēmām tika nolasīta akadēmiskā lekcija.

LVI sociolingvistikas grupas pētniece **D. Baltaiskalna** raksturoja politiskās nostājas un lingvistiskās attieksmes mijiedarbi Latvijā, balstoties uz 8. Saeimas vēlēšanu rezultātiem un plašsaziņas līdzekļu izpēti. Jaunā lietuviešu valodniece **D. Puškorjute** novērtēja trijvalodu ietekmētās Liepājas ziemeļzemaišu izloksnes pārmaiņas vairākās Liepājas lietuviešu paaudzēs un raksturoja izloksnes pastāvēšanas iespējas. **L. Lauze** (LPA) iepazīstināja ar vērojumiem par uzrunas lietojumu radiopārraidēs un analizēja dažādo uzrunas formu izvēles iespējamus motīvus. Sociolingvistiskā skatījumā tika raksturotas arī Latvijas jauniešu valodas īpatnības: **V. Ernstsonē** (LVI) akcentēja mūsdienu jauniešu slengismu sabiedriski politisko, ekonomisko un kultūras kontekstu, bet **L. Freimane** (LU) novērtēja aptaujas "Par jauniešu valodu" rezultātus gan aptaujāto skolēnu, gan zinātnieku skatījumā.

ieskatu literāru tekstu tapšanas un funkcionēšanas īpatnības sniedza **I. Šuplinskā** (Rēzeknes Augstskola) referāts "Folklorizācija tekstā un teksta folkloriskums nacistiskās okupācijas dzejā" **I. Narodovskā** referāts bija veltīts postmoderno tekstu semiotikas jautājumiem: balstīdamās G. Repšes romāna "Sarkans" tekstā, referente iepazīstināja ar literārā teksta kodēšanas modeli un strukturēšanas mehānismu. **M. Fedjukova** (Rīgas Stradiņa universitāte) nolasīja referātu "Cilvēka apziņas un vārda enerģētiskā aspekta kvintesence"

I. Druvieta (LVI) aplūkoja termina *valodas kultūra* lietojumu latviešu valodniecībā, kā arī norādīja uz paralēlēm ar atbilstīgiem terminiem citās valodas un grūtībām termina adekvāta tulkojuma meklējumos. **J. Rozenbergs** dalījās pārdomās par leksiskās normas stilistikajiem aspektiem. **A. Šalme** analizēja valodas funkciju aprakstu jaunajā latviešu valodas programmā mazākumtautību skolām.

Arvien biežāk latviešu valodnieki pievēršas reklāmas valodas izpētei. **G. Ločmele** (LU Moderno valodu fakultāte) analizēja ASV žurnālos publicētās kosmētisko līdzekļu reklāmas un norādīja uz iespējamām nākotnes tendencēm reklāmas izveidē Latvijā. **D. Liepa** raksturoja 2000. un 2001. gadā latviešu preses reklāmās lietotās retoriskās figūras.

Sekcijā "**Valodu kontakti. Terminoloģija**" (vadītāji: M. Stengrevica, M. Baltiņš, J. Silis) bagātīgi – ar 6 referātiem – bija pārstāvēta Ventpils Augstskolas Tulkošanas fakultāte. **J. Silis** salīdzināja interneta mājas lapu oriģināltekstus un tulkojumus, lai pierādītu, ka mājas lapu lietotāju vajadzībām ir nepieciešami dažādi tulkojumu tipi: oriģinālteksta precīzs atveidojums, modificēts tulkojums, paralēlteksts. **V. Balama** analizēja lingvistiskā faktora lomu starpkultūru komunikācijā, **L. Sīle** – 1995.–2001. izdoto angļu – latviešu vārdnīcu biznesa terminus un to tulkojumu latviski. **I. Ruža** iepazīstināja ar pētījumiem par vārdnīcu nozīmi angļu valodas vārdu krājuma attīstīšanā studiju procesā. **S. Eglīte** pievērsās angļu un latviešu valodas jūrmiecības tradicionālo frāžu lietojumam, okazionālajiem teicienu variantiem un to tulkošanas iespējām.

G. Dreijers salīdzināja angļu un latviešu psihiatrijas terminu un jēdzienu struktūru un semantiku.

Tika risināti vairāku nozaru terminoloģijas attīstības un terminu funkcionēšanas jautājumi. LU profesors **M. Baltiņš** vērtēja latviešu psihiatrijas terminoloģijas pamatlicēja Hermaņa Budula ieteikumus un to ietekmi uz mūsdienu terminoloģiju. Liepājnieks **E. Ģingulis** iepazīstināja ar pētījumu par matemātikas grāmatu tekstu izmantošanu mācību stundās un norādīja uz terminu variantiem dažādās ģeometrijas mācību grāmatās. **V. Kalmes** (LPA) referātā tika aplūkoti trīsvārdu savienojumi, kas kā vingrošanas kustību, pozu un komandu nosaucēji varētu tikt uzskatīti par terminiem.

Divi referāti bija veltīti krāsu nosaukumu paralēlēm. **A. Tsiņa** (LVI) salīdzināja krāsu nosaukumus Dž. R. R. Tolķina grāmatas "Hobits" latviešu tulkojumā un angļu oriģināltekstā. Tika nolasīts arī liepājnieka **O. Beļajeva** referāts, kurā franču valodas krāsu nosaukumu struktūra un semantika aplūkota krāsu simbolikas un lietojuma tradīciju kontekstā.

LU Klasiskās filoloģijas katedru pārstāvēja **G. Bērziņa**, kura analizēja sengrieķu dialogiskās prozas jautājumu un atbilžu stilistiku un funkcionālo slodzi, un **V. Paparīnska** ar Hēsioda poēmas "Teogonija" tekstu fragmentu analīzi, kurā atklājas hronoloģiski atšķirīgi likteņa izpratnes aspekti.

J. Marčenko (LU) referātā "Vārds starpkultūru komunikācijā" iztirzāja vārda ekvivalences un jēdzienu leksiskās detalizācijas problēmas latviešu un krievu valodā. Segedas Universitātes doktorants **S. Tots** referēja par latviešu valodas aizguvumiem no ungāru valodas, akcentēdams starpniekvalodu lomā aizgūšanas procesā. **M. Stengrevica** (LVI) pievērsa uzmanību leksikas attīstības procesiem: reālajām pārvirzēm vārdu krājuma stilistiskajā un ekspressīvajā marķējumā, kā arī runātāju attieksmes maiņai.

Konferences nobeiguma sēdē visi dalībnieki izteica priekšlikumus konferenču "Vārds un tā pētīšanas aspekti" turpmākajai organizēšanai un tika aicināti uz astoto konferenci 2003. gada 20. un 21. novembrī.

Benita Laumane, Ieva Ozola

Plašs pētījums anglicistikā

Pagājušajā gadā Upsalas universitātē otru doktora disertāciju sekmīgi aizstāvēja bijusī Latvijas Universitātes angļu filoloģijas speciāliste Larisa Oldireva.

L. Oldireva (dz. 1948. g. Rīgā) 1969. gadā iestājās toreizējās Svešvalodu fakultātes angļu valodas un literatūras specialitātes dienas nodaļā, tad turpināja mācības Maskavas Valsts universitātē (1970–1973). Pēc MVU absolvēšanas viņa palika Maskavā, lai studētu aspirantūrā, un 1978. gadā aizstāvēja filoloģijas zinātņu kandidāta disertāciju vispārīgās valodniecības specialitātē. Pēc atgriešanās Latvijā zinātniece uzsāka pedagoģisko un zinātnisko darbību LVU angļu filoloģijas katedrā, kur studentiem pasniedza tādus akadēmiskos studiju priekšmetus kā *angļu valodas vēsture*, *angļu valodas teorētiskā gramatika*, *retorika*, *tulkošanas teorija*. 1994. gadā, pēc kandidāta disertācijas nostrifikācijas, L. Oldireva kļuva par filoloģijas doktori un devās uz Zviedriju, kur sekmīgi turpināja savas pedagoģiskās un zinātniskās aktivitātes anglicistikā, pētot angļu valodas gramatikas standartizācijas procesus, pievēršot īpašu uzmanību darbības vārdu pagātnes laiku un pagātnes divdabju formu standartizācijai. Pētījuma rezultāti apkopoti 306 lappušu plašā monogrāfijā, kas izdota Upsalā 2002. g.; tajā paustās atziņas aizstāvētas kā doktora disertācija Upsalas universitātes zinātniskajā padomē.

Larisa Oldireva devusi sīku analīzi angļu valodas regulāro un neregulāro verbu pagātnes laiku un pagātnes divdabju formām, to kvalitatīvajām raksturojumam, variantu (piem.: *fixed*, *fix'd*, *fixd*, *fixt*, *fix't*) izmaiņām rakstu valodā nedaudz vairāk nekā simts gadu laika posmā (no 1680.–1790. g.), kā arī parādījusi angļu valodas pamattendences vārdu standartizācijā. Monogrāfijā (*Preterite and Past Participle Forms in English 1680–1790. Standardisation Processes in Public and Private Writing. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Anglistica Upsaliensia*, 120. Uppsala 2002) plaši lietota statistiskā analīze, rādot formu variantu nestabilitātes iemeslus diahroniskā aspektā. Tas ir vērtīgs pētījums, kas papildina un precizē zinātniskajā apritē esošo informāciju.

Andrejs Bankavs

ZIŅAS PAR AUTORĪEM

Maigone BEITIŅA (1929) *Dr. philol.* Liepājas Pedagoģijas akadēmijas docente.

Audrone BITINIENE (Audronē BITINIENĒ) (1943) *Dr. hum.*, Viļņas pedagoģiskās universitātes Lietuviešu valodas katedras docente.

Brigita BUŠMANE (1939) – *Dr. habil. philol.* LU Latviešu valodas institūta vadošā pētniece.

Ojārs BUŠS (1944) – *Dr. habil. philol.* LU Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks.

Irena KROPIENE (Irena KRUOPIENĒ) (1961) – *Dr. philol.*, Viļņas universitātes Filoloģijas fakultātes Lituānistikas studiju katedras lektore.

Regīna KVAŠĪTE (1962) – *Dr. philol.*, Šauļu universitātes docente.

Sarmīte LAGZDIŅA (1944) *Dr. philol.*, LU Latviešu valodas institūta pētniece.

Benita LAUMANE (1937) – *Dr. habil. philol.*, Liepājas Pedagoģijas akadēmijas profesore.

Evija LIPARTE (1970) – *Mg. hum.*, Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja vecākā speciāliste.

Silvija PAPAURELĪTE (Silvija PAPAURELYTĒ) (1974) *Mg. hum.*, Šauļu universitātes doktorante.

Anitra TĪSIŅA (1971) – *Mg. philol.*, LU doktorante, LR TM Valsts valodas centra Informatīvi konsultatīvās daļas konsultante, LU Latviešu valodas institūta asistente.

Ieva ZAUBERGA (1958) – *Dr. philol.*, LU Moderno valodu fakultātes Sastatāmās valodniecības katedras asoc. profesore.

LINGUISTICA LETTICA 11

Salikts LU Latviešu valodas institūtā
Iespiests Latvijas un Somijas SIA "Madonas poligrāfists"

Metiens 500 eks.